

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РОМАН ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81'373.45-115

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДАПТАЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ
(ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)**

10.02.15 – загальне мовознавство

Філологічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. В. Роман

Науковий керівник: Глущенко Володимир Андрійович, доктор філологічних наук, професор

Слов'янськ – 2018

АНОТАЦІЯ

Роман В. В. Адаптація лексичних запозичень у мові-реципієнті (лінгвоісторіографічний аспект). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 «Загальне мовознавство». – ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» Міністерства освіти і науки України, Слов'янськ, 2018; Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України, Одеса, 2018.

У дисертації представлено лінгвоісторіографічне дослідження питання адаптації лексичних запозичень в індоєвропейських мовах. Розкрито особливості становлення загальної теорії лексичних запозичень. Проаналізовано еволюцію поглядів представників різних лінгвістичних напрямів і шкіл на проблему функціонування та типологію класифікацій лексичних запозичень у європейській лінгвістиці XIX ст. – початку XXI ст. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що адаптація запозичених лексем у мові-реципієнті в лінгвоісторіографічному аспекті висвітлена недостатньо. Такий напрям наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є актуальним і важливим, оскільки досягнення лексикологів минулого зберігають свою значущість у сучасній лінгвістиці. На цій засаді актуалізується необхідність систематизації наявних у сучасному мовознавстві концепцій стосовно дослідження процесу адаптації лексичних запозичень. При цьому своєчасність такого комплексного розгляду повинна сприяти уточненню класифікації лексичних запозичень.

Метою дослідження є розкриття поглядів мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію іншомовних слів у мові-реципієнті.

Наукова новизна теми полягає в тому, що в дисертації на широкому фактичному матеріалі вперше розкрито специфіку дослідження адаптації

лексичних запозичень (на різних етапах їх засвоєння в мові-реципієнті) у мовознавстві кінця XIX ст. – початку XXI ст., з'ясовано диференційні ознаки ступенів адаптації запозичених слів на різних рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта в лінгвіоісторіографічному аспекті з урахуванням еволюції поглядів лінгвістів на різні аспекти аналізованих питань.

У дисертації досліджено значну кількість праць науковців кінця XIX ст. – першої половини XX ст. Головні здобутки належать таким видатним ученим, як Я. К. Грот, О. О. Потебня, М. Р. Фасмер, Ф. Є. Корш, Є. Ф. Карський, Ш. Баллі, Р. Ф. Брандт, І. О. Бодуен де Куртене, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, А. М. Селіщев, А. Сеше, Р. О. Шор, Г. Шухардт, Л. П. Якубинський, В. В. Виноградов, В. О. Богородицький, Б. О. Ларін, Л. В. Щерба, А. Мейє, Ф. Брюно, В. Пізані, О. О. Реформатський, Г. О. Винокур та ін.

Друга хвиля інтересу до проблеми лексичних запозичень припала на другу половину XX ст. Процес адаптації лексичних запозичень проаналізовано в дослідженнях ряду зарубіжних та вітчизняних фахівців. Серед них Е. Хауген, Г. Хюттль-Ворт, М. М. Маковський, А. Мартіне, О. Б. Шахрай, Ю. С. Сорокін, Л. П. Крисін, В. В. Акуленко, Р. О. Будагов, Д. С. Лотте, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева, М. М. Шанський, С. В. Семчинський, О. М. Сендровець та ін.

У кінці XX ст. – на початку XXI ст. мовознавці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до практичного опрацювання матеріалу. Важливе значення екстралінгвальних причин і їх провідну роль у процесі лексичного запозичення підкреслюють багато лінгвістів, а саме: О. В. Сергєєва, Г. В. Дружин, Л. П. Кислюк, Б. М. Ажнюк, Г. А. Сергєєва, В. П. Сімонок, У. Л. Мрозицька, О. А. Стишов, Т. М. Полякова, Л. М. Архипенко, К. В. Брітікова, О. П. Бодик та ін.

Основну увагу в дисертації приділено вченню про становлення принципів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті в студіях мовознавців XIX ст. – початку XXI ст. Освоєння іншомовних лексичних елементів на новому ґрунті

мовної системи реципієнта й становить сутність процесу адаптації, що є своєрідною перевіркою на різних рівнях мови. Освоєння з точки зору лінгвістичних інтерпретацій полягає в тому, що воно вважається другим і при тому найбільш прогресивним етапом, ніж запозичення (О. А. Стишов, О. В. Маринова).

У найзагальнішому вигляді під адаптацією більшість лінгвістів розуміє поетапний, багатогранний процес пристосування іншомовного лексичного елемента до фонетичного, граматичного, лексико-семантичного та стилістичного рівнів мови-реципієнта (С. В. Семчинський, І. М. Обухова, О. В. Маринова). Лексичні одиниці, що знаходяться на різних етапах цього процесу, характеризуються різним ступенем адаптації. Адаптація є вирішальним етапом при дослідженні лексичних запозичень, що функціонують у мові-реципієнті на певному етапі її розвитку та є обов'язковим явищем для вживання лексичних запозичень у мові-реципієнті.

Доведено, що ступінь адаптації, особливості засвоєння слова, ураховуючи інші аспекти, впливатиме на інші адаптаційні процеси. Наприклад, якщо слово не було засвоєно з погляду графічного аспекту, тобто вживається «в оригіналі», процес його морфологічної адаптації уповільнюється. Результатом процесу адаптації запозиченого слова можна вважати стабільне функціонування слова в мові-реципієнті як повноправної одиниці мовної системи, адекватне та навіть автоматичне використання багатьма носіями мови різних соціальних і вікових прошарків населення. Процес адаптації закінчується у результаті повного запозичення, прийняття чужого слова до мовного підґрунтя.

Сформульовано та досліджено основні характеристики питання про групи слів із погляду їхнього походження, оскільки ці терміни використовуються для опису різних явищ, пов'язаних із процесами запозичення та їхнього засвоєння в мові-реципієнті.

Серед власне запозичень виділяють: запозичені слова, інтернаціоналізми, екзотизми, іншомовні вкраплення. Зокрема, знаходимо зазначену класифікацію та детальний опис явищ запозичення в доробках таких учених, як Л. П. Крисін, Л. Л. Касаткін, М. М. Шанський, Л. М. Архипенко, С. І. Дорошенко, О. О. Селіванова, М. І. Філон, О. Є. Хомік та ін.

У кінці XIX ст. – на початку XX ст. набув певного поширення погляд, згідно з яким адаптація лексичних запозичень зокрема та процес запозичення в мові-реципієнті в цілому розглядалися в аспекті питання доцільності/недоцільності іншомовних слів у тій чи іншій мові.

Актуальність зазначеного питання вперше була засвідчена Р. Ф. Брандтом. Ця проблематика також широко представлена в етимологічно-хронологічних працях В. О. Богордицького, Ф. І. Буслаєва, О. І. Соболевського, Ф. Є. Корша, Є. Ф. Карського, У. Христіані, М. Р. Фасмера, І. І. Огієнка та ін.

Розробка та вдосконалення принципів етимологічного вживання та лексикографічної фіксації лексичних запозичень у студіях Н. А. Смирнова, І. І. Огієнка, В. І. Самійленка, І. В. Шаровольського, Д. Шелудька, М. В. Юшманова зумовили розвиток основних теоретико-методологічних засад учення про лексичні запозичення. Іншомовні слова лінгвісти супроводжували питомими відповідниками; така практика мала на меті вдосконалити рідну літературну мову, збагатити її науковою лексикою.

Дослідження сучасних лінгвістів (С. В. Семчинський, К. Ф. Яковлев, Й. Л. Вайсгербер, Дж. Томас, Б. М. Ажнюк, Р. П. Дзісь, О. А. Стишов, Х. Пфандель, Б. Л. Хоффер, С. І. Дорошенко, П. О. Селігей, О. О. Тараненко, І. С. Козоріз, Р. Й. Вишнівський) дозволило встановити причинново-наслідкові ланцюги теоретичних засад учення про лексичні запозичення у світлі соціальної детермінації з позиції доцільності іншомовних слів.

Унаслідок суперечок і боротьби думок виробилося єдине трактування необхідності розвитку літературної мови на національній основі, але з розумним використанням іноземних слів, що збагачують її лексичну

систему. порушується питання вивчення проблем наукового осмислення процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті без чіткої диференціації власне зовнішніх та внутрішніх чинників (І. В. Шаровольский, Ш. Баллі, В. І. Самійленко, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, В. М. Жирмунський, А. Мейє, А. Доза та ін.). Дослідження концепцій майже всіх учених стосовно визначення причин лексичного запозичення в мові-реципієнті та їхнього взаємозв'язку ідентифікується так, що не можна розглядати вплив екстралінгвальних чинників, не враховуючи лінгвальні (С. В. Семчинський, Ю. С. Сорокін, Л. П. Крисін, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева).

Відзначено, що зовнішні причини запозичення зумовлюють їх мовні причини запозичення, утворюючи певну мовну взаємодію, що сприяє переходу запозичених слів з однієї мови в іншу. Кожна з екстралінгвальних чи лінгвальних причин своєрідно позначається на процесі освоєння лексичних запозичень, у певний час, необхідний для адаптації до лексичної системи мови-реципієнта, на ступінь і способи перетворення й трансформації в мовній системі.

Зроблено важливі висновки про те, що в лінгвістичних дослідженнях останнього десятиріччя вплив зовнішніх чинників на розвиток лексики мови-реципієнта надто перебільшується, особливо наголошується на вирішальній ролі соціальних, політичних й економічних зрушень у суттєвих змінах мовної поведінки членів мовного соціуму та структури мови в цілому (О. А. Стишов). Учені розглядають проблему засвоєння іншомовних слів не тільки з позиції морфологічного та фонетичного пристосування до структурних норм мови-реципієнта, але й із погляду словотвірної й семантичної адаптації, функціональної активності запозичених слів.

Незважаючи на наявність різних класифікацій, можна виділити їх основні особливості, серед яких найвиразнішими є трансформація слова згідно з нормами та структурою мови-реципієнта (Я. К. Грот, І. О. Бодуен де Куртене, Г. Пауль), калькування (Я. К. Грот), засвоєння за допомогою народного

словотворення (І. О. Бодуен де Куртене, М. П. Савинов, І. І. Огієнко), супроводження іншомовного слова перекладом або експланаторним методом (О. І. Соболевський), критерії диференційних ознак на морфологічному, фонетичному, семасіологічному (О. І. Соболевський, Л. В. Щерба, Ж. Вандрієс, В. О. Богородицький), семантичному рівнях (В. В. Виноградов), тенденції графемно-орфографічного рівня (Л. А. Булаховський).

У лінгвістичній літературі виокремлюється й систематизується різна кількість етапів адаптації до лексичного складу мови-реципієнта. Зазначене питання висвітлено в численних дослідженнях (Т. Сейворі, Ю. О. Жлуктенко, Л. П. Крисін, В. М. Аристова, О. Е. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутіна, Л. П. Кислюк, Г. А. Сергєєва, В. П. Сімонок, О. А. Стишов, Л. М. Архипенко, Я. В. Битківська, Ж. В. Колоїз та ін.

Виділені етапи в студіях вітчизняних, американських та європейських лінгвістів відображають у цілому ієрархію послідовності процесу адаптації іншомовних слів на основі головних показників на кожному з етапів, проте спостерігається відсутність диференціації й деталізації ознак на різних рівнях мови. Усвідомлення важливості семантичної адаптації для успішної асиміляції іншомовних лексичних одиниць вважається основним етапом розвитку теорії запозичення; услід за Ю. С. Сорокіним, В. Ю. Мартинєком, С. А. Беляєвою, Е. Ф. Володарською, О. В. Мариноюю виділяємо два етапи: *формальну і семантичну адаптація*.

Окремо опрацьовано проблематику співвідношення таких наукових понять, як *метод, прийом, методологія*. Докладно схарактеризовано структуру *актуалістичного методу* – загальнонаукового методу теоретичного рівня наукового пізнання, без якого неможливе існування лінгвістичної графії будь-якої мови.

Ключові слова: адаптація лексичних запозичень, мова-реципієнт, інтра- та екстралінгвальні чинники, етапи й ступені адаптації, лінгвістично-орфографічний аспект, актуалістичний метод.

ABSTRACT

Roman V. V. Adaptation of lexical borrowings in the language-recipient (linguistic historiographic aspect). – Qualification research paper. Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology (PhD): Speciality 10.02.15 – «General Linguistics». – SHEE “Donbas State Pedagogical University” Ministry of Education and Science of Ukraine, Sloviansk, 2018; The State Institution “South Ukrainian K. D. Ushynskiy National Pedagogical University”, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2018.

The thesis presents linguistic historiographic research into adaptation of lexical borrowings in Indo-European languages. The peculiarities of the formation of general theoretical grounds of lexical borrowings have been revealed. The evolution of scholars' ideas characteristic of different linguistic schools (directions) as to the problem of functioning and classifying lexical borrowings in European Linguistics of the 19th – the beginning of the 21st centuries has been analyzed. The topicality of the research is determined by the fact that the adaptation of borrowed lexemes in the language-recipient from the point of view of Linguistic Historiography has not been studied comprehensively. The direction of the research into the assimilation of foreign lexical borrowings is topical and important whereas scientists' linguistic theories of the past are of great significance for contemporary science. Taking into consideration this fact, the necessity of systematization of present ideas in present-day Linguistics, in particular those which concern studying the process of adaptation of lexical borrowings is subject to the analysis. The final goal of such complex approach is to work out a classifying system of lexical borrowings.

A great number of works by scientists of the end of the 19th – the beginning of the 21st centuries have been investigated. The main achievements in the outlined field belong to such scientists as Ya. K. Grot, A. A. Potebnia, M. Yu. Vasmer, F. Ye. Korsh, Ye. F. Karskiy, Ch. Bally, R. F. Brandt, J. Baudouin de Courtenay, J. Vendryes, Ye. D. Polivanov, A. M. Selishchev, A. Secheyaye, R. O. Shor, H. Schuchardt, L. P. Yakubinskiy, V. V. Vinogradov, V. A. Bogoroditskiy,

B. A. Larin, L. V. Shcherba, A. Meillet, F. Brunot, V. Pisani, A. A. Reformatskiy, G. O. Vinokur and others.

The second wave of particular interest to the problem of lexical borrowings has been identified in the second half of the 20th c. The process of adaptation of lexical borrowings has been studied in works by a great number of foreign and Ukrainian researchers such as E. Haugen, G. Hüttl-Worth, M. M. Makovskiy, A. Martine, O. B. Shakhray, Yu. S. Sorokin, L. P. Krysin, V. V. Akulenko, R. A. Budagov, D. S. Lotte, O. M. Morokhovskiy, O. H. Muromtseva, N. M. Shanskiy, S. V. Semchynskiy, E. M. Sendrovets and others.

At the end of the 20th – the beginning of the 21st cc. the linguists paid a special attention to the theoretical and practical comprehension of the problem. The importance of extralingual factor and its fundamental significance in the process of lexical borrowing is emphasized by a great majority of linguists such as E. V. Sergeieva, H. V. Druzhin, L. P. Kysliuk, B. M. Azhniuk, H. A. Serheieva, V. P. Simonok, U. L. Mrozytska, O. A. Styshov, T. M. Poliakova, L. M. Arkhypenko, K. B. Britikova, O. P. Bodyk and others.

The thesis focuses on basic theories of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient published at the end of the 19th – the beginning of the 21st cc. It has been pointed out that assimilation of foreign lexical elements in new conditions of the language-recipient becomes the essential part of the adaptation process; it may be regarded as a specific integration into various levels of the language.

The linguists interpret assimilation as the second and a more significant stage than the process of borrowing (O. A. Styshov, E. V. Marinova). S. V. Semchynskiy, I. N. Obukhova, E. V. Marinova and others understand adaptation as a gradual and manifold process of assimilation of a foreign lexical element into phonetic, grammar, lexico-semantic and stylistic levels of the language-recipient. Lexical elements being at various stages of the process are characterized by different degrees of adaptation. The process of adaptation is an important phase while studying lexical borrowings

which function in the language-recipient at a definite stage of its development and an inseparable aspect of their usage in the language-recipient.

It has been proved that the degree of adaptation, peculiarities of assimilation of a word including some other aspects influence other adaptation processes. For instance, if a word has not been assimilated graphically, i. e. is used in its original spelling form, the process of its morphological adaptation tends to be slower.

The final result of adaptation of a borrowed word may be observed in its regular usage in the language-recipient as a full and true element in the language system, in adequate and even automatic usage by a large number of native speakers of different social and age groups. The process of adaptation will come to an end if a new word is fully assimilated into the word-stock of the adopting language.

The main characteristics of word groups from the point of their origin have been formulated and traced as these terms are used to describe various phenomena connected with the process of borrowing and assimilation of loan-words in the language-recipient.

Borrowed words, international words, exotic words and barbarisms are actually distinguished among borrowings. The above mentioned classification and detailed description of borrowed words can be found in the works of such scholars as L. P. Krysin, L. L. Kasatkin, N. M. Shanskiy, L. M. Arkhyenko, S. I. Doroshenko, O. O. Selivanova, M. I. Filon, O. Ye. Khomik and others.

At the end of the 19th c. – the beginning of the 20th c. there appeared a tendency to treat adaptation of lexical borrowings in particular and the process of borrowing into the language-recipient in general with regard to usefulness/uselessness of foreign words.

The topicality of the question mentioned above was stated for the first time by R. F. Brandt. The same problem was covered extensively in etymological and chronological works of such linguists as V. A. Bogoroditskiy, F. I. Buslaev, A. I. Sobolevskiy, F. E. Korsh, E. F. Karskiy, W. A. Christiani, M. Ju. Vasmer, I. I. Ohienko.

It has been stated that the development and improvement of the principles of etymological usage and lexicographic registering of lexical borrowings in works by N. A. Smirnov, I. I. Ohienko, V. I. Samiilenko, I. V. Sharovolskyi, D. Sheludko, N. V. Yushmanov determined the advance of the main theoretical and methodological grounds of the problem of lexical borrowings. The linguists provided foreign words with proper equivalents and that, in its turn, aimed at improving literary language significantly, enriching it with the word-stock of scientific and abstract notions.

The research of modern linguists (S. V. Semchynskyi, K. F. Yakovlev, J. L. Weisgerber, G. Thomas, B. M. Azhniuk, R. P. Dzis, O. A. Styshov, O. A. Styshov, H. Pfandel, B. L. Hoffer, S. I. Doroshenko, P. O. Selihei, O. O. Taranenko, I. S. Kozoriz, P. Yo. Vyshnivskyi, enabled to establish the cause and effect connections in the theory of lexical borrowings with regard to both social determination and usefulness of foreign words as an inseparable part of the language.

As a result of debates and struggle of opinions there has been accepted a unified conception of necessity to develop literary language on the national basis on a par with the adequate usage of foreign words which enrich the word-stock of the language-recipient.

The question of scientific interpretation of the adaptation process of lexical borrowings in the language-recipient without detailed differentiation of external and internal causes has been studied (I. V. Sharovolskyi, Ch. Bally, V. I. Samiilenko, J. Vendryes, Ye. D. Polivanov, V. M. Zhirmunskiy, A. Meillet, A. Dauzat).

The research into linguistic studies of fundamental causes of lexical borrowing into the language-recipient and their interconnection proves that it is impossible to study the influence of extra-lingual aspect without taking into account the lingual impact (S. V. Semchynskyi, Yu. S. Sorokin, L. P. Krysin, O. M. Morokhovskiy, O. H. Muromtseva).

It has been pointed out that external factors determine lingual causes of borrowing, forming a particular language interrelation which contributes to

appearance of lexical borrowings in the language-recipient. Each of either extralingual or lingual factors is manifested in the process of adaptation of lexical borrowings at a definite time which is necessary for new words to be assimilated into the word-stock of the language-recipient, in the degree and ways of transformation in the language system.

Important conclusions have been made about recent linguistic works in which the influence of external factors on the development of the word-stock in the language-recipient is overestimated, the importance of social, political and economic transformations in significant changes of linguistic behavior of members of a language community and the structure of the language in general is excessively emphasized (O. A. Styshov).

Linguists study the problem of adaptation of foreign words not only from the perspective of morphological and phonetic assimilation to the structural norms in the language-recipient but also from the position of word-building and semantic assimilation, as well as functional activity of borrowed words.

Notwithstanding the existence of various classifications one can distinguish their essential features among which the most evident peculiarities are the transformation of a word according to the norms and structure of the language-recipient (Ya. K. Grot, I. Baudouin de Courtenay, H. Paul), calque translation (Ya. K. Grot), assimilation on the basis of folk etymology (I. Baudouin de Courtenay, M. P. Savynov, I. I. Ohienko), commentary on a foreign word by means of translation or an explanatory method (A. I. Sobolevskiy), criteria of differential features on morphological, phonetic, semasiological (A. I. Sobolevskiy, L. V. Shcherba, J. Vendryes, V. O. Bogoroditskiy), semantic levels (V. V. Vinogradov), methods of graphic and orthographic levels (L. A. Bulakhovskiy).

Different quantity of adaptation levels into the word-stock of the language-recipient have been differentiated and systematized in linguistic works by T. H. Savory, Yu. O. Zhluktenko, L. P. Krysin, V. M. Aristova, E. E. Birzhakova,

L. A. Voinova, L. L. Kutina, L. P. Kysliuk, H. A. Serheieva, V. P. Simonok, O. A. Styshov, L. M. Arkhypenko, Ya. V. Bytkivska, Zh. V. Koloiz.

The determined degrees in works by Ukrainian, American and European linguists reveal the hierarchy and consistency of adaptation of foreign words on the basis of the main criteria at each stage, however the lack of differentiation and specification of these criteria at different levels of the language becomes evident.

It has been stated that the realization of importance of semantic adaptation for foreign words to be assimilated effectively is considered the principal stages in the development of the theory of borrowed words; taking into consideration the ideas of Yu. S. Sorokin, V. Yu. Martynek, S. A. Beliaieva, E. F. Volodarska, E. V. Marynova we point out two stages: formal and semantic adaptation.

The problems of correlation of such concepts, as a *method, mode, methodology* are separately investigated.

The actualistic method, as a scientific method of theoretical level, the lack of which makes impossible the existence of historiography of any science, has been thoroughly described.

Key words: adaptation of lexical borrowings, language-recipient, intra- and extralingual factors, stages and degrees of adaptation, linguistic historiographic aspect, actualistic method.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у фахових виданнях України:

1. Роман В. В. Адаптація лексичних запозичень у концепції І. І. Огієнка: загальнолінгвістичний аспект. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2013. № 53. С. 149–153.

2. Роман В. В. Тенденції адаптації нових суспільно-політичних лексичних запозичень у мові-реципієнті: функціональний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 19. Т. 2. С. 180–188.

3. Роман В. В. Екстралінгвальні чинники адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті: лінгвоісторіографічний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Сучасні тенденції розвитку мов. Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2013. Вип. 10. Серія № 9. С. 225–234.

4. Роман В. В. Дослідження процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на основі лінгвального характеру (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Нова філологія*. Запоріжжя, 2013. № 56. С. 192–197.

5. Роман В. В. Контекстуальное значение лексических заимствований. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2013. № 14 (273). С. 231–239.

6. Роман В. В. До питання способів і типів адаптації сучасної запозиченої лексики (на матеріалі лексики ЗМІ). *Актуальні проблеми слов'янської філології: лінгвістика і літературознавство*. Бердянськ, 2013. Вип. XXVII. Ч. 1. С. 492–503.

7. Роман В. В. З історії вивчення процесу адаптації лексичних запозичень крізь призму соціолінгвістичного підходу (перша половина ХХ ст.). *Лінгвістика*. Луганськ, 2013. № 2 (29). С. 45–53.

8. Роман В. В. Функціонування лексичних запозичень у мові ЗМІ: соціолінгвістичний аспект. *Наукові записки. Філологічні науки*. Ніжин, 2013. Кн. 3. С. 90–95.

9. Роман В. В., Куренна К. Д. До питання про способи адаптації лексичних запозичень. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2016. Вип. 3. С. 97–107.

10. Роман В. В. Ознаки адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2017. Вип. 5. С. 22–29.

11. Роман В. В. Вплив екстра- та інтралінгвістичних чинників на процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2018. Вип. 6. С. 44–53.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

12. Роман В. В. Національно-культурна специфіка адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Science and Education a New Dimension. Philology*, Budapest. II (7), Issue: 34, 2014. S. 70–75.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

13. Роман В. В. Екстралінгвальні чинники адаптації лексичних запозичень у мові ЗМІ: лінгвоісторіографічний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Германістика у ХХІ столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика* : тези доповідей ІІІ Всеукраїнської наукової конференції германістів з міжнародною участю (м. Харків, 5 квітня 2014 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 114–116.

14. Роман В. В. До питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на основі лінгвального характеру (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Актуальні питання сучасної науки і освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ (м. Слов'янськ, 22–24 травня 2014 р.). Слов'янськ : ДДПУ, 2014. Вип. 6. С. 405–408.

15. Роман В. В. Особливості освоєння запозичених слів. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ (м. Слов'янськ, 19–20 травня 2016 р.). Слов'янськ : ДДПУ, 2016. Вип. 8. Ч. 1. С. 257–261.

16. Роман В. В., Куренна К. Д. К вопросу о контекстуальном употреблении лексических заимствований. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали XIII Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 17–19 жовтня 2016 р.). Київ : ТК Меганом, 2016. С. 44–57.

17. Роман В. В. The process of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient based on the intralingual principle (the end of the XXth – the beginning of the XXIst century). Proceedings of X International scientific conference *Scientific thought transformation*. Morrisville, September 22, 2017. Morrisville, Lulu Press, 2017. P. 96–100.

18. Роман В. В. Процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті: диференційні ознаки (лінгвоісторіографічний огляд). *Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії як найважливіших галузей науки про мову* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. Слов'янськ : ДДПУ, 2017. С. 93–98.

19. Роман В. В. Класифікація лексичних запозичень за рівнем їх освоєності. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ, (м. Слов'янськ, 22–24 травня 2018 р.). Слов'янськ : ДДПУ, 2018. Вип. 10. Ч. 2. С. 92–98.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ. МЕТОД І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	27
1.1. Лінгвоісторіографічний аспект дослідження адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.....	27
1.2. Поняття <i>лексичне запозичення, адаптація</i> в лінгвістиці.....	36
1.3. Методологія й напрями дослідження.....	61
Висновки до розділу 1.....	79
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВОЗНАВСТВІ КІНЦЯ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст. ПРИЧИНИ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ	81
2.1. Загальнотеоретичні засади дослідження лексичних запозичень та проблема їхньої доцільності у витлумаченні учених кінця ХІХ ст. – початок ХХІ ст.....	81
2.2. Причини лексичних запозичень у мовознавстві кінця ХІХ ст. – початок ХХІ ст.....	108
Висновки до розділу 2.....	143
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ (КІНЕЦЬ ХІХ ст. – ПОЧАТОК ХХІ ст.)	148
3.1. Етапи та ознаки ступенів адаптації лексичних запозичень на фонетичному, лексичному та морфологічному рівнях (кінець ХІХ ст. – початок ХХІ ст.).....	148
3.2. Культурологічний аспект процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець ХІХ ст. – початок ХХІ ст.).....	180

Висновки до розділу 3.....	195
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	204
ДОДАТОК А.....	239
ДОДАТОК Б.....	242

ВСТУП

Питання оновлення та збагачення лексичного складу мови численними іншомовними запозиченнями досліджується в багатьох студіях, присвячених змінам у мові. Наукова література містить низку неоднозначних оцінок дослідників щодо лексичних запозичень: з одного боку, науковці відзначають беззаперечне збагачення тієї або іншої мови, відображення за допомогою асимільованих лексичних запозичень світових здобутків і досягнень у науковій, економічній, суспільно-політичній та інших сферах, а з іншого – засвідчують надмірне використання запозичених слів і засмічення мови іншомовними лексемами (що вживаються за наявності питомих лексичних відповідників).

У мові-реципієнті відбувається адаптація лексичних запозичень на всіх рівнях. Процес адаптації становить значний інтерес у загальнотеоретичному аспекті. Упродовж кінця XIX ст. – початку XXI ст. виходять праці, автори яких, не обмежуючись емпіричним матеріалом тієї або іншої мови, вдаються до важливих загальнотеоретичних узагальнень, пов'язаних з адаптацією лексичних запозичень.

Зазначена проблема зберігає актуальність і в наш час. Тому, без сумніву, актуальним є звернення до теоретичної спадщини лексикологів кінця XIX ст. – початку XXI ст., які досліджували процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Пропоноване лінгвістичне дослідження, з нашого погляду, сприятиме розв'язанню цієї важливої проблеми загальної лексикології.

Запозичення іншомовних слів – складний і різнобічний процес як з генетичного, так і з структурно-функціонального погляду. Адаптація іншомовних слів до системи мови-реципієнта є головним питанням у вивченні запозичень. Більш глибоке лінгвістичне вивчення процесу іншомовних запозичень у мові-реципієнті пов'язане з проблемою освоєння запозичених слів з урахуванням усіх рівнів мовної системи, а також з питанням про послідовність такої асиміляції. Лексико-семантична та словотвірна системи

становлять найвищі ступені адаптації лексичних запозичень, підгрунття яких складає графічна, фонетична та морфемна освоєність.

Різноманітна з функціонального та структурного погляду гетерогенна лексика індоєвропейських мов та мов інших сімей є результатом взаємодії різнорідних інтра- та екстралінгвальних (історичних, політичних, культурних, соціальних, етнічних, конфесійних) чинників. Вивчення мовних явищ можливе як з позиції синхронії, так і з позицій діахронії. Тому видається важливим дослідити принципи та закономірності визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті в лінгвоісторіографічному аспекті. Такий напрям наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є актуальним і важливим. Розкриття пропонованої теми дозволить висвітлити погляди мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію лексичних запозичень у мові-реципієнті з урахуванням закономірностей еволюції наукової думки.

На жаль, ми змушені констатувати відсутність лінгвоісторіографічних досліджень з проблеми адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті, здійснених на основі системного аналізу значного за обсягом конкретного матеріалу. У мовознавчих студіях трапляються лише деякі міркування щодо підходів певних мовознавців і лінгвістичних шкіл до цих питань. Проте спеціальних праць, присвячених аналізу відповідних концепцій, у мовознавстві немає, і тому багато що залишається нез'ясованим.

Наша дисертаційна робота є спробою такого спеціального лінгвоісторіографічного дослідження. Отже, ми виходимо з того, що розглядувана проблема є малодослідженою й водночас актуальною. Розкриття теми роботи дозволить висвітлити погляди мовознавців XIX ст. – початку XXI ст. на питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

Отже, **актуальність** теми дослідження полягає в тому, що адаптація запозичених лексем у мові-реципієнті в лінгвоісторіографічному аспекті висвітлена недостатньо. Такий напрям наукового дослідження проблеми

освоєння іншомовних лексичних запозичень є актуальним і важливим, оскільки досягнення лексикологів минулого зберігають свою значущість у сучасній лінгвістиці. На цій zasadі актуалізується необхідність систематизації наявних у сучасному мовознавстві концепцій стосовно дослідження процесу адаптації лексичних запозичень. При цьому своєчасність такого комплексного розгляду повинна сприяти класифікації лексичних запозичень.

У дисертації досліджено значну кількість праць науковців кінця XIX ст. – першої половини XX ст. Головні здобутки належать таким видатним ученим, як І. О. Бодуен де Куртене, Р. Ф. Брандт, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Є. Ф. Карський, Ф. Є. Корш, Б. О. Ларін, Є. Д. Поливанов, О. О. Потебня, А. М. Селіщев, М. Р. Фасмер, Л. В. Щерба, Л. П. Якубинський, Р. О. Шор, Ш. Баллі, Ф. Брюно, Ж. Вандрієс, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше, Г. Шухардт та ін. Друга хвиля інтересу до проблеми лексичних запозичень припала на другу половину XX століття. Процес адаптації лексичних запозичень проаналізовано в дослідженнях низки зарубіжних та вітчизняних фахівців. Серед них В. В. Акуленко, Г. Хюттль-Ворт, Л. П. Крисін, Д. С. Лотте, М. М. Маковский, А. Мартіне, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева, С. В. Семчинський, Ю. С. Сорокін, Е. Хауген, Н. М. Шанський, О. Б. Шахрай та ін.

У кінці XX ст. – на початку XXI ст. мовознавці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до практичного опрацювання матеріалу. Важливе значення екстралінгвальних причин і їх провідну роль у процесі лексичного запозичення підкреслюють багато лінгвістів, а саме: Б. М. Ажнюк, Л. М. Архипенко, О. П. Бодик, К. В. Брітікова, Г. В. Дружин, Л. П. Кислюк, У. Л. Мрозицька, Т. М. Полякова, Т. Сейворі, О. В. Сергєєва, В. П. Сімонок, О. А. Стишов та ін.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження пов'язаний із фундаментальною науковою роботою кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного

педагогічного університету «Порівняльно-історичний метод в українському мовознавстві (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.)» (номер державної реєстрації 0115U003183). Авторкою досліджувалася адаптація лексичних запозичень у мові-реципієнті у лінгвісториографічному аспекті з метою встановлення їх ролі та місця у системі загальної лексикології. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Донбаського державного педагогічного університету (протокол № 3 від 14 грудня 2010 р.) і погоджено в бюро наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (протокол № 2 від 20 квітня 2011 р.).

Метою дослідження є розкриття поглядів мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію іншомовних слів у мові-реципієнті.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- теоретично обґрунтувати поняття *адаптація лексичних запозичень у мові-реципієнті*;
- розкрити погляди європейських (у тому числі українських і російських) та американських мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію лексичних запозичень із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації, виявити джерела цих поглядів;
- визначити диференційні ознаки ступенів адаптації запозичених слів на різних етапах та рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта у трактуванні мовознавців XIX ст. – початку XXI ст.;
- дослідити способи та ступені адаптації лексичних запозичень в інтерпретації вчених XIX ст. – початку XXI ст.;
- розкрити сутність культурологічного аспекту процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті;

- виявити значущість тверджень дослідників XIX ст. – початку XXI ст. для сучасного мовознавства та перспективи подальших досліджень питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті сукупність наукових текстів із питання адаптації лексичних запозичень, авторами яких є мовознавці кінця XIX ст. – початку XXI ст. Це праці, присвячені питанню адаптації лексичних запозичень у складі індоєвропейських мов: монографії, навчальні посібники, лекційні університетські курси, статті, рецензії.

Предметом дослідження є погляди лінгвістів кінця XIX ст. – початку XXI ст. на проблему адаптації лексичних запозичень на різних етапах їх уходження в певну мову з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Оскільки зазначена проблема найбільш плідно розв'язувалася в індоєвропейстиці, ми обмежуємося матеріалом індоєвропейських мов.

Матеріалом дослідження стали лексичні запозичення, які містяться в наукових текстах.

Методологія дослідження ґрунтується на принципі історизму. Відповідно до поставлених завдань у нашій роботі використано актуалістичний метод, який дає змогу на підставі сучасних знань простежити еволюцію певних лінгвістичних концепцій та передбачити деякі тенденції майбутнього розвитку відповідних теорій на основі сучасних знань. Ту чи іншу концепцію й методику розглянуто з погляду того, що нового внесли лінгвісти в науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їхні праці для розв'язання відповідних проблем. Операційний компонент актуалістичного методу в працях з історіографії мовознавства становить сукупність таких прийомів і процедур: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція.

Отже, **наукова новизна** теми полягає в тому, що в дисертації на широкому фактичному матеріалі вперше розкрито специфіку дослідження

адаптації лексичних запозичень (на різних етапах їх освоєння в мові-реципієнті) в мовознавстві кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст., з'ясовано диференційні ознаки ступенів адаптації запозичених слів на різних рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта в лінгвіоісторіографічному аспекті з урахуванням еволюції поглядів лінгвістів на різні аспекти аналізованих питань.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з розробкою методики лінгвіоісторіографічного дослідження проблем адаптації лексичних запозичень (на матеріалі індоєвропейських мов). Оперування значним за обсягом фактичним матеріалом зумовило необхідність створити методику його систематизації шляхом поєднання хронологічного та концептуального підходів до його впорядкування й узагальнення. Наявність у мовознавстві концепцій, що виключають одна одну, стала поштовхом окреслення найбільш важливих тверджень та аргументів на їхню користь, що ґрунтуються насамперед на принципі об'єктивності в опрацюванні необхідного матеріалу, який у поєднанні з принципом історизму має допомогти в розкритті закономірностей розвитку мовознавства.

Практична цінність отриманих результатів. Матеріали дисертації сприятимуть розв'язанню актуальних проблем загальної лексикології і можуть бути застосовані в подальших наукових пошуках. Результати здійсненого дослідження можуть знайти практичне застосування в закладах вищої освіти при викладанні курсів «Історії лінгвістичних учень», «Загального мовознавства», «Вступу до мовознавства» й теоретичних курсів сучасних мов слов'янської, германської, романської та інших груп індоєвропейської сім'ї, а також у культурно-просвітницькій роботі.

Апробація результатів дисертації здійснено на 20-ти наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях, з них 8 – *міжнародні*: ІІ Міжнародна наукова конференція молодих учених «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 27–28 вересня 2012 р.); V Міжнародна

наукова конференція «Іноземна філологія у XXI столітті» (Запоріжжя, 5–6 квітня 2013 р.); II Міжнародна наукова інтердисциплінарна конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Рівне, 18–19 квітня 2013 р.); VI Міжнародна наукова конференція «Лексико-граматичні інновації у сучасних слов'янських мовах» (Дніпропетровськ, 22–23 квітня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Методологія та історіографія мовознавства», присвячена Дню слов'янської писемності й культури та 1025-річчю Хрещення Русі (Слов'янськ, 23–25 травня 2013 р.); XIII Міжнародна інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасної науки» (Київ, 17–19 жовтня 2016 р.); Міжнародна наукова та професійна конференція «Urgent Problems of Philology and Linguistics» (Будапешт, Угорщина, 31 жовтня 2014 р.); X Міжнародна наукова конференція «Scientific thought transformation» (Морісвіль, США, 22 вересня 2017 р.); 11 – *всеукраїнські*: Всеукраїнська науково-практична конференція «Ключові проблеми сучасної германської та романської філології» (Луганськ, 23–24 травня 2013 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання сучасної науки та освіти» (м. Слов'янськ, 2013 р., 2014 р.); III Всеукраїнська наукова конференція германістів з міжнародною участю «Германістика у XXI ст.: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика» (Харків, 5 квітня 2014 р.); IV, V, VI, VII, VIII, IX, X Всеукраїнські науково-практичні конференції «Перспективні напрямки сучасної науки та освіти» (Слов'янськ, 2012–2018 рр.); 1 – *науково-практична Інтернет-конференція*: «Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства» (Слов'янськ, 2016 р.). Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури та кафедри германського та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (2011–2018 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено у 19 наукових публікаціях, серед яких

11 статей опубліковано у фахових збірниках наукових праць, визначених МОН України, що відображають основні результати дослідження; 1 – у закордонному періодичному виданні (Угорщина); 7 – у виданнях, які додатково розкривають наукові результати дисертаційного дослідження, із яких 1 – у зарубіжному науковому виданні (США); 6 – у матеріалах доповідей на конференціях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження загальним обсягом 243 сторінок (основний текст дисертації становить 187 сторінок) складається зі вступу, трьох основних розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (всього 377 позицій) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВИ- РЕЦИПІЄНТІ. МЕТОД І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Лінгвоісторіографічний аспект дослідження адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті

У розвитку будь-якої мови досліджуваного періоду важливе місце посідають лексичні запозичення, що, як відомо, є одним із способів поповнення словникового складу мови-реципієнта упродовж усієї історії існування мови. Дослідження питань теорії запозичення передбачає висвітлення загальних положень, а саме: проблеми надмірного використання іншомовних слів; питання причин запозичень; умов, за яких вони здійснюються; взаємодії запозичених слів із системою мови, що приймає. Основним питанням у вивченні запозичень, яке потребує розв'язання, є їхнє пристосування до системи мови-реципієнта.

Досліджуючи праці мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст., зазначимо, що теоретичні та практичні питання адаптації лексичних запозичень взагалі безпосередньо чи опосередковано розроблялися в багатьох студіях. Головні здобутки належать таким видатним ученим, як І. О. Бодуен де Куртене, Р. Ф. Брандт, В. О. Богородицький, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Є. Ф. Карський, Ф. Є. Корш, Б. О. Ларін, Є. Д. Поливанов, О. О. Потебня, М. Р. Фасмер, Л. В. Щерба, Л. П. Якубинський, Р. О. Шор, Ш. Баллі, Ф. Брюно, Ж. Вандрієс, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше, Г. Шухардт, В. В. Акуленко, Р. О. Будагов, Г. Хюттль-Ворт, Л. П. Крисін, Д. С. Лотте, М. М. Маковський, А. Мартіне, О. М. Мороховський, С. В. Семчинський, О. М. Сендровець, Ю. С. Сорокін, Е. Хауген, М. М. Шанський, О. Б. Шахрай, Б. М. Ажнюк, Л. М. Архипенко, О. П. Бодик, К. В. Брітікова, Г. В. Дружин,

Л. П. Кислюк, У. Л. Мрозицька, Т. М. Полякова, О. В. Сергєєва, В. П. Сімонок, О. А. Стишов та ін.

Частина цих дослідників зверталася й до історії вивчення проблеми адаптації лексичних запозичень, проте спеціальних праць, присвячених розвитку поглядів на цю проблему, тобто праць суто лінгвоісторіографічного спрямування, у лінгвістиці немає. Звичайно, у студіях лексикологів наявні спроби простежити за розвитком відповідних концепцій. У цьому плані можна назвати праці Ю. С. Сорокіна [292], Л. П. Крисіна [158; 159; 160], О. Г. Муромцевої [194], О. А. Стишова [298], Л. М. Архипенко [10] та ін. Проте матеріал, що нас цікавить, викладено стисло й фрагментарно, тому що дослідники не ставили перед за мету лінгвоісторіографічного висвітлення проблеми.

Сьогодні накопичено значний матеріал як емпіричного, так і теоретичного характеру стосовно адаптації лексичних запозичень. У лінгвістичній історіографії у кінці XIX ст. – на початку XX ст. не обґрунтовувалось з наукового погляду питання потреби в іншомовних запозиченнях у тій чи іншій мові. Найбільш гостро ставиться питання у студіях Ф. І. Буслаєва [47; 48], Я. К. Грота [87; 88], Р. Ф. Брандта [37], І. І. Срезневського [294], О. І. Соболевського [291], Ф. Є. Корша [153], М. Р. Фасмера [309], Є. Ф. Карського [133], В. І. Самійленка [260; 261], А. Г. Горнфельда [79], Д. Шелудька [333], В. О. Богородицького [29], С. П. Обнорського [198], М. В. Юшманова [338; 339] та ін.

Вагомий внесок у дискусійне питання щодо функціонування іншомовних слів досліджуваного періоду в російській мові зробив Р. Ф. Брандт. У роботі «Несколько замечаний об употреблении иностранных слов. Речь, сказанная на акте 1882, 30 августа в Нежине» учений наголошував, що запозичення іншомовних слів не можна не вважати природнім і законним явищем [37].

Після виходу вищезгаданої праці, присвяченої дослідженню широкого кола питань вживання іншомовних слів, а надалі – їх засвоєння, з'явилося

багато інших студій так чи інакше пов'язаних із зазначеним питанням. Ця проблематика широко представлена в працях мовознавців, зокрема, О. І. Соболевського [290; 291], І. В. Шаровольського [325], Ф. Є. Корша [153], М. Р. Фасмера [309], Є. Ф. Карського [132; 133], І. І. Огієнка [202; 203; 204], В. І. Самійленко [260; 261].

Значний внесок у формування сучасного уявлення теорії лексичних запозичень внесли лінгвісти І. О. Бодуен де Куртене [31; 32], О. О. Потебня [221; 222], Л. В. Щерба [337], А. М. Селіщев [268; 269].

Систематичне дослідження елементів іншомовного походження в європейському мовознавстві було започатковано берлінським ученим У. Хрїстіані в дисертаційній роботі «Über das Eindringen von Fremdwörtern in die Russisch Schriftsprache des 17. und 18. Jahrhunderts» (1906 р.) [346] та Н. А. Смирновим – «Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху» (1910) [287], які дають етимологічні характеристики запозичених слів західноєвропейських мов, що викликали згодом поправки в багатьох учених, зокрема І. І. Огієнка [202; 203; 204], О. І. Соболевського [291], Л. Гальді [60], В. М. Аристової [8].

Лінгвісти, зокрема, писали про функціонування іншомовних слів та історію входження іншомовних слів до складу певної мови. Із наукового погляду особливості вживання та розмежування типів іншомовної лексики та їх фонетичні й морфологічні особливості адаптації іншомовних слів у російській мові вперше було представлено в студіях Я. К. Грота [87; 88]. В основу класифікації учений поклав критерій часу появи іншомовного слова у мові-реципієнті. Після розподілу іншомовних слів за ступенем засвоєння Я. К. Гротом, багато вчених намагаються розробити певні класифікації, беручи за основу гетерогенні критерії, зокрема генетичний (О. О. Потебня) [221], етимологічно-фонетичний (М. П. Савинов) [259], етимологічно-хронологічний фактор (Н. А. Смирнов) [287]. Методологічні принципи дослідження процесу адаптації іншомовних слів у складі російської мови наявні в студіях

О. І. Соболевського [290; 291]. Дослідник у своїй праці зосередив увагу на висвітленні питання інтерпретації іншомовних елементів, супроводжуючи значення слів певним тлумаченням, встановлюючи найбільш правильне значення слова, розподіляючи їх за морфологічними ознаками.

Першим, хто зробив спробу узагальнити й систематизувати частотність іншомовних слів у Петровську добу, був Н. А. Смирнов [287]. Його дослідження словникових матеріалів упродовж тривалого часу було основною працею з історії вживання іншомовних елементів. Учений відокремив головні сфери використання нових слів та здійснив спробу систематизації слів за ступенем функціонування іншомовних елементів.

У 1910 виходить праця І. І. Огієнка «К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом», у якій лінгвіст піддає критиці й робить декілька своїх спостережень стосовно роботи Н. А. Смирнова «Западное влияние на русский литературный язык в Петровскую эпоху: определение путей, которыми в Петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков» [203]. Дослідник зазначав, що «зародження так званих варваризмів становить цілком зрозумілий факт, обумовлений історичним поступом культури» [203, с. 353].

На недоліки, а також на позитивні сторони запропонованого Н. А. Смирновим розподілу іншомовних слів, указував й І. І. Огієнко [204, с. 359–360]. За спостереженнями вченого, головними вадами словника є те, що поділ не міг бути точним, бо використання джерел не було розповсюдженим серед носіїв мови, що спричинить неадекватне розуміння іншомовних слів. Негативною стороною, на думку лінгвіста, стало ігнорування Н. А. Смирновим первісних джерел походження іншомовних слів [203, с. 359]. Найсуттєвішими недоліками вважаються невдалий вибір мовних одиниць, недостатня кількість джерел для аналізу іншомовних слів. Пояснюючи наявність певних фактів, І. І. Огієнко укладає свій власний словник вживання іншомовних слів Петровської доби [204].

У розвитку дослідження проблеми взаємодії мов надзвичайну роль відіграла висунута І. І. Огієнком класифікація всієї запозиченої лексики на три групи, що враховувала ознаки давності, поширення запозичених лексем [202]. Систематизація матеріалу виявилася досить перспективною і не втрачає своєї актуальності дотепер, бо на неї продовжують покликатись і в сучасній лінгвістиці.

Особливо слід відзначити монографію І. І. Огієнка «Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык» (1915 р.). У зазначеній розвідці не тільки історична перспектива дослідження набуває особливого значення, але й досить широкий хронологічний аспект дослідження запозичених слів, який включає розвиток мови у ХІХ ст. Дослідник писав, що: «... у світі немає такої мови, де не було б запозичень, немає такої мови, яка б складалася виключно тільки з туземних слів» [202, с. 18].

Розробка та вдосконалення принципів етимологічного вживання, хронологічного аналізу та лексикографічної фіксації лексичних запозичень у мові-реципієнті І. В. Шаровольського, Н. А. Смирнова, І. І. Огієнка, В. І. Самійленка, Д. Шелудька, М. В. Юшманова зумовили розвиток основних теоретико-методологічних засад учення про лексичні запозичення.

Ф. Є. Корш уважав за доцільне вивчати питання запозичених слів як з огляду культурно-історичних особливостей генетичного розгляду, так і для встановлення ступеня генетичної спорідненості, звукових законів, відповідних епох походження запозичення. Зокрема вчений підкреслював, що причини запозичення мають особливе значення для всебічного розгляду запозиченого слова [153]. М. Р. Фасмер, досліджуючи грецькі запозичення в старослов'янській мові, схарактеризував етимологічну структуру іншомовних слів [309]. Значущість етимологічного аналізу та переваги

процесу лексичного запозичення, на думку І. В. Шаровольського, має велике значення для сучасного філолога [325].

Серед дослідників, які зробили внесок у становлення загальнонаукових засад теорії лексичних запозичень, можна відзначити таких, як Ш. Баллі [13; 14], Е. Ріхтер [359], А. Доза [93], Б. Гавранек, Й. Вахек, В. Матезіус, Я. Мукаржовський, А. Єдличка [223], Й. Л. Вайсгербер [369]. А. Доза писав, що застосування іншомовних слів сприяє формуванню нових понять й уявлень [93, с. 123–129], Й. Л. Вайсгербер рішуче відкидав сам факт запозичення іншомовних слів [369], Б. Гавранек, Й. Вахек, В. Матезіус, Я. Мукаржовський, А. Єдличка висловлювали помірковані погляди стосовно доцільності вживання нових слів [223].

Питання створення літературної мови, у науковому обігу якої є корпус наукової термінології інтернаціонального характеру й ступінь використання в ній лексики іншомовного походження, простудійовано видатними громадськими діячами, письменниками та лінгвістами, а саме: І. Я. Франком [314], А. Ю. Кримським [157], Б. Д. Грінченком [85; 86].

Процес запозичення відбувався поступово, упродовж багатьох століть, відповідно до змін суспільно-політичних умов, розширення контактів з іншими народами та розвитком науки й техніки. В. О. Богордицький досить детально досліджував диференційні критерії адаптації запозичених слів (фонетичні, морфологічні та семасіологічні), джерела й період входження нових слів у зв'язку з культурологічними чинниками [29, с. 322–354].

Думка про те, що більшість сучасних мов світу, зокрема, європейських, має змішаний характер, відома в лінгвістиці досить давно [31, с. 363–372]. І. О. Бодуен де Куртене та Л. А. Булаховський досліджували питання змішування мов і мовного споріднення [31; 43; 44]; Ш. Баллі зауважував про міжмовний обмін [14], Л. В. Щерба – про змішування мов [337], В. О. Богородицький охарактеризував критерії для диференціації запозичених слів, джерел й епох запозичення [29].

І. А. Бодуен де Куртене, Л. П. Якубинський, В. М. Жирмунський підкреслювали неможливість аналізу лексичних запозичень без урахування соціолінгвістичного характеру цього явища й необхідність пояснення лінгвістичних змін у зв'язку з фактами історії, психології й навіть фізіології людини [31; 342; 343; 104]. Б. О. Ларін припускав, що у збагаченні словникового фонду зовнішні історико-культурні фактори є визначальними [167, с. 15].

На зовнішні чинники входження нових слів у складі літературної мови вказували Л. А. Булаховський та А. М. Селіщев. Лінгвісти зазначали, що суспільна природа мови визначає всі її функції [43; 44; 268; 269].

Г. Пауль також зауважував, що факторами, які впливають на процес запозичення, є й територіальне розташування, і подорожі індивідів, і постійна міграція окремих груп людей, і масове переселення, і завоювання, і колонізація [209, с. 459–462].

У працях зарубіжних лінгвістів (У. Вайнрайх, А. Мартіне, Е. Хауген) на перше місце висуваються соціолінгвістичні причини запозичень і дослідження проводяться передусім саме з цих позицій [50; 178; 349]. Основну увагу мовознавців, таких як Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, А. Мейє, А. Доза було зосереджено на дослідженні питання взаємодії мов [14; 52; 185; 93]. Лінгвісти здебільшого визнавали, що специфіка взаємодії мов є аналогічною, яка виникає та розвивається внаслідок мовних контактів, що встановлюються між мовами за умов білінгвізму і є чинником змін на різних рівнях мовної системи.

З огляду на це у мовознавстві неодноразово виникала полеміка щодо того, які причини – зовнішні чи внутрішні – є рушійною силою в мовному розвитку [154, с. 349].

Таким чином, основи теорії лексичного запозичення були закладені в мовознавстві в першій половині ХХ ст.

Становлення теоретичного напрямку дослідження лексичних запозичень з наукового погляду належить до другої половини ХХ ст., на цьому етапі

особливо сприяли студії Г. О. Винокура [55], А. О. Брагіної [34; 35], Р. О. Будагова [40; 41], А. Є. Розен [231].

У другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. висвітленню зазначеного питання присвятили свої праці такі мовознавці, як Ю. С. Сорокін [292], Ю. О. Жлуктенко [108; 107], Л. П. Крисін [158; 159; 160], Р. Смаль-Стоцький [285; 364], В. В. Акуленко [6; 123], Е. О. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутіна [25], А. О. Брагіна [34; 35], В. Т. Коломієць [150], О. Г. Муромцева [194], С. В. Семчинський [270; 271; 272; 273] та ін.

Деякі теоретичні аспекти мовної доцільності іншомовних слів розглянуто в студіях сучасних мовознавців, серед яких С. І. Дорошенко [94], Р. П. Дзись [92], О. А. Стишов [298], Ю. Шевельов [331; 332]; у наукових статтях Б. М. Ажнюка [3; 4], І. С. Козоріз [148], Х. Пфандель [285], П. О. Селігея [263; 264], К. Ф. Яковлева [341], О. Б. Ткаченка [306] та ін. Найгрунтовнішим дослідженням є розвідка українського лінгвіста П. О. Селігея, у якому аналізується специфіка поглядів лінгвістів у європейських та східнослов'янських мовах щодо питання вживання іншомовних слів [263; 266; 267]. Мовні погляди П. О. Селігея поділяє й Б. М. Ажнюк. Він указує на іншомовне запозичення як одне з найдискусійніших питань у лінгвістичних взаєминах [4].

Опрацювання конкретних мовних явищ дало вченим (Р. Ф. Брандт, Є. Ф. Карський, Д. Шелудько, І. В. Шаровольский, Є. Д. Поливанов) зробити внесок у теоретичне й практичне дослідження питання про асиміляцію іншомовних слів і виокремити основні показники засвоєності запозичених слів, а саме фонетичні, морфологічні та семасіологічні [36; 132; 133; 333; 325; 326; 212; 213]. Стосовно фонетичного оформлення іншомовних слів слід зауважити, що мовознавці висували на перший план потребу в принциповому розрізненні таких явищ, як фонематична субституція (передача нових слів засобами мови-реципієнта) та фонетичне засвоєння запозиченої лексики.

Відносно фонетичного принципу Д. Шелудько досліджував засвоєння німецьких елементів в українській мові, виходячи з твердження, що вони прийшли через польське посередництво; учений розглядав їх як частину польського мовного впливу. Польські фонетичні форми відбиваються здебільшого з найповнішою точністю, і коли між українським словом і його німецьким прототипом існує подібність чи відмінність, то з'ясувати їх можна, залучивши тільки для пояснення польські посередні форми: *кагла* < н. *kahla*, *kachel* < н. *Kachel* [333, с. 1–5].

Доказами засвоєння запозиченої лексики, на думку Р. О. Шор, є звуження, розширення та зміна семантики іншомовного слова у мові-реципієнті [334, с. 32–118]. А. Доза, постулюючи питання асиміляції запозичень, уважав спеціалізацію значення провідним явищем. Учений писав, що рідко трапляється, коли іншомовні слова входять у мову-реципієнт зі своїм значенням, таким чином слово відділяється від свого прототипу: слово *Wagon* в англійській мові має значення «*вагон, телега, транспорт*» [93, с. 138]. За поглядами А. Доза, словотворча активність запозиченого слова є показником того, що воно повністю засвоєно в мові-реципієнті [там само].

М. Р. Фасмер, В. О. Богородицький уважали, що семасіологічний фактор адаптації сприяв з'ясуванню, якій мові іншомовне слово є властиве [309, с. 4; 29, с. 322–354]. О. О. Шахматов відмічав, що західноєвропейські мови не вплинули суттєво на морфологію та синтаксис російської мови [328; 329]. Окрім змін на лексичному рівні, на думку Ж. Вандрієса, процес запозичення впливає й на морфологічний, фонетичний та синтаксичний рівень мови [52].

Питання фонетичної та морфологічної адаптації, регулярності графічних і фонематичних субституцій у мові-реципієнті висвітлено у дослідженні Г. Хюттль-Ворт. Дослідниця також розглядає способи створення нових слів за допомогою російсько-слов'янських словотвірних компонентів і частково семантичне перетворення слів [352].

О. В. Суперанська, В. М. Аристова, Р. С. Кімягарова підкреслюють важливість адаптації іншомовних слів на фонетичному, морфологічному, синтаксичному й семантичному рівнях [299, с. 14–15; 8, с. 6–10; 137, с. 69–78]. Важливим аспектом засвоєння є зміни в акцентології за О. В. Суперанською та В. М. Аристовою.

Л. Д. Мікітич, А. О. Брагіна визнають, що широке розповсюдження іншомовних слів у мові-реципієнті впливає на їхнє фонетичне й граматичне засвоєння [189, с. 51–61; 35, с. 6–7]. Відмінність у часі та шляхах запозичення спричиняє різний ступінь фонетичного й морфологічного засвоєння грецизмів; на думку О. Д. Пономаріва, більші чи менші фонетичні й морфологічні видозміни, що їх зазнають грецизми в українській мові порівняно з мовою-джерелом. Слова, запозичені давніше усним шляхом, зазнають більших фонетичних змін, аніж книжні запозичення пізнішого часу [216, с. 78].

Проте об'ємного, узагальнювального дослідження з зазначеної проблеми немає, тому, ми вважаємо, що на цій проблемі варто зупинитися детальніше.

1.2. Поняття лексичне запозичення, адаптація в лінгвістиці

У мовознавстві, зокрема в теорії дослідження в поняттєво-термінологічному апараті, стосовно питання про визначення терміна «запозичення» спостерігаємо певну неусталеність у спеціалізованих назвах. Механізми різноманіття термінів та лексичної номінації для характеристики лексичного складу потребують пильної уваги дослідників, що можна пояснити складністю створення визначення з різних позицій і прийнятних визначень певного терміна. Як зазначав Б. О. Серебренніков, проблема номінації – складна й важка. Хоча опрацювання цієї проблеми в її різноманітних аспектах триває протягом багатьох десятиліть, багато чого в ній залишається нез'ясованим, окремі результати щодо її дослідження часто між собою неузгоджені, визначені не досить точно і т. ін. [281, с. 147–187]. Одним із таких питань є питання про зміст й обсяг поняття, що позначається терміном

іншомовне слово. Відзначимо також, що в науковій літературі недостатньо чітко й послідовно розмежовуються й інші термінологічні найменування (і відповідно – поняття), що належать до сфери запозичення здебільшого згідно його походження, такі, як *запозичена й успадкована лексика, лексика іншомовного походження, іншомовна лексика, запозичення, варваризми, екзотизми, калька, інтернаціоналізми, псевдоінтернаціоналізми, іншомовне вкраплення, іншомовне запозичення, лексика іншомовного походження* і т. ін. Відповідно до цих визначень існують структурні класифікації; наприклад, запозичення в цілому та іншомовні слова зокрема розрізняють за давністю запозичення й ступенем засвоєння. Таким чином, існує необхідність уточнення поняття *лексичне запозичення*. Усі наведені вище термінологічні позначення називають слово, яке прийшло в мову-реципієнт з іншої мови, з іншого джерела. Проте лінгвісти схильні розмежовувати значну кількість із названих вище термінів, а в деяких випадках надавати перевагу якомусь конкретному термінові [62; 124].

Проаналізувавши праці мовознавців стосовно вивчення слів іншомовного походження, можна констатувати, що загалом у лінгвістичній літературі існує багато класифікацій слів (період запозичення слів, мова-джерело запозичення, галузь чи сфера вживання запозичення, характер запозичуваного матеріалу), які запозичені з однієї мови в іншу, враховуючи різні аспекти їхнього дослідження. У коло наших розвідок не входить аналіз тієї або іншої групи, проте ми спробуємо схарактеризувати одну з провідних класифікацій запозиченої лексики – із погляду її походження, оскільки ці терміни використовуються для опису різних явищ, пов'язаних із процесами запозичення та її засвоєння в мові-реципієнті.

Спеціального розгляду потребує питання про групи слів, які дослідники включають до складу лексичних запозичень. Серед власне запозичень виділяють: 1) запозичені слова, 2) інтернаціоналізми, 3) екзотизми, 4) іншомовні вкраплення. Зокрема знаходимо зазначену класифікацію та

детальний опис явищ запозичення в доробках таких учених, як Л. П. Крисін [158, с. 43–52], М. М. Шанський [323, с. 36–41], Л. Л. Касаткін [135, с. 200–201], Л. М. Архипенко [10, с. 36–43], С. І. Дорошенко [94, с. 141–147], М. І. Філон, О. Є. Хомік [313, с. 173–173] та ін.

Перш ніж перейти до розгляду цих груп, необхідно подати поняттєво-термінологічний апарат, зокрема, з'ясувати, що мається на увазі під термінами *іншомовні слова* та *запозичена лексика*. О. С. Ахманова трактує як: «Іншомовне слово – слово з іншої мови, яке більш або менш okazіонально вживається в мові». «Іншомовний – запозичений з іншої мови. *Іншомовний зворот. Іншомовні слова*» [371, с. 178].

Згідно з визначенням О. Б. Ткаченка, «іншомовні слова – слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцем як чужорідні й зберігають ознаки свого походження. Це виявляється як у їхній формі, так і в семантиці. За формою іншомовні слова відрізняє більший чи менший ступінь незасвоєності мовою, до якої вони ввійшли; можливість збереження вихідної графіки на письмі (італ.: *grácile* – *ніжно, делікатно*); наявність незвичних звукосполучень (*бюст, кюре, монтежю, Баал*); невідмінюваність частини іншомовного слова (*какао, кенгуру, бeze, шасі*), яка проте поступово втрачається: пор.: при невідмінюваності *кіно, метро, табло* відмінюваність *пальто* [375, с. 179].

За словами О. П. Бодика, іншомовні слова – слова з іншої мови, які не засвоєні повністю мовою-реципієнтом, на відміну від запозичених, а носії мови осмислюють їх як чужорідні. Іншомовні слова можуть зберігати певні ознаки свого походження, що виявляється в їхньому формальному та семантичному значенні [30, с. 142].

Основними ознаками семантики іншомовних слів є незрозумілість та недостатня ясність для більшості носіїв мови, які вживають іншомовні лексеми, що зумовлює необхідність у створенні спеціальних словників іншомовних слів. У мові-реципієнті, яка запозичує іншомовні елементи, відбувається

безперевний процес їхньої адаптації, через що іноді важко провести чітку межу між іншомовними й запозиченими словами в мові-реципієнті. Проникаючи насамперед до складу спеціальної термінології й лексики, а також до розряду екзотизмів на позначення певних особливостей побуту та природи інших народів, і у зв'язку з набуттям ними активного вживання, іншомовні слова засвоюють усі носії мови. Цей процес сприяє поступовому перетворенню їх на запозичені слова. Коло мов-джерел іншомовних слів є суттєво ширшим, ніж у запозичених елементів. Підґрунтям виникнення інтернаціональних слів в українській мові, а також інших лінгвальних європейських системах є латинська й грецька мова. Значну кількість іншомовних слів запозичено з сучасних європейських мов, здебільшого англійської, французької, німецької, італійської для творення термінів у галузях техніки, науки й мистецтва [там само, с. 142]. Таким чином, можемо сказати, що термін *іншомовні слова* позначає запозичену лексику, яка не втратила ознаки іншомовності (фонетичні, морфемні, семантичні, граматичні: *кашне, шасі, апофеоз, екстрадиція* (з укр.).

Погоджуємося з поглядами О. В. Калініна, який, розглядаючи питання щодо походження запозиченої лексики, зауважував, що термін *запозичене слово* є «найбільш правильним», оскільки до іншомовних слів відносяться тільки такі слова, які дійсно належать до лексичного фонду інших мов і не входять до словникового складу мови-реципієнта» [126, с. 35].

Дотепер немає загальноприйнятої думки щодо поняття *запозичене слово*. В «Енциклопедії української мови» знаходимо таке визначення терміна запозичених слів: «Запозичені слова – іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. Запозичені слова не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються у спеціальних словниках, запозичені слова подаються у загальних словниках разом з питомою лексикою» [375, с. 209].

Низка лінгвістів тлумачать поняття за допомогою пояснення причин або умов згаданого явища, яке ґрунтується на взаємодії мовних систем, теорії

мовних контактів і вважається одним із шляхів оновлення та збагачення лексичного складу мов (Л. Блумфільд, Л. А. Булаховський, О. О. Реформатський, Е. Хауген, В. Шпербер, Ю. С. Сорокін, С. В. Семчинський, Д. С. Лотте, В. М. Ярцева [27; 43; 228, с. 139–141; 349; 335, с. 388; 292, с. 38–40; 270; 271; 273, с. 25–27; 173, с. 10–11; 376, с. 158].

О. С. Ахманова визначає *запозичення* як звернення до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже наявних і позначення невідомих раніше предметів (нерідко самі ці предмети й поняття стають відомими носіям певної мови лише внаслідок контактів із тими народами, з чийх мов запозичуються відповідні слова. *Запозичене слово* – це слово, що з'явилося у мові-реципієнті як результат запозичення [371, с. 150–151]; запозичення є природним наслідком встановлення економічних, політичних, культурних зв'язків з іншими народами, коли разом із реаліями та поняттями приходять слова, що їх позначають (Д. Е. Розенталь, М. О. Теленкова) [373, с. 87].

Л. П. Крисін називає запозичення процесом переміщення різних елементів з однієї мови в іншу і, ураховуючи, що такими елементами можуть бути одиниці «різних рівнів структури мови – фонології, морфології, синтаксису, лексики, семантики», указує на необхідність обмежувати термін залежно від того, переміщення елементів якого рівня розглядається (наприклад, *лексичне запозичення, структурно-синтаксичне запозичення* та ін.) [159, с. 18–19].

У доробках таких учених, як О. О. Реформатський [228, с. 139–141], Е. Хауген [318, с. 345–346], С. В. Семчинський [271; 273, с. 25–27], Ж. Марузо [372, с. 104], Ю. О. Жлуктенко [108, с. 60], Л. І. Бараннікова [17, с. 143–146], О. Г. Муромцева [194, с. 60–61], О. О. Селіванова [374, с. 104] знаходимо подібне визначення терміна *запозичення*; проте, з іншого боку, дослідники додають, що запозичення – це ще й процес органічної адаптації системою мови-реципієнта, пристосування до формальних і семантичних властивостей. Так,

М. П. Кочерган називає запозичення «активним процесом», і «мова, яка запозичує слова, переробляє їх, перебудовуючи, підпорядковуючи своїм внутрішнім закономірностям. Якщо такого з іншомовним словом не відбувається, то воно залишається варваризмом, іншомовним вкрапленням», і наводить приклади: укр.: *жупан, шубка і юпка* (діал. *юбка*) «жіноча корсетка», «чоловічий каптан» походять від одного й того самого арабського слова *jubba* «безрукавка», яке прийшовши до нас через італійську (*giuppa*) та польську (*zupan*) мови, набуло форми *жупан*, через німецьку мову (*Schube*) – форму *шуба*, а через німецьке (*jurre*) та польську (*jurka*) – форми *юпка* (*юбка*) [155, с. 232].

Термін *запозичення* використовується для загального позначення як іншомовної лексеми, так і запозиченої, тобто без урахування диференціації за ознаками й ступенем засвоєння *іншомовного запозичення* в мові-реципієнті.

О. П. Бодик вважає, що під *запозиченими словами* слід розуміти іншомовні слова, які цілком засвоєні мовою, що їх перейняла. Мовці не сприймають запозичені слова безпосередньо як чужорідні елементи, ці слова не потребують пояснень щодо форми й значення. На відміну від іншомовних слів, які тлумачать у спеціальних словниках, запозичені слова подають у загальних словниках разом із питомою лексикою [30, с. 142].

Деякі лінгвісти підходять до визначення запозичення здебільшого зі структурного погляду. В. Шпербер розуміє запозичення як перехід з однієї мови в іншу на основі законів субституції звуків та відповідних типів граматичних закінчень і категорій, що діють в певний час, а також окремих суфіксів [335, с. 388].

Так, Л. П. Єфремов висловив думку, що запозичене слово створюється на основі іншомовного лексичного матеріалу, а матеріалом може бути звукова форма або значення, властиві усталеному вживанню слова. Запозичення слова є не механічним, а творчим процесом, у якому водночас діють і фонетична система, і граматична будова мови, що спрямовані на оформлення звукової

форми запозичення й на охоплення його, як і всіх інших слів, граматичними категоріями мови-реципієнта [100, с. 78; 101, с. 28].

Запозичення – один із засобів поповнення словникового складу мови поряд із такими, як афіксальний словотвір, перехід однієї частини мови в іншу, лексикалізація словосполучень, поява нових значень слів, що вже існують у мові-реципієнті тощо [147, с. 92]. М. М. Шанський, В. В. Іванов розглядають запозичення як будь-яке слово, що прийшло до складу мови-реципієнта ззовні, навіть якщо воно своєю морфемною структурою нічим не відрізняється від питомих слів (таке явище можна спостерігати тоді, коли слово береться з якоїсь спорідненої мови) [323, с. 33].

Погоджуючись із визначенням поняття *запозичення*, поданому в «Енциклопедії української мови»: «Запозичення – звук, морфема, слово або його окреме значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення» [375, с. 179–180], Л. М. Архипенко натомість додає своє власне розуміння щодо дефініції цього поняття, а саме: «причому елементи чужої мови, асимілюючись мовою-одержувачем, у свою чергу певним чином впливають на систему мови, яка запозичує» [10, с. 36].

Таким чином, запозичені слова – повноправні одиниці в лексичному складі мови-реципієнта; взагалі – «словникові одиниці, які й у морфологічному відношенні, і за своєю словотворчою активністю, і за лексичною сполучуваністю та синонімічними зв'язками у мовній системі, а тим більше – у мовній свідомості носіїв сучасної мови, нічим не виділяються із загального кола слів відповідних лексико-семантичних груп» [316, с. 5]. У такому трактуванні цей термін містить у собі всі перераховані вище поняття незалежно від часу появи в мові, що приймає, ступеня їхнього засвоєння й особливостей функціонування.

Незважаючи на те, що в лінгвістичній літературі маємо певні напрацьовані тлумачення запозичення, визначення терміна *запозичення* є

неоднозначним. Причинами такої неоднозначності стали розбіжності підходів до проблеми.

Традиційно термін *іншомовне запозичення* (або просто *запозичення*) в лінгвістиці вживається для позначення як самого процесу, що полягає в «акцепції однією мовою лінгвістичного матеріалу з іншої мови внаслідок екстралінгвістичних контактів між ними, що різняться за рівнем і формою» [273, с. 25–27; 56, с. 96], так і його результату: «термін *запозичення* використовується в лінгвістиці для позначення процесу адаптації слів з інших мов і також результату цього процесу власне мовного матеріалу» [62, с. 160]. Такий підхід до визначення дефініції терміна *іншомовне запозичення* розглядається в багатьох дослідженнях. Розглянемо основні студії з стосовно цієї проблеми.

У поняття запозичення вкладається два значення, на розмежування яких досить чітко вказував Ж. Марузо. У словнику лінгвістичних термінів учений дає таке визначення терміна *запозичення*: «Цей французький термін позначає водночас і акт, унаслідок якого одна мова засвоює елемент іншої мови, і сам запозичений елемент» [372, с. 104]. Е. Хауген розрізняє процес запозичення й результат цього процесу [349, с. 201–231]. О. О. Селіванова характеризує запозичення як процес уведення до певної мови морфем, слів або висловів іншої мови. Запозичені слова є одним із способів поповнення словникового складу мови поряд зі словотворенням. Також запозичення дослідниця визначає як результат: «Слово чи сполука, уведена до певної мови з іншої мови» [374, с. 174]. М. І. Філон, О. Є. Хомік вважають, що саме поняття *запозичення* може вживатись у двох значеннях: по-перше, як процес, що полягає у зверненні до лексичного складу інших мов для використання властивих їм понять і назв, які засвоюються мовою-реципієнтом; по-друге, слова, словотворчі афікси, значення, що ввійшли в мову внаслідок запозичення [313, с. 173].

Таким чином, у мові-реципієнті запозичення вживається як процес сприймання одиниць однієї мови іншою і як власне сам факт безпосереднього

перенесення в іншу мову. Лінгвісти пов'язують процес і результат запозичення з впливом мовного контактування.

Аналізуючи визначення терміна *запозичення*, можна стверджувати, що не всі лінгвісти однозначно подають дефініції поняття. Причинами різного тлумачення цього стали розбіжності підходів до проблеми: нормативний підхід, де спостерігається «науково зважена оцінка процесу запозичення та його результатів» [102, с. 12], змінився аналітичним, якому властиво «об'єктивне вивчення та всебічний аналіз процесу запозичення, із виявленням причин, умов і механізму цього процесу» [102, с. 2]; крім того, існує значна кількість явищ, які відносять до саме цієї категорії (різні види кальок, вкраплення, варваризми, екзотизми тощо).

Процес запозичення трактується як акт потрапляння іншомовної одиниці в мову індивідуума, а також її засвоєння на загальномовному рівні: «Кожне запозичення, мабуть, твориться спочатку якоюсь однією людиною, а потім приймається й повторюється багатьма іншими, і, можливо, увесь процес повторюється знову й знову» [317, с. 344]. Узагальнюючи, можна сказати, що під запозиченням мається на увазі й процес адаптації мовного елемента в мові, а також й результат цього процесу, який змінюється від okazіональних використань певного запозичення через його поступове засвоєння засобами певної мовної системи; і, нарешті, запозичення включається як повноправний елемент у систему мови-реципієнта. При цьому запозичення набуває характеристик, властивих питомим одиницям відповідних класів [38, с. 49–65].

Отже, деякі формулювання у визначенні терміна *запозичення* побічно співвідносяться один з одним або вважаються логічним завершенням інших, попередніх. Беручи до уваги той факт, що термін *запозичення* багатогранний і його значення варіюється в різних галузях лінгвістики, у нашому дослідженні запозичення у вузькому значенні розуміється як сам процес появи й закріплення в мові іншомовного елемента, так і його результат, тобто сам іншомовний елемент. У широкому значенні (у зв'язку з тим, що ми вважаємо:

будь-які іншомовні одиниці слід відносити до запозичень, оскільки вже за своєю природою вони чужі мові-реципієнту) і в даному випадку варто говорити про ту чи іншу ступень адаптації у мові-реципієнті.

Л. П. Крисін зазначає, що як лінгвістичний матеріал можуть виступати мовні одиниці різних рівнів – лексичне запозичення (найбільш частий і типовий варіант); запозичена фонема, (найрідкісніший і частковий випадок, що може залежати від ступеня контакту двох мов); запозичена морфема відбувається зазвичай у складі слова; виділення морфеми відбувається на основі словесного ряду, який складається зі слів із загальним лексичним значенням, для якого властива повторюваність якого-небудь структурного елемента, наприклад, *бізнесмен, бармен, спортсмен*; синтаксична конструкція або структурно-синтаксична конструкція, що відбувається тоді, коли конструювання фраз у мові-реципієнті зазнає впливу іншомовних синтаксичних конструкцій, наприклад, вплив англійських газетних кліше, головним чином, – заголовків, на заголовки сучасної преси); семантичне запозичення (поява у слові значення «під натиском» іншомовного калькування. Усі наведені типи запозичень перебувають у певному ієрархічному зв'язку [159, с. 19].

Таким чином, згідно з класифікацією Л. П. Крисіна, елементи, що перейшли з однієї мови в іншу, слід детермінувати як лексичне запозичення, морфологічне запозичення, фонетичне запозичення, синтаксичне та семантичне запозичення. Перш за все процесу запозичення, як бачимо, підлягають лексичні запозичення. Результатом цього процесу є поява у мові-реципієнті лексичних запозичень, вивченню яких і присвячено наше дисертаційне дослідження. Крім того, під терміном *запозичення* ми будемо розуміти й сам процес входження «чужого» елемента в мову-реципієнт (услід за О. Б. Ткаченком, Г. О. Хабургаєвим).

Такого ж погляду стосовно запозичуваних елементів (слів, фонем, морфем, синтаксичних чи семантичних елементів) дотримується й

С. В. Семчинський. На його думку, термін *запозичення* стосується не лише лексичних елементів, бо запозичуватися можуть і фонemi (наприклад, історія фонemi /ф/ у слов'янських мовах або фонemi /h/ в румунській мові), і засоби словотвору (наприклад, префікси чи суфікси іншомовного походження в різних мовах), і моделі словотворення (наприклад, структурні кальки), і зв'язки значень (семантичні кальки чи семантичні запозичення), й окремі морфemi (в українській мові морфема *теле-* в слові *телебачення*), і схеми словосполучень, і фразеологізми, і схеми речень, і граматичні категорії, і навіть флексії. Проте частотність запозичування тих чи інших елементів або моделей не однакова, – флексії, наприклад, запозичуються надзвичайно рідко, але незапозичуваних засобів у мові немає [270, с. 281].

Лексичні запозичення є свого роду першою фазою іншомовного впливу, оскільки їхня специфіка полягає в тому, що слово запозичується «не повністю, як повне, закінчене, граматично оформлене слово, а тільки як більш-менш безформний шматок лексичного матеріалу, який набуває нової оформленості лише в системі й засобами іншої мови, мови, – що запозичує [286, с. 235].

У лінгвістиці вироблений перерозподіл слів, які входять до лексичного складу мови-реципієнта в результаті процесу запозичення, основа якого є підґрунтям для розгляду і розвінчання інших класифікацій запозичених слів (запозичені слова, інтернаціоналізми, екзотизми, іншомовні вкраплення). Розкриємо обсяг понять *інтернаціоналізм*, *екзотизм*, *іншомовне вкраплення*.

Починаючи з другої половини ХХ ст., така класифікація іншомовної лексики за ступенем походження не включає розподіл запозичень, заснований на структурних ознаках [159, с. 43]. Чітка й прийнята дослідниками розробка класифікації іншомовної лексики за типами дає можливість по-іншому подивитись на визначення деяких термінів у межах теорії лексичного запозичення, усунути змішування номінації або розбіжності в найменуваннях лексичних одиниць іншомовного походження, що спостерігається в окремих випадках навіть у сучасному мовознавстві. О. С. Ахманова трактує

інтернаціоналізм як «слово або вираз, що належить до загально-етимологічного фонду низки мов, близьких за походженням або схожих за своїм історичним розвитком» [371, с. 180]. Д. Е. Розенталь, М. О. Теленкова трактують інтернаціоналізми як слова загального походження, які існують у багатьох мовах з одним і тим самим значенням, але які зазвичай оформляються відповідно до фонетичних або морфологічних норм певної мови. Основну частину інтернаціональної лексики складають терміни зі сфери техніки та науки [373, с. 88]. О. О. Селіванова визначає інтернаціоналізми як фонд слів, який наявний у багатьох споріднених і неспоріднених мовах у вигляді складників терміносистем різних галузей науки й техніки, виробництва й культури [374, с. 174].

Йде тривала дискусія стосовно можливості включення інтернаціональної лексики до категорії запозичених слів. В особливу категорію *інтернаціоналізмів* об'єднують іншомовні слова (головним чином це наукові й технічні терміни), які складаються з грецьких і латинських морфем із додаванням можливих словотвірних елементів мови-реципієнта). Проте не можна не помітити, за спостереженнями В. В. Акуленка, що визначенню самого поняття лексичних інтернаціоналізмів бракує точності та об'єктивності. Частково це зумовлене тим, що згадане поняття ще не має достатнього теоретичного обґрунтування. Перші випадки визначення лексичних інтернаціоналізмів зустрічаються у зв'язку зі спробами створення міжнародних допоміжних мов у кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст., причому автори цих праць часто були не філологами [6, с. 21].

Досліджуючи питання інтернаціональної лексики, В. В. Акуленко зазначає, що серед мовознавців початку ХХ ст. явище інтернаціональної лексики розглядав А. Мейє, хоча він і не використовував цей термін. Посилаючись на праці лінгвіста, В. В. Акуленко стверджує, що саме А. Мейє, якого найбільш зацікавило питання про історичні шари міжнародної лексики в європейських мовах, висловив думку про існування аналогічних явищ і в інших

мовних регіонах земної кулі, що склались навколо «великих мов людської цивілізації». Саме цьому лінгвісту належить думка, що лексика мов може інтерналізуватись (за його термінологією – «уніфікуватись») у процесі зближення не лише семантики та звучання слів, але і їх мотивування, проте остання ознака ще трактувалась ним з етимологічної точки зору. Ідея різних типів інтернаціоналізмів була знову висунута й обґрунтована в 30-х роках у відомих дослідженнях Е. Вюстера та В. М. Жирмунського, але після цього довгий час далі не розвивалася [123, с. 21].

Починаючи з праці Е. Ріхтер, у мовознавстві поширився погляд на інтернаціоналізми як на суто європейське явище – міжнародні слова, головним чином греко-латинського походження, притаманні європейським мовам або запозичені з них іншими мовами. При цьому інтернаціоналізми почали розглядати як окремий випадок лексичних запозичень, отже, як етимологічну категорію, хоча більшість дослідників у прихованій або неприхованій формі передбачає також і деякі критерії, пов'язані із синхронічним співвідношенням інтернаціоналізмів у різних мовах [359].

В. М. Жирмунський [104], Л. П. Крисін [159], В. В. Акуленко [6], Л. І. Бараннікова [17], О. Г. Муромцева [194] розглядають інтернаціональні слова як специфічний позанаціональний лексичний фонд, оскільки вони не мають живого, реального джерела запозичення. За спостереженнями В. М. Жирмунського, це «особлива категорія інтернаціональних слів, запозичених із латинської чи грецької мови або новостворених із лексичних та граматичних (словотворчих) елементів цих мов» [104, с. 372]. Стосовно явища інтернаціоналізації та відповідного поняття О. Г. Муромцева зауважує, що процес лексичних запозичень має важливе значення для становлення лексичної мовної системи; власне інтернаціональні слова виражають найважливіші поняття суспільно-політичного, культурного, духовного життя людини [194, с. 100–101].

На думку В. В. Акуленка, при традиційному розгляді запозичень вони зазвичай змішуються з інтернаціональною лексикою. Проте інтернаціоналізми є об'єктивно існуючою міжмовною категорією синхронії із своїми специфічними характеристиками, а *запозичення* – це допоміжна побудова дослідника, умовна для синхронії група фактів, що виокремлюються на основі абсолютно інших критеріїв діяхронії, що значно ускладнює визначення джерела запозичення й істотно змінює характер протікання формальної адаптації в новому середовищі [123, с. 37].

Інтернаціональні слова, а через них – й інтернаціональні морфеми – широкого поширення набувають у процесі фонетичного запозичення, словотвірного калькування та напівкалькування, причому ці процеси в ряді випадків поєднуються й принципово не можуть бути розмежовані; унаслідок запозичення слів певної мови іншими мовами; у процесі семантичного калькування й семантичної контамінації; за аналогією до інтернаціоналізації когнат у мові; унаслідок власного словотворення. Проілюструвати це можна наступними прикладами: *никель* (рос.) < нім.: *Nickel*; *генерал-майор* (рос.) < нім.: *General-major*; *гуманність* (рос.) < нім.: *Humanität*, фр.: *humanité* [там само].

Ю. А. Бельчіков при цьому цілком справедливо зауважує, що дійсно інтернаціональна термінологія найближче примикає до запозиченої лексики й має з нею деякі спільні риси. Однак зазначені лексичні групи ототожнювати не можна. Загальне для інтернаціональної термінології й іншомовної лексики полягає в тому, що більшість інтернаціональних термінів вважаються запозиченими. Із цього можна зробити принципово важливий висновок: інтернаціональні терміни іншомовного походження піддаються процесам «націоналізації» й «індивідуалізації» в структурі мови-реципієнта поряд із іншомовними словами неінтернаціонального характеру [21, с. 7–18].

В. В. Дубічинський, погоджуючись із думкою В. В. Акуленка про неможливість змішування діяхронічного й синхронічного аспектів, зазначає, що

інтернаціональна лексика належить до синхронічних семантичних універсалій. «Інтернаціональна лексика – міжмовна категорія, яка виділяється лише синхронічно, а збіг семантики зовні схожих у різних мовах лексичних одиниць є основною й визначальною ознакою для того, щоб слова визначити як інтернаціональні» [96, с. 8–9]. М. М. Маковський слушно зауважує, що відмінність між інтернаціональними й запозиченими лексемами полягає лише в способі їхнього розгляду. При дослідженні запозичених слів у певній мові «ми маємо справу з власне запозиченнями в даній мові. Якщо ж метою дослідження є встановлення зв'язку між запозиченими слоопми, які виявляються одночасно в різних мовах, то перед нами так звані інтернаціоналізми» [176, с. 45].

Багато лінгвістів включають інтернаціональні лексеми до групи запозичених слів, підкреслюючи при цьому структурні відмінності й неоднорідність одиниць групи запозиченої лексики, а разом із тим – і загальні риси, що відрізняють цей тип (запозичені слова й інтернаціоналізми) від двох інших типів – екзотичної лексики й іншомовних вкраплень (М. М. Маковський, Ю. С. Сорокін, Л. П. Крисін, С. І. Дорошенко, О. О. Селіванова) [176; 292; 159; 94; 374].

Той факт, що інтернаціональні лексичні одиниці об'єктивно присутні в багатьох мовах світу, доводить, що про інтернаціональну лексику якоюсь мірою можна говорити як про мовні семантичні універсалії. Лінгвістичні універсалії, як зауважує, Ч. Хоккет, це ознаки або якості, які можуть поділятися всіма мовами або є приналежністю мови в цілому [Цит. по: 113, с. 297].

Звертаючись до питання класифікації універсалій, Ф. М. Березін, Б. М. Головін, В. В. Дубічинський виділяють синхронічні та діяхронічні, фонологічні, граматичні, семантичні та ін.; із погляду плану змісту інтернаціональна лексика належить до синхронічних семантичних універсалій [23, с. 357–365; 96, с. 8–9].

Універсалії як мовні властивості, які можуть бути притаманні всім або багатьом мовам, є предметом особливої уваги дослідників, оскільки їхнє

вивчення допомагає проникнути всередину явищ [128]. Стосовно цього явища й відповідного поняття О. О. Балабан наголошує, що сама ідея семантичних універсалій має виражений лінгвістичний ефект, і не випадково до цього питання звертаються філософи, психологи й лінгвісти [11; 12]. Ці універсальні явища людської думки називаються по-різному: у працях психологів – архетипами; у працях філософів – первинними символами, першообразами; у студіях лінгвістів – семантичними універсаліями. На думку дослідниці, незважаючи на різні терміни, зрозуміло одне – з одного боку, це повинні бути деякі структурні свідомості, властиві та універсальні для всього людства, а з іншого боку, це – елементи мови, які схожим чином виражають універсальні структури свідомості [11, с. 11–18; 13].

Як можна помітити з наведених дефініцій-прикладів, більшість дослідників сходяться в тому, що інтернаціональними є лексичні одиниці, які співпадають за своєю зовнішньою формою та повністю або частково співпадають за значеннями. Однак очевидно, що в багатьох роботах намітилися й серйозні розбіжності щодо розуміння інтернаціональної лексики як однієї з важливих складових лексичної системи мови.

Наступна група – *екзотизми* – іншомовні за походженням назви, які позначають поняття, реалії, предмети, що характеризують особливості життя, побуту, культури та звичаїв того чи іншого народу [135, с. 201; 313, с. 174]. Екзотична (від грец. *exotikos* – чужий, іноземний) лексика – це слова й вирази, запозичені з інших, часто маловідомих мов, і вживаються для надання мові особливого місцевого колориту. Із втратою етнічної ізольованості екзотизм стає звичайним іншомовним запозиченням [373, с. 533].

Екзотизми, на відміну від запозичених слів, не втрачають нічого або майже нічого (графічний вигляд) із рис, властивих їм як одиницям мови, якій вони зобов'язані своїм походженням. Вони не належать, як запозичення, до системи мови-реципієнта, не функціонують як більш-менш міцно пов'язані з лексичною та граматичною структурою мови [159, с. 49].

О. А. Павлушенко, досліджуючи питання засвоєння екзотичної лексики, виступає проти розподілу Л. П. Крисіним іншомовної лексики на запозичені слова, екзотичну лексику та іншомовні вкраплення. Дослідниця не погоджується з тезою, що слова, які входять до двох останніх груп, автор розглядає як «чисто іншомовні» в системі мови, що їх запозичила, до того ж морфологічно нечленовані [207, с. 7].

За О. А. Павлушенко, детальний аналіз екзотичної лексики з усією очевидністю переконує в тому, що немає достатніх підстав для виділення екзотизмів в окрему підгрупу й протиставлення їх іншим лексичним запозиченням, якщо при цьому спиратися тільки на таку їх ознаку, як асимільованість/неасимільованість мови-реципієнта. Екзотична лексика неоднорідна. Серед екзотизмів простежуються лексеми, що дістали лексикографічну фіксацію й системне використання в певному контекстуальному оточенні, в якому вони виступають як своєрідні символи відповідного етносу. Трапляються також екзотизми, сфера вжитку яких обмежується тим твором, де вони вжиті з метою створити враження *couleur locale* (і тоді вони зазвичай подаються кількома словесними вкрапленнями), чи вводити в особливості описуваного побуту (і тоді вони можуть бути досить численними). Ступінь адаптації обох різновидів екзотизмів неоднаковий [там само, с. 7].

Екзотизм у процесі його частого використання в мові-реципієнті може освоюватися й перетворитися в повноцінне запозичене слово, оформлене відповідно до прийнятих фонемно-морфологічних та семантичних моделей [207, с. 49].

Аналізуючи екзотичну лексику щодо регулярності вживання слів у мовленні носіїв мови, О. А. Павлушенко зауважує, що екзотична лексика є стилістично маркованим шаром іншомовних за походженням слів. Сферою вживання екзотичних іноонімів виступає переважно художня література, меншою мірою – публіцистика й мова науки, але в усіх випадках екзотизми

служать засобом створення певного етнографічного місцевого та історичного колориту, репрезентують своєрідні реалії життя представників інонаціональних соціумів, виконують у тексті певну пізнавальну й естетичну функцію. Використання екзотичної лексики в науковому стилі викликано потребою номінації реалій, специфічних для природного середовища, побуту, культури, політично-економічного устрою певної країни. Тому в межах наукового стилю екзотизми (зооніми, топоніми, етроніми та ін.) набувають термінологічного значення. Своєрідність семантики екзотизмів, належність їх до пасивного словника носіїв мови стає значною перешкодою на шляху проникнення цих інонімів до мовлення в межах розмовно-побутового та епістолярного стилів. Зовсім відсутні екзотизми в офіційно-діловому стилі [207, с. 8–9].

Оригінальний погляд на вживання й типологію екзотичної лексики висловив Л. Кім Юань Фу [136, с. 11]. Учений поділяє лексику екзотичного походження на дві групи. До першої групи він відносить слова, для яких є характерним достатньо нейтральне слововживання. Вони виконують номінативні функції й переважно репрезентують собою офіційні політичні терміни, назви іноземних установ, інституцій, наприклад, *сейм*, *лорд*, *шах*. Для позначання таких іноземних лексичних слів лінгвіст використовує дефініцію *екзонізми*. Цій групі він протиставляє групу слів, які мають не тільки функціональний, але й іманентно-стилістичний зв'язок із мовою-джерелом. Л. Кім Юань Фу називає зазначені вище слова стилістичними екзотизмами у вузькому значенні цього слова. Використання другої групи екзотизмів завжди надає тексту «місцевого колориту» [там само, с. 11].

Л. М. Архипенко поділяючи спостереження Л. Кім Юань Фу, додає свої власні міркування щодо аналізу екзотичної лексики. Уточнюючи класифікацію екзотизмів, дослідниця вважає, що так звані екзонізми (нейтральні екзотизми) перебувають на початковому етапі процесу освоєння. Усі нові слова, які надходять до мови-реципієнта разом із новим поняттям або реалією іншої мови (за винятком слів, які надходять як слова-синоніми до вже існуючих назв),

проходять стадію екзотизму, іноді короткочасну. За умови сприятливого клімату для запозичення в мові, то такий екзотизм буде засвоєний і ввійде до лексичної системи мови-реципієнта [10, с. 42].

Остання група класифікації типів іншомовних слів, за Л. П. Крисінім, яка потребує розгляду, є *варваризми* або *іншомовні вкраплення*. Більшість учених стосовно цієї групи мають одностайну думку. М. І. Філон, О. Є. Хомік називають варваризмами слова, які не засвоєні мовою й не входять до її лексичного складу та які в писемній мові здебільшого оформлюються засобами іншого алфавіту: *cito* (лат.) – *термново*, *idée fixe* (фр.) – *нав'язлива думка*, *alma mater* (лат.) – дослівно *мати-годувальниця*; назва університету [313, с. 174].

Іншомовні вкраплення – це слова або поєднання слів, що передаються на письмі та в усному мовленні графічними й фонетичними засобами мови-джерела. Наприклад, латинський вислів *dixi* – *сказав*, *ergo* – *отже*, *pro et contra* – *за и проти*; ідіоматичні вирази з французької мови – *C'est la vie!* – *Таке життя!* *Entre nous* – *між нами* [135, с. 201]. Іншомовні вкраплення часто не змінюють свої графічної форми. Їхнє вживання обумовлене тематикою або рівнем володіння іноземною мовою, певними стилістичними або жанровими особливостями мови [159, с. 47].

Якщо екзотизм позначає реалію, відсутню в народі – носія мови, і за своєю структурою, як правило, є лексемою, то іншомовне вкраплення може мати будь-яку семантику й будь-яку структуру – від одного символу до синтаксичної конструкції. Вкраплення вживаються в текстах okazіонально і, незважаючи на ступінь фонемно-орфографічного й граматичного засвоєння, залишаються фактом, чужим для мови-реципієнта.

Особливим різновидом іншомовних слів є *лексичні кальки*. Термін *калька* (від фр. *calque* – копія) з'явився у кінці XIX ст. – на початку XX ст., фундатором дослідження зазначеної групи слів є Ш. Баллі, який уперше використав це поняття у своєму доробку «Французская стилистика». У зазначеній праці він схарактеризував *кальки* як слова та вирази, які утворені

механічним шляхом за допомогою буквального перекладу за зразком виразів, що перекладені з іноземної мови [15, с. 69–70]. Лінгвіст критично висловлював свої думки з приводу різкого протиставлення лексичного запозичення та лексичного калькування. Якщо судити за дослідженнями, що проведені в контексті зазначеного питання, – відзначає Ш. Баллі, – не можна чітко розмежовувати запозичення та кальку, вони відрізняються за формою, але чинники входження їх до мови-реципієнта виконують однакову функцію щодо поповнення лексичного складу мови [там само].

Особливий внесок у дослідження лексичних запозичень, зокрема питання процесу калькування, вніс Л. П. Єфремов. Учений рішуче не погоджується з домінантами тверджень Ш. Баллі. Л. П. Єфремов заперечує той факт, що запозичення й кальки майже не відрізняються за походженням, обґрунтовуючи це тим, що в складі як слова-кальки, так і запозичення наявний іншомовний прототип – об'єкт, що калькується, функцію якого можна порівняти з функцією об'єкта запозичення (прототипа) під час лексичного запозичення, оскільки акт калькування неможливий без об'єкта калькування подібно до того, як неможливий процес запозичення без об'єкта запозичення. За Л. П. Єфремовим, поява нового слова – наслідок боротьби двох напрямів: напряму розвитку мови й напрям її збереження; на зрізі двох напрямів – до використання власних засобів мови й до використання лексичних запозичень – з'являється компроміс: семантичне запозичення (калька) [100, с. 79–80].

Міркування Ш. Баллі стосовно питання лексичного калькування уточнюються й знаходять подальший розвиток у студіях зарубіжних і вітчизняних лінгвістів. О. Д. Пономарів визначає калькування як процес копіювання структури іншомовного слова засобами рідної мови: *поступ* за зразком латинського слова *progressus* – «*рух уперед*»; *багатозначність* – із грецької мови *polysemia*; *поверх* – із французької – *étage*; *півострів* – із німецької *Halbinsel*; із російської – *прораб*, *судьбоносний*, *ледокол*, *луноход*

скальковано українські *виконроб, доленосний, криголом, місяцехід*. Вислів *медовий місяць* є калькою з французької *la lune de miel* [217, с. 59].

За поглядами С. І. Дорошенка, калькування – процес, при якому з чужої мови копіюється зразок творення слова або переймається його семантика, звукове ж його оформлення не переноситься [94, с. 146–147]. На збагачення лексичного складу мови новими словами й словосполученнями за рахунок інтернаціональних слів-кальок звертав увагу М. А. Жовтобрюх. Він зазначав, що слова й сталі словосполучення, які набули інтернаціонального значення, перекладаються іншими мовами в усіх складових частинах і поширюються в них уже як кальки, наприклад, *самокритика* (англ.: *selfcriticism*, нім.: *Selbstkritik*, фр.: *autocritique*) [110, с. 56–57].

Деякі лінгвісти, порушуючи проблему запозичень, виділяють кальки в окрему структурну групу чи категорію. Лінгвісти розмежовують терміни *калька* та *запозичення* (Р. О. Будагов, Е. Хауген, Л. П. Єфремов, В. Бетц, Т. Г. Лінник) [40; 318, с. 352; 100; 340].

Р. О. Будагов убачав у кальках позитивні мовні елементи, що за своєю значущістю наближаються до лексичних запозичень і несуть якісно нове значення, модель для створення аналогічної семантичної одиниці на власному мовному матеріалі. Калька, перш за все, – структурне запозичення, проте в самій структурі взаємодіють смислові та формальні елементи [40, с. 138].

Е. Хауген серед власне запозичень виділяє три основні типи: *запозичені слова, семантичні запозичення, кальки* [318, с. 352]. Наприклад, Т. Г. Лінник вважає, що запозичені слова представляють собою фонетичні комплекси, співвідносні семантично й фонетично зі словами мови-джерела. У роботі відчувається вплив ідей американського лінгвіста Е. Хаугена. Кальки, уперше детально вивчені на матеріалі латинських запозичень у німецькій мові В. Бетцем і названі ним запозиченнями-штампами (*Lehnprägungen*), на відміну від запозичень, пов'язаних із перенесенням матеріальної форми, представляють собою передачу значення слова мови-джерела за допомогою засобів мови-

реципієнта. В основу розмежування запозичених слів і кальок покладено характер таких, що сприймаються або вже сприйнятих у мові-реципієнті аспектів мовного знака. Коли мова-наступник використовує елемент, матеріально схожий з елементом мови-джерела (семантична відповідність при цьому може бути частковою), тільки тоді можна говорити про матеріальне або формальне запозичення, або просто запозичення. Якщо, коли якийсь значущий елемент мови-реципієнта будується за аналогією з функціонально співвідносним елементом мови-джерела, можна вважати це слово калькою. Можливості кальки й матеріальних запозичень цілком пов'язані зі специфікою знаків різних рівнів, а саме: на фонетичному рівні можна говорити про можливість тільки матеріальних запозичень, словотвірний і лексичний рівні допускають як кальки, так і матеріальні запозичення [340, с. 82].

Особливість калькування як способу мовного словотворення полягає в тому, що смислові й формальні відносини між дериватами еквівалентні. Калькування починається з аналізу, розщеплення мовних одиниць на складові елементи, проте паралельно з цим одразу ж відбувається й синтез дериваційно-мотивуючих у новій єдності. С. І. Дорошенко виокремлює *словотвірні* й *семантичні* групи кальок. До першої групи він відносить нові слова, які виникають на ґрунті питомого матеріалу за словотвірним зразком іншомовного слова завдяки буквальному перекладу морфологічних частин слова. Прикладом може слугувати переклад обох частин складного слова, пор.: укр.: *громовідвід* (із рос.: *громоотвід*), рос.: *правописание* (з грец.: *orthographia*, у якому *orthos* – «правильний», *graphō* – «пишу»), укр. й рос. *безсмертник* (із фр.: *immortel*). Складні слова мови-джерела можуть передаватися напівкалькою, зазначає В. І. Дорошенко, коли одна частина цього слова переноситься у властивому їй звучанні, а інша перекладається (або навпаки), наприклад: укр.: *міні-спідниця* (з англ.: *mini skirt*), рос.: *телевидение* (від грец.: *tele* (далеко) і лат.: *visio* (видення) [94, с. 146–147].

Друга категорія, на думку С. І. Дорошенка, – семантичні кальки, що виникають унаслідок перенесення з іншої мови одного зі значень співвідносних слів. Ні слово, ні його морфологічні елементи в цих випадках не перекладаються (переносяться з чужого слова), як це спостерігається в словотвірному калькуванні [там само].

Відомо, що в багатьох європейських мовах семантичного калькування зазнали прикметники конкретного значення, серед них: укр.: *червоний*, рос. *красный*, нім.: *rot*, які за зразком французького слововживання набули значення «революційний». Таке проникнення відбулося завдяки екстралінгвістичній ситуації, а саме – після французької революції 1848 року, коли «червоними» називали представників революційного крила, а «білими» – реакціонерів. Кальки прийнято поділяти на лексичні й фразеологічні. Прикладом фразеологічних кальок можуть бути дослівні переклади крилатих висловів видатних людей, наприклад, з англ. *Бути чи не бути?* (В. Шекспір – *To be or not to be?*), або загальнопоширених сполук на кшталт *упадати у вічі* – з нім.: *in die Augen fallen* [там само].

До проблеми запозичень, зокрема питання калькування та їх розмежування звертаються й Л. І. Бараннікова та С. В. Семчинський. Виокремлюючи два типи кальок – структурні та семантичні, С. В. Семчинський називає словотвірні кальки структурними, які використовують власний мовний будівельний матеріал для створення нових слів: рос.: діалектне *бережее* «ближче до берега» є структурною калькою фінського чи карельського *rennetraha* «ближче до берега» (*ranta* «берег»); рос.: *насекомое* – лат.: *insectum* – грец.: *ἔν-τομον* є ланцюгом кальок, де початковою моделлю була структура грецького слова. При калькуванні запозичується значення слова й спосіб його утворення, але засоби словотворення використовують власні [17; 270, с. 283–284].

Л. І. Бараннікова наполягає, що в мові часто розвиваються паралельні вживання: запозичене слово – калька – переклад; наприклад, (рос.)

концентрация – сосредоточение – соединение, собрание. Кальки не завжди вдало передають значення слова, так як бажання передати морфологічну структуру чужого слова вступає в протиріччя з нормами своєї мови, наприклад, (рос.) *неразноственность* із фр.: *indifference*. Подібні кальки бистро виходять із ужитку [17, с. 146–147].

Отже, у лінгвістичній літературі, термін *калька* визначається як лексична одиниця, яка утворена шляхом запозичення структурного елементу (слова або словосполучення) чужої мови із заміною його матеріального втілення засобами мови-реципієнта.

Контраверсійним є й питання визначення терміна *адаптація* і *освоєння*. Тракткування терміна *адаптація* обумовлено сферою його вживання. Кожен дослідник визначає цей термін з точки зору того аспекту, який він досліджує. У найзагальнішому вигляді під *адаптацією* більшість лінгвістів розуміє поетапний, багатогранний процес пристосування іншомовного лексичного елемента до фонетичного, граматичного, лексико-семантичного та стилістичного рівнів мови-реципієнта (С. В. Семчинський, І. М. Обухова, О. В. Маринова) [273, с. 47; 200, с. 5–6; 177, с. 71–72].

Спостерігаємо відмінності в понятійно-термінологічному апараті на позначення процесу входження запозиченого елемента й подальшого його розвитку в мові-реципієнті. У багатьох джерелах поряд з терміном *адаптація* (С. В. Семчинський, К. М. Єрємїна, О. Г. Муромцева, Е. Ф. Володарська, О. А. Стишов) використовуються терміни *асиміляція*, *освоєння*, *засвоєння* [273, с. 47; 98, с. 46–53; 194, с. 61; 56, с. 96–118; 298, с. 245].

Як відомо, освоєння іншомовних слів відбувається одночасно кількома шляхами й охоплює фонетико-графічну, морфологічну й семантичну сторону слова [298, с. 245].

Під проблемою асиміляції іншомовних запозичень розуміють ступінь уподібнення цих слів питомим словам [там само]; пристосування запозичених слів до фонетичної та граматичної структури мови (С. В. Семчинський,

К. М. Єр'оміна); процес пристосування мовної одиниці до правил і норм мови, що запозичує (Н. Ю. Єгорова) [97]. За К. М. Єр'оміною, адаптацією вважається процес поступового усунення відмінностей запозиченого й питомого слова, процес «натуралізації» запозиченого слова у мові-реципієнті [98, с. 8].

У силу приблизно рівного використання цих понять у нашому дослідженні терміни *адаптація* й *асиміляція* вживаються як синоніми. Поняття *освоєння* слід відрізнити від термінів *асиміляція* і *адаптація*, оскільки воно є ширшим і розуміється як більш ємний процес, що включає в себе не тільки процеси пристосування й уподібнення іншомовних слів до системи мови-реципієнта, а й процеси засвоєння їх носіями [177, с. 72–73]. Ураховуючи певні розбіжності в значенні цих термінів, лінгвісти звертаються до них, незважаючи на різницю зазначених понять.

Ф. де Соссюр відмічав, що запозичене слово не можна розглядати як таке, як тільки воно стає об'єктом дослідження всередині системи певної мови, де воно існує лише в міру свого співвідношення й протиставлення з іншими асоційованими з ним словами, подібно всім іншим, питомим словам цієї мови [293, с. 29]. Слова видатного мовознавця підтверджують, що процес освоєння є самостійним, проте процес освоєння й процес запозичення вивчаються разом як об'єкт формування словникового складу мови-реципієнта іншомовними словами.

Таким чином, проаналізувавши лінгвістичну літературу стосовно питання класифікації лексичних запозичень за ступенем її походження, окресливши варіативну базу щодо визначення *лексичне запозичення*, *адаптація* можемо дійти висновку, що в сучасній лінгвістиці немає чіткої дефініції стосовно поняттєво-термінологічного апарату. Кожен із лінгвістів, удаючись до визначення дефініцій, акцентує увагу на якихось певних або окремих ознаках запозичених слів.

1.3. Методологія й напрями дослідження

Проблема методології лінгвістичних досліджень вважається однією з найголовніших проблем у мовознавстві (Ю. С. Степанов, М. П. Кочерган, Л. П. Іванова, М. Ф. Алефіренко, В. А. Глущенко) [295, с. 3–4; 296; 155, с. 355; 120, с. 229; 119, с. 230–231; 7, с. 315; 69, с. 324; 71; 72; 78]. Загалом питання значущості аналізу методів і засобів наукового пізнання було порушено здебільшого лише в другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Про це свідчить низка праць багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: О. С. Мельничука [186], Б. О. Серебреннікова [279], В. І. Кодухова [145; 146], Ю. С. Степанова [295; 296], Г. О. Подкоритова [211], Л. П. Іванової [120; 119], В. А. Глущенка [73; 74; 75], М. Ф. Алефіренка [7], О. О. Селіванової [262], А. С. Зеленька [115] тощо. Слід відзначити, що наукове дослідження мови передбачає використання об'єктивних та емпірично перевірених методів [165, с. 21]. Мовознавство, так само як інші науки, виробило низку властивих йому наукових методів дослідження мови, що сформувалися в процесі розвитку науки залежно від рівня наукових знань у ту чи іншу епоху, від досліджуваного матеріалу, нових аспектів вивчення й поглядів, від завдань і мети досліджень, а також від розуміння самої сутності мови [138, с. 9].

Мовознавці переважно вважають, що розвиток наукового дослідження відзначається накопиченням фактів, їх вивченням й систематизацією, осмисленням й узагальненням деяких закономірностей (В. А. Глущенко, М. Ф. Алефіренко, С. І. Дорошенко, Л. П. Іванова). Про становлення будь-якої науки як цілісної системи можна говорити лише у випадку, якщо вона оперує певними науковими методами [69; 7, с. 315; 94, с. 13; 120, с. 229].

Термін *методологія* вживається в різних значеннях. У широкому трактуванні методологія визначається як учення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності. У вузькому значенні методологію розглядають як предмет (об'єкт) певного вчення, як підхід (систему підходів)

до запланованої діяльності на всіх її етапах [187, с. 4; 7, с. 319; 154, с. 355].

Сукупність засобів і прийомів пізнання становить основу методики наукового дослідження [226, с. 5]. Методологія визначає передумови, засоби й мету пізнавальної діяльності. Лінгвістична методологія включає в себе певні методи та принципи, якими керується лінгвіст на різних етапах дослідження, починаючи з визначення мети та закінчуючи формулюванням висновків й узагальнень [226, с. 5; 7, с. 320]. Вихідні принципи ґрунтуються на широких філософських узагальненнях властивостей досліджуваної мовної картини. Зазначимо, що визначення трьох компонентів, а саме філософського, лінгвотеоретичного та гносеологічного (загальна теорія методів пізнання), утворюють характерну систему в лінгвістичній методології [187, с. 4; 7, с. 320].

На думку М. Ф. Алефіренка, лінгвістична методологія зводиться до сукупності вихідних принципів, якими керується науковець на різних етапах дослідження, починаючи з визначення мети та закінчуючи узагальненнями та висновками [7, с. 318].

Методологія тісно пов'язана з поняттям методу, і зокрема в мовознавстві часто розглядається як учення про принципи дослідної діяльності в науці про мову [187, с. 5]. Відзначимо, що важливим положенням методології є теоретичне обґрунтування кожного наукового методу дослідження.

У ході дослідження виявлено, що визначальним чинником методології як науки є насамперед опрацювання певних засобів, методів і прийомів дослідження, за допомогою яких суб'єкт наукового пізнання набуває нових знання про дійсність. Із огляду на цей факт сутність методології полягає в дослідженні рівнів, засобів та методів пізнання [18, с. 13–15]. Мовознавство потребує дослідження питання про науковий метод. На важливість і водночас недостатню розробленість проблеми наукових методів у наукознавстві, зокрема в мовознавстві, наголошено в працях В. А. Глуценка [73, с. 12; 69, с. 32].

У тлумаченні терміна *метод* серед лінгвістів спостерігається певна розбіжність і суттєві суперечності та різноманітні дефініції. Термін метод

уживається в науці переважно у двох значеннях: у широкому значенні – як спосіб досягнення певних результатів у пізнанні й практиці, тобто засіб організації теоретичного й практичного освоєння дійсності, та вузькому – як система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства й мислення [69; 154, с. 355]. Із цього розуміння методу поняття зводиться до сукупності певних правил, прийомів, засобів та норм наукового пізнання. Кожен дослідницький метод утілюється в певну систему логічних дій науковця, стандартизованих прийомів збору, обробки й узагальнення фактів.

Термін *метод* не однозначний: його пов'язують не лише із загальнонауковим, філософським значенням та спеціально-науковим (що стосується окремої галузі науки – фізики, хімії, математики, історії, літературознавства, мовознавства тощо), а й із значенням, яке збігається з терміном методика.

У загальнонауковому, філософському значенні термін *метод* означає шлях пізнання й витлумачення будь-якого явища дійсності. Зазначимо, що загальнонаукові методи пізнання базуються на знанні універсальних законів природи, суспільства й мислення. Це методи пізнання предмета в розвитку, у зв'язку й взаємозалежності явищ як єдності й боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення, причини й наслідки, необхідності й випадковості, сутності та явища, одиничного, особливого й загального тощо [154; с. 355]. У спеціально-науковому значенні слово метод означає шлях пізнання й витлумачення явищ, який використовується в певній конкретній науці (математичні методи, соціологічні методи, лінгвістичні методи тощо). Кожен такий метод має свою «ділянку» дослідження, своє коло вимог, свою мету. Наприклад, порівняльно-історичний метод застосовують до вивчення споріднених мов. Його метою є відкриття закономірностей розвитку цих мов. Особливості значення методу розглянуто в студіях В. А. Глуценка [66; 69; 71; 72; 73; 74; 78].

З огляду на те, що науковці встановлюють факт неоднозначності визначення понять методологічного інструментарію лінгвістики, існує певна розбіжність та його «непорядкованість» [262, с. 48] між дефініціями та систематизацією термінів, зокрема *принцип, підхід, прийом, процедура та операція*, які так чи інакше пов'язані з поняттям лінгвістичного методу та їх співвідношення [69, с. 32]. Покликання на твердження О. О. Селіванової про різноманітність трактування методу є в дослідженні В. А. Глуценка [69, с. 32]. Так, О. О. Селіванова підкреслила непорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність глибокого аналізу й опису методу [262, с. 48]. Аналіз студій В. М. Немченка можна знайти в дослідженні В. А. Глуценка (щодо суперечності поняття *методу* та «безпідставного релятивізму у визначенні методів, прийомів і процедур дослідження» [69, с. 32]). Як зауважує В. М. Немченко, «у сучасному мовознавстві немає достатньо чіткого уявлення про поняття методу наукового дослідження, немає повної ясності в питанні про розмежування дослідницьких методів і суміжних явищ» [195, с. 280].

М. Ф. Алефіренко трактує *метод* як «сукупність дослідницьких прийомів, методик й операцій, що використовуються для досягнення дослідницьких завдань відповідно до певної лінгвістичної теорії й принципів (методології) пізнання» [7, с. 395]. На думку В. А. Глуценка, загальна теорія методів пізнання є провідним компонентом лінгвістичної методології, що охоплює сукупність прийомів і процедур і діапазон їхнього застосування. Головна цінність цього компонента – забезпечити певними прийомами й процедурами дослідження в тій чи іншій галузі науки. Досліджуючи мовні явища, лінгвісти, використовують певні прийоми й процедури, що входять до операційного компонента. Отже, В. А. Глуценко характеризує *науковий метод* як один з елементів, за допомогою яких у науці виконують цілеспрямовані пізнавальні дії [73, с. 12].

Метод є інструментом для розв'язання головного завдання лінгвістики – відкриття об'єктивних законів розвитку й функціонування досліджуваної мовної

дійсності. Метод у лінгвістиці – це система науково-дослідних прийомів, призначених для пізнання закономірностей виникнення, розвитку й функціонування мовних явищ [7, с. 315]. Завдяки методу в науці здійснюються цілеспрямовані пізнавальні дії. Необхідно відзначити, що для визначення терміна *метод* видається розуміння поняття як складної логічної одиниці з певною структурою згідно з міркуваннями Б. О. Серебреннікова та В. А. Глуценка [279, с. 258; 73, с. 12].

Лінгвістичний метод – це сукупність прийомів, методик і процедур аналізу мови, об'єднаних теоретичними принципами й завданнями дослідження. Лінгвістичні методи відкривають закони й категорії мови, визначають основні типи зв'язків між мовними елементами й категоріями. Застосування того чи іншого методу передбачає дотримання загальнообов'язкових способів дослідження (спостереження, експеримент, моделювання, що завершуються теоретичними узагальненнями, тлумаченням результатів). Сукупність лінгвістичних методів складає лінгвістичну методологію [138, с. 9–10]. Отже, звернення до проблеми застосування лінгвістичного методу, його структури є досить актуальним.

В. А. Глуценко розробив (спираючись на тезу В. І. Постовалової) трикомпонентну концепцію лінгвістичного методу як складної логічної одиниці. Учений відзначає, що при такому підході доцільно виділяти три компоненти лінгвістичного методу: онтологічний, операційний та телеологічний [73, с. 12–13].

Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку цілісність, дану йому в системі філософських категорій [220, с. 24–26; 73, с. 12–13; 77]. Елементами онтологічного компонента наукового методу є такі засоби пізнання, як принцип і підхід. У науковому принципі звичайно вбачають теоретико-методологічну основу методу, переважно це побудова адекватної онтологічної інтерпретації абстрактних понять сучасної науки й створення теоретичного фундаменту для сучасних

методологічних підходів і напрямків. Принципи – це глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення та являють собою вихідні, проміжні й кінцеві теоретичні узагальнення. Принцип, на відміну від підходу, є безпосереднім знаряддям пізнання. Кожному лінгвістичному методові притаманні певні принципи дослідження, причому вони можуть бути як специфічними, так і спільними для кількох методів. В. А. Глушенко зауважує, що науковий підхід можна визначити як принципову методологічну орієнтацію дослідження або підхід, згідно з яким розглядається об'єкт вивчення (прийом), як поняття або принцип, що керує загальною стратегією дослідження [73, с. 42], проте він, на відміну від принципу, є не безпосереднім інструментом пізнання, а відбивається в принципах, прийомах та процедурах певного методу [там само, с. 13].

Так, онтологічний компонент порівняльно-історичного методу представлено такими компонентами, як: 1) принцип історизму, 2) принцип причинності, 3) принцип системності, 4) принцип загального зв'язку явищ [73, с. 15]. Принцип історизму є одним з найважливіших принципів пізнання явищ у їх становленні та розвитку та в конкретно-історичних зв'язках. Визнання відносності цілісності об'єкта, що розвивається, збереження елементів спільності, наступності розглядається як найважливіше положення принципу історизму порівняльно-історичного методу. Принцип причинності передбачає встановлення причин виникнення та розвитку об'єкта. Принцип системності в дослідженні мови розглядається як відбиття системних властивостей самої мови [73, с. 19]. Наведені принципи можна пояснити як вияв універсального принципу загального зв'язку явищ [73, с. 17–22].

Телеологічний компонент методу становить його мета. Зокрема, для порівняльно-історичного вона полягає у відбитті моделей прамовних станів сімей і груп споріднених мов, їх подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичного опису. Невід'ємною частиною вивчення мовних явищ є розкриття історичних

причинних, системних зв'язків фактів мови як вияв принципу загального зв'язку явищ на матеріалі певної мови чи групи мов [73, с. 14–15].

Операційний компонент наукового методу зводиться до низки прийомів, процедур та методики їхнього застосування. У межах порівняльно-історичного методу це 1) генетичне ототожнення фактів, 2) лінгвістична реконструкція архетипу та фонетичного закону, 3) хронологізація й локалізація мовних явищ. [142; 143].

Саме вибір методу формує підходи до аналізу мовних явищ. Відповідно до поставленої мети та завдань дослідження в нашій роботі використовується актуалістичний метод (метод актуалізму). Г. О. Подкоритов [211], Н. П. Французова [315] визначають *актуалістичний метод* як загальнонауковий метод теоретичного рівня, без якого неможливе існування історіографії будь-якої науки. Його сутність зводиться до того, що предмети, які не стали об'єктом актуальної діяльності та сприйняття, можуть бути дослідженні за допомогою порівняння їх з аналогічними об'єктами, які потрапили в поле сприйняття й практичної діяльності суб'єкта. Предмети вивчають у часі, у розвитку їх становлення як певних систем, зокрема, минуле предмета досліджується на основі його відображення на сучасному тлі [там само].

У лінгвістичній історіографії термін *актуалістичний метод* уперше науково обґрунтував В. А. Глуценко в монографії «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.)» [73]. Мовознавець розкрив специфіку об'єкта, охарактеризував структуру наукового актуалістичного методу в зіставленні з порівняльно-історичним. Про значення та необхідність застосування актуалістичного методу у лінгвістичних працях писали його послідовники: В. М. Овчаренко [201], О. М. Абрамичева [1], О. М. Голуб [81], К. А. Тищенко [305], О. В. Холодов [320], І. М. Рябініна [257], А. С. Орел [206], О. О. Клець [140], Н. В. Холодова [321], О. О. Фельчак [311], О. Ю. Марченко

[182], Т. І. Приступа [224], А. С. Нікойлачук [197], К. В. Зубенко [118], С. Ю. Пампура [208], Р. М. Ситняк [283], О. В. Карат [128], О. Й. Бурковська [46]. На нашу думку, праці цих дослідників обґрунтовано підтверджують правомірність уживання терміна *актуалістичний метод* у дослідженнях лінгвоісторіографічного спрямування.

За В. А. Глущенком, актуалістичний метод є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [73, с. 6]. Зазначимо, що дослідники в галузі мовознавства стверджують, що одним із провідних особливостей дослідження є наявність власного методу [120, с. 4; 69, с. 32–33]. Важливим компонентом лінгвоісторіографічної методології наукового пізнання мовних явищ є актуалістичний метод, сутність якого полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. Актуалізм є необхідною приналежністю методу наукового пізнання. Г. О. Подкоритов зазначає, що в практиці наукового дослідження існує кілька назв, які вживаються для позначення поняття актуалізм, а саме: *актуалізм, метод актуалізму, актуалістичний метод* [211, с. 132–133].

Схожі ідеї щодо застосування актуалістичного методу стосовно вивчення мовних явищ знаходимо в наукових доробках В. Г. Таранця. На його думку, кожна одиниця вивчається в часі, у розвитку, у становленні її в межах системи. Автор дотримується ідеї нерівномірності розвитку мовних одиниць. Процес розвитку мови постає як безперервний, наступний і поступовий. Такий підхід дозволив ученому систематизувати матеріал історії германських та слов'янських мов і сформулювати закономірності розвитку цих мов. Історизм виступає як провідний методологічний принцип. У досліджуваних мовах розрізняються нашарування, неоднакові за часом, ототожнюються факти різної хронології, відбиті в сучасних мовах і в давніх писемних пам'ятках. Реконструюючи архетипи, В. Г. Таранець уточнює фонетичні закони, історія звуків виступає як дивергентний процес; звукові зміни здійснюються у формі

повільної еволюції. Методологічно важливим є твердження про наявність внутрішніх та зовнішніх причин розвитку мови та про їхню взаємодію [303].

Помітним чинником використання актуалізму в науковому дослідженні можна вважати факт використання знань про сучасні, найбільш розвинуті форми для розкриття специфіки попередніх стадій, що спирається на визнання спадковості процесів розвитку. Знання сучасності важливе не тільки для безпосередньої реконструкції попередніх етапів, а й для виділення серед синхронних явищ залишків минулого [315, с. 205]. Про закономірність використання сучасних знань для отримання знань про минуле пише Г. О. Подкоритов. Учений підкреслює, що необхідність використання знань про сучасні процеси для вивчення аналогічних явищ минулого ґрунтується не тільки на закономірностях, що належать до світу об'єктивних явищ, а й на особливостях пізнання. Практика пізнання виявляє, що сучасне є більш конкретним порівняно з минулим, тому з позиції сучасного простіше пізнати історичне минуле [211, с. 135].

Принцип актуалізму полягає в тому, що об'єкти, які не є предметом актуальної дійсності, можуть бути вивчені шляхом порівняння їх з подібними. Реалізація зазначеного принципу передбачає використання численних пізнавальних прийомів і процедур, які у своїй сукупності й утворюють операційний компонент методу актуалізму. Для актуалістичного методу характерні елементи теоретичного пізнання: творче сприймання, логічне співставлення накопичених знань про реальність (дедукція), потенціальна постановка питання, уявне допущення чи усунення явищ (абстракція) [там само].

Метод актуалізму передбачає такі прийоми й процедури: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічну історико-наукову реконструкцію. Значна роль в актуалістичному методі належить, перш за все, дедукції, оскільки пізнання здійснюється через логічне сприйняття, а також порівнянню – прийому, який дозволяє здійснити

процедуру реконструкції, порівнюючи мовні реалії минулого з сучасним [211, с. 136].

Видається очевидним, що науковий опис відображення сучасного ґрунтується на синхронному підході, тоді як вивчення процесів минулого передбачає використання діахронічного підходу, оскільки науковці повинні відповісти на питання, як і чому виникло те або інше явище.

Завдання переробки матеріалу минулого з позиції актуалізму полягає не в тому, щоб переносити на минуле вимір сучасного, а в тому, щоб аналізувати минуле на основі сучасних досягнень [211, с. 141], а історіографія науки необхідна для розв'язання завдання систематизації знань [163, с. 82].

Своєрідним «полігоном» розповсюдження актуалістичного методу стала геологія. Саме в цій галузі знань він отримав особливу назву – *актуалізм*; на думку Ч. Лайєля (термін уведений Ч. Лайєлем у 1830 р.; – *actuel* (фр.) – належить до сучасності, *actual* (англ.) – сучасний, *actualis* (лат.) – теперішній), актуалістичний метод повинен стати ключем для пізнання давніх геологічних процесів. Актуалістичний метод передбачає наступність, подібність сучасних і давніх геологічних поступів. Відзначаючи переваги актуалістичного методу, Ч. Лайєль підкреслював, що в кожному сучасному факті, який становить науковий інтерес, необхідно вбачати «сліди» минулого [73]. На цьому наголошує й Н. П. Французова [315, с. 205].

Метод актуалізму широко застосовується в біологічних дослідженнях. Знання про сучасні явища та процеси використовують для реконструкції минулого. До висновку про те, що рослинність виникла у воді, біологи дійшли завдяки аналізу явищ, які спостерігаються в сучасному рослинному світі [315, с. 216; 211, с. 139]. У геології метод актуалізму визначається як науковий метод геології, що використовується для реконструкції геологічного минулого й формування уявлення про майбутнє шляхом усебічного використання результатів дослідження сучасних явищ [315, с. 207].

Отже, за допомогою актуалістичного методу встановлюються риси подібності змінюваних явищ. Безумовно, можна сказати, що перевагою вживання зазначеного методу є можливість його застосування при аналізові фактів минулого, зокрема, мовних явищ, подібних сучасним, за своїми результатами, характером процесів чи загальними причинами функціонування. Саме застосування методу актуалізму дозволяє науковцю не обмежуватися емпіричними фактами минулого, відкривати певні закономірності. При цьому значна увага повинна приділятися не стільки пошукам найближчих сучасних аналогів досліджуваних процесів минулого, скільки адекватному використанню результатів спостереження над сучасним [69].

Зокрема, Г. О. Подкоритов висловив думку про те, що завдання переробки матеріалу минулого з позиції актуалістичного методу полягає не в тому, щоб переносити на минуле оцінки та погляди сучасності, а в тому, щоб аналізувати минуле на основі досягнутого рівня сучасних наукових знань [315, с. 141]. Існують аспекти минулого, із яких ще не здобуто знань, що можуть додати щось важливе до сучасних інтерпретацій, але це не повинно призводити до «асиміляції минулого», при якій зазначає В. А. Глущенко, спостерігається модернізація поглядів мовознавців попередніх поколінь [73, с. 7]. Отже, слід розрізняти, з одного боку, сучасну систему знань і зв'язки всередині цієї системи, з іншого – історичний процес розвитку теорії (систем знань), зв'язки й переходи в цьому процесі [163, с. 88].

Слід відмітити, що теорію методу в сучасному наукознавстві не можна вважати розробленою. Найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатньо адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах трактування методу як складної одиниці, що включає три різні компоненти: онтологічний, операційний, телеологічний [73, с. 12; 69; 220, с. 24].

Онтологічний компонент актуалістичного методу охоплює засоби, за допомогою яких дослідник сприймає світ як певну цілісність, що дана йому у філософських категоріях. З онтологічного боку в сучасній лінгвістиці можна

бачити «безперервну й багатоаспектну систему знань про об'єктивні закони мовної дійсності в найрізноманітніших якостях – еволюційно – динамічні, системно-структурні функціональні та ін.» [7, с. 320–321; 73, с. 12; 76].

У межах онтологічного компонента прийнято виділяти такі засоби пізнання, як принципи та підходи. Науковий принцип – один із головних методологічних прийомів, основа наукового пізнання, теоретико-методологічна основа методу. Науковий підхід, який тісно пов'язаний із принципом, створює методологічну основу методу, за яким аналізують об'єкт дослідження [73, с. 13]. За Г. О. Подкоритовим, підхід визначає напрям дослідження [211, с. 24], проте він, на відміну від принципу, є не безпосереднім інструментом пізнання, а як зазначає В. А. Глуценко, відбивається в принципах, прийомах та процедурах певного методу [73, с. 13].

У складі онтологічного компонента актуалістичного методу В. А. Глуценко виділяє такі принципи: 1) принцип історизму, 2) принцип каузальності, 3) принцип системності, 4) принцип загального зв'язку явищ. Ці принципи охоплюють найважливіші загальні положення теорії пізнання, які передбачають трактування об'єкта як системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, що знаходяться в безперервному розвитку внаслідок безперервності причинних ланцюгів [73, с. 7].

Г. О. Подкоритов зауважує, що зміст знань змінюється та розвивається під впливом двох чинників: 1) змінюється сам предмет – змінюються знання про нього; 2) предмет залишається тим самим, проте зміст знань про нього розширюється й поглиблюється завдяки успіхам пізнання» [211, с. 114].

Операційний компонент наукового методу становить сукупність певних прийомів і процедур та методу їхнього застосування. На думку В. А. Глуценка, операційний компонент актуалістичного методу може бути експлікований як сукупність таких прийомів і процедур: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та

логічна історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур та протистоїть «асиміляції минулого» [73, с. 7].

Телеологічний компонент певного наукового дослідження становить його мета, спрямована на дослідження закономірностей розвитку лінгвістичної науки. Ми виходимо з тези В. А. Глуценка про те, що специфіка актуалістичного методу як методу праць із лінгвістичної історіографії в зіставленні з лінгвістичним порівняльно-історичним методом полягає: а) у наявності специфічних об'єкта й предмета, б) у відмінностях в операційному (зокрема, у процедурі реконструкції) та в телеологічному компонентах [там само].

У світлі сучасних порівняльно-генетичних досліджень значну роль відведено процедурі лінгвістичної реконструкції. Реконструкція є найбільш суттєвою частиною порівняльно-історичного методу. Розрізняють прийоми зовнішньої й внутрішньої реконструкції. У процесі дослідження встановлено, що визначальним завданням генетичних досліджень є розкриття процесів історичного розвитку споріднених мов або окремо взятої мови [142, с. 11–12]. Питання обсягу входження інновацій, зокрема окремих мов у сферу компетенції порівняльно-історичного методу, залишається предметом дискусій на сьогодні [там само, с. 12].

З огляду на те, що наукова література містить низку тверджень про те, що вивчення історичного минулого певної мови має своєрідні риси: моменти історичності посилюються, відносна хронологія поєднується з точними історичними межами, порівняння обмежується однією мовою. Проте фонетична й морфологічна будова слова виявляються різними для різних періодів розвитку мови. Саме тому доцільно виділяти історико-порівняльний метод. Техніка зазначеного методу зводиться до сукупності прийомів і методик аналізу, що використовується під час історичного розвитку мовних явищ певної мови з метою виявити внутрішні або зовнішні закономірності [там само, с. 263].

Важливим видається той факт, що під час порівняльно-історичного (компаративного, лінгвогенетичного) дослідження мов треба особливо виділити лексичні запозичення. З одного боку, вони не дають можливості порівняти певні мовні явища. «Збіг» слів у різних мовах при тому ж або подібному звучанні та значенні нічого довести не може, так як, по-перше, це може бути наслідком запозичення (наприклад, наявність слова *фабрика* у вигляді *fabrique*, *Fabrik*, *fabriq*, *фабрик*, *fabrika* і т. ін. у найрізноманітніших мовах) або результатом випадкового збігу: «так, по-англійськи й у новоперсидській мові те саме поєднання артикуляцією *bad* означає «поганий», і тим не менш персидське слово не має нічого спільного з англійським: це чиста «гра природи». За А. Мейє, «Сукупний розгляд англійської та новоперсидської лексики показує, що з цього факту ніякі висновки зробити не можна» [185, с. 50]. З іншого – запозичення, залишаючись у незмінному фонетичному оформленні в мові-реципієнті, можуть зберігати архетип або взагалі більш давню форму даних коренів і слів у зв'язку з тим, що в мові-реципієнті не відбувалося тих фонетичних змін, які характерні для мови-еталону. Так, наприклад, повноголосне російське слово *толокно* та слово, у якому відображається результат зникнення колишніх носових голосних, *кудель* вживаються у формі давнього запозичення *talkkuna* й *kuontalo* у фінській мові, де зберігається форма цих слів, більш наближається до архетипу. Угорське *szalma* – «солома» ілюструє давні зв'язки угорців і східних слов'ян у добу до появи повноголосних поєднань у східнослов'янських мовах і підтверджує реконструкцію російського слова *солома* в загальнослов'янській мові у вигляді *solma* [228, с. 216].

Головне завдання порівняльно-історичного методу – сприяти аналізу процесів диференціації та історичного розвитку споріднених мов, звертаючись до мови-основи. Він може допомогти з'ясуванню запозичень та явищ, що виникли в мові, яка досліджується під впливом запозичень, а також деяких загальних закономірностей розвитку структур споріднених мов [91, с. 39].

Особливості порівняльно-історичного методу розглянуто в студіях В. А. Глуценка [76; 75; 74; 73; 72].

Звернемося безпосередньо до поняття порівняльно-історичного методу, зокрема, до його найважливіших прийомів операційного компонента: прийомів внутрішньої реконструкції та хронологізації, культурно-історичної інтерпретації тощо. Прийом зовнішньої реконструкції пов'язаний із виходом за межі однієї мови й залученням матеріалу споріднених мов [146, с. 265–266; 75; 74; 73; 72;].

Прийом внутрішньої реконструкції базується на використанні даних тільки однієї мови, але ці етимологічно споріднені дані повинні співвідноситися як мовні елементи різної давності. Саме в цьому випадку прийом внутрішньої реконструкції дає можливість, урахувуючи системну інтерпретацію, дослідити специфіку розвитку форм та звуків у певній мові, схарактеризувати протиріччя між старими та новими фактами й тенденціями, виявити динамізм певних структурних елементів мови [146, с. 265–266].

Серед поширених прийомів порівняльно-історичного методу слід назвати й прийом відносної хронології. Він полягає у встановленні не точного часу появи мовних явищ, а лише послідовності цих явищ у часі (яке з них виникло раніше, а яке – пізніше). У практиці прийому хронологізації мовних явищ значну роль відведено дослідженню абсолютної та відносної характеристики. Під час історико-порівняльного дослідження абсолютна хронологізація встановлюється першою фіксацією досліджуваного елемента чи факту. Невід'ємною частиною історико-генетичного розгляду певної мови є відкриття, видання й детальне вивчення матеріалу, складання історичних словників та монографічних описів окремих явищ [146, с. 265–266].

Так, наприклад, зазначений прийом будь-якого періоду мови дозволить виявити архаїзми та непродуктивні моделі (неологізми) та продуктивні моделі, тобто вивчення видозмінювання мовної норми й історичних трансформацій. Такий підхід має велике значення не тільки для порівняльно-історичного, але й

для описового методу, зважаючи на те, що повний «синхронний» опис елементів мови не може обійтись без таких понять, як архаїзми та інновації [там само, с. 267].

Стосовно прийому культурно-історичної інтерпретації порівняльно-історичного методу, у нашому випадку йдеться про твердження, що значення будь-якого слова сучасної мови простежується у зв'язку з історією, культурою реалій та історією словникового складу мови [там само, с. 270].

Саме в цьому випадку збільшення кількості невмотивованих слів відбувається внаслідок деетимологізації запозичення слів. Так, наприклад, невмотивованими в складі російської мови є такі запозичені слова, як *бутерброд, вокзал, кровать, митинг, пельмень, футбол, штенсель*. Щоб визначити внутрішню форму запозичених слів, треба знати словотвірну структуру й значення слів тих мов, із яких вони були запозичені [145, с. 167].

Отже, у науковому обігу у використанні лексичних запозичень важливо розрізнити два аспекти – діахронічний та синхронний. При цьому запозичення вважається не лише етимологічним поняттям, яке характеризує слово в історичному та генетичному аспектах, а є важливим синхронним підходом – факт сприйняття того чи іншого слова як іншомовного, яке запозичене з іншої мови [177, с. 20].

У будь-якій мові постійно з'являється значна кількість настільки різноманітних слів, що галузь лінгвістики, яка вивчає запозичення чи нові слова або динаміку словникового запасу, посідає в сучасній лінгвістиці особливе місце. Це визначається як точки схрещення, де втрачається чіткість протиставлення, зокрема, які в інших ареалах вважаються достатньо чіткими: дихотомія синхронії та діахронії. Зазначимо, що внутрішня реконструкція також є порівняльною, як і зовнішня. Це дві сторони одного й того ж порівняльно-історичного методу, сутність якого полягає в порівнянні споріднених морфем: у випадку зовнішньої реконструкції використовують мовний матеріал різних (споріднених) мов, а у процедурі внутрішньої

реконструкції – різні варіанти однієї й тієї ж морфеми в межах однієї мови [146, с. 167].

У лінгвоісторіографічних дослідженнях актуалістичний метод набуває особливого значення. Застосування цього методу при вивченні наукової спадщини мовознавців минулого передбачає детальне вивчення досягнень науковців у галузі мовознавства. У дисертації проаналізовано лінгвістичну спадщину теоретичної та практичної спрямованості лексикологів минулого та сьогодення, які досліджували процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

Для повного й різнобічного розкриття питання історії цього питання лексичних запозичень матеріал у дисертації досліджено за такими напрямками: 1) теоретичне обґрунтування поняття *лексичне запозичення, адаптація* у мові-реципієнті; 2) розкриття поглядів мовознавців XIX ст. – початку XXI ст. на сутність процесу адаптації лексичних запозичень на матеріалі індоєвропейських мов з акцентуванням уваги на відповідних класифікаціях; 3) визначення диференційних ознак ступенів адаптації запозичених слів на різних етапах і рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта (з розмежуванням лінгвістичної та екстралінгвальної специфіки процесу їхньої адаптації) в трактуванні мовознавців XIX ст. – початку XXI ст.; 4) опис етапів адаптації лексичних запозичень в інтерпретації вчених XIX ст. – початку XXI ст.; 5) розкриття сутності культурологічного аспекту процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті; 6) виявлення значущості тверджень дослідників XIX ст. – початку XXI ст. для сучасного мовознавства та перспективи подальших досліджень питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

У межах першого напрямку дослідження буде стисло проаналізовано стан опрацювання проблеми адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті в лінгвістичній історіографії, розкрито поняття *лексичне запозичення, адаптація*

з урахуванням різних поглядів на відповідні феномени, визначено метод і напрями дисертаційного дослідження.

Другий напрям пов'язаний із аналізом лінгвістичної, зокрема, лінгвоісторіографічної літератури, у якій розкрито погляди європейських (у тому числі українських і російських) та американських мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію лексичних запозичень із виявленням джерел цих поглядів, причому ми зосереджуємо увагу на теоретичних проблемах адаптації. На цій основі зроблено наші власні спостереження, узагальнення й висновки.

Завдання третього напрямку дослідження містить звернення до лінгвістичної та екстралінгвальної специфіки процесу адаптації лексичних запозичень у загальнолінгвістичному аспекті проблеми ставлення лінгвістів до проблеми адаптації лексичних запозичень на різних етапах їх уходження в певну мову з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Оскільки різноманітна з функціонального та структурного погляду гетерогенна лексика індоєвропейських мов та мов інших сімей є результатом взаємодії різнорідних інтра- та екстралінгвальних (історичних, політичних, культурних, соціальних, етнічних, конфесійних) чинників, вивчення мовних явищ можливе як з позиції синхронії, так і з позицій діахронії.

Такий аспект наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є актуальним і важливим. Розкриття пропонованої теми дозволить висвітлити погляди мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію лексичних запозичень у мові-реципієнті з урахуванням закономірностей еволюції наукової думки.

Дослідження матеріалу в дисертації за вказаними напрямками відбулося в структурі розділів 2 і 3 нашої роботи.

Висновки до розділу 1

1. Питання адаптації й функціонування запозиченої лексики є надзвичайно актуальними, проте адаптація запозичених лексем у мові-реципієнті в лінгвістично-історіографічному аспекті висвітлена недостатньо. Такий напрям наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є актуальним і важливим, оскільки досягнення лексикологів минулого зберігають свою значущість у сучасній лінгвістиці.

2. Різноманітність поглядів учених на проблему адаптації лексичних запозичень та принципів їхньої класифікації зумовлює необхідність поглибленого та комплексного аналізу їхніх досліджень. Це дозволяє висвітлити наукові підходи до проблеми виділення та класифікації лексичних запозичень, а також з'ясувати рівень їх дослідження впродовж XIX ст. – початку XXI ст.

3. У мовознавстві, зокрема у поняттєво-термінологічному апараті, питання про визначення терміна *запозичення* спостерігаємо певну неусталеність у спеціалізованих назвах. Мовознавці аргументовано доводять, що традиційно термін *іншомовне запозичення* (або просто *лексичне запозичення*) в лінгвістиці вживається для позначення як самого процесу, що полягає в акцепції однією мовою лінгвістичного матеріалу з іншої мови внаслідок екстралінгвальних контактів між ними, що різняться за рівнем і формою (Е. Ф. Володарська), так і його результату – термін *запозичення* використовується в лінгвістиці для позначення процесу адаптації слів з інших мов і також результату цього процесу, власне мовного матеріалу (Ж. Марузо, Е. Хауген, Р. З. Гінзбург, М. І. Філон, О. Є. Хомік).

4. Контраверсійним є й питання визначення терміна *адаптація*. Кожен дослідник визначає цей термін із точки зору того аспекту, який він досліджує. У найзагальнішому вигляді під адаптацією більшість лінгвістів розуміє поетапний, багатогранний процес пристосування іншомовного лексичного елемента до фонетичного, граматичного, лексико-семантичного та

стилістичного рівнів мови-реципієнта (С. В. Семчинський, І. М. Обухова, О. В. Маринова).

5. Праці В. А. Глущенко та його послідовників свідчать про правомірність застосування в лінгвоісторіографічних дослідженнях актуалістичного методу як загальнонаукового методу теоретичного рівня наукового пізнання. Цей метод дозволяє комплексно висвітлити процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті в лінгвоісторіографічному аспекті.

6. Матеріал у дисертації досліджено за такими напрямками: 1) теоретичне обґрунтування поняття *лексичне запозичення, адаптація* у мові-реципієнті; 2) розкриття поглядів мовознавців XIX ст. – початку XXI ст. на сутність процесу адаптації лексичних запозичень на матеріалі індоєвропейських мов з акцентуванням уваги на відповідних класифікаціях; 3) визначення диференційних ознак ступенів адаптації запозичених слів на різних етапах і рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта (з розмежуванням лінгвістичної та екстралінгвальної специфіки процесу їхньої адаптації) у трактуванні мовознавців XIX ст. – початку XXI ст.; 4) опис способів і ступенів адаптації лексичних запозичень в інтерпретації вчених XIX ст. – початку XXI ст.; 5) розкриття сутності культурологічного аспекту процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті; 6) виявлення значущості тверджень дослідників XIX ст. – початку XXI ст. для сучасного мовознавства та перспектив подальших досліджень адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВОЗНАВСТВІ КІНЦЯ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст. ПРИЧИНИ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

У кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. лінгвістична наука збагачувалася багатьма спостереженнями над іншомовними елементами в окремій мові, нагромаджувався та систематизувався матеріал, що, зокрема, стосувався функціонування різноманітних груп лексичних інновацій, усе чіткіше окреслювались завдання, пов'язані з осмисленням різнотипних лексичних запозичень.

Питання, пов'язані з функціонуванням іншомовної лексики, зокрема її осмислення в науковій літературі, виникають тільки в другій половині ХІХ ст., і з того часу запозичені слова є об'єктом наукового дослідження. Упродовж кінця ХІХ ст. – 40-х рр. ХХ ст. виходять праці, автори яких вдаються до важливих загальнотеоретичних узагальнень, пов'язаних з адаптацією лексичних запозичень. У зв'язку з тим ми хотіли б підкреслити, що процес адаптації запозичень становить значний інтерес у загальнотеоретичному аспекті вже з кінця ХІХ ст.

2.1. Загальнотеоретичні засади дослідження лексичних запозичень та проблема їхньої доцільності у витлумаченні вчених кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст.

Для лінгвістичних праць кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. одним з найголовніших завдань був аналіз словникового складу мови з етимологічного погляду в контексті з питаннями культури. Дослідники вважали за доцільне встановлення джерела та часу входження слова до складу мови-реципієнта, але недостатньою вивченими залишалися питання, пов'язані з процесами адаптації запозичених лексем на різних рівнях мови, динаміка самого процесу лексичного запозичення, співвідношення лексичного та інших типів

запозичення, аналіз семантичних зрушень, які відбуваються під час процесу запозичення, питання структурно-семантичної еквівалентності, функціонування іншомовних слів у мові-реципієнті. Тільки в кінці XIX ст. – на початку XX ст. лінгвісти запропонували певні класифікації, ураховуючи принцип освоєння іншомовної лексики в мові-реципієнті [159, с. 10–11].

За Л. П. Черних, на початку XIX ст. лексикологічні студії обмежені головним чином тлумаченням слів, особливо топонімічних, етнімічних і технічних термінів, іноді у зв'язку з історією самих реалій, але вже у кінці XIX ст. коло основних лексикологічних проблем починає розширюватися. На першому плані розглядаються загальнотеоретичні питання, наприклад, про закономірності семасіологічних змін, про обставини та джерела запозичення слів [322, с. 7–9].

Починаючи вже з кінця другої половини XIX ст., об'єктом уваги лінгвістів є низка не лише теоретичних, а й практичних питань, таких, як причини запозичення іншомовних слів, умови, за яких воно здійснюється, взаємодія лексичних запозичень із системою мови-реципієнта, співвіднесення синхронії й діяхронії при вивченні іншомовної лексики, з'ясування часу появи запозичених слів, хоча оцінка цих явищ не завжди однакова. Ці факти вимагали опанування й опрацювання, і головні тенденції, відповідно до яких теоретичні проблеми лексичного запозичення досліджуються, більш-менш чітко були поставлені лише в другій половині XX ст., але весь попередній період містив багато цінного для становлення загальнонаукових положень, включаючи й питання про ставлення до самого факту запозичення чужого елемента, оскільки процес запозичення слів характерний усім мовам світу [159].

Загальнонаукові засади становлення питання теорії лексичних запозичень були простудійовані зарубіжними та вітчизняними лінгвістами. Ці питання розглядали зокрема Я. К. Грот, О. О. Потебня, І. О. Бодуен де Куртене, В. О. Богородицький, Ш. Баллі, І. І. Огієнко, М. В. Юшманов, У. Вайнрайх, Ю. О. Жлуктенко, Л. П. Крисін, Л. А. Булаховський, О. Г. Муромцева,

С. В. Семчинський, Л. П. Кислюк, В. П. Сімонок, О. А. Стишов,
Л. М. Архипенко та ін.

Перша хвиля іншомовної лексики, західноєвропейської за своїм походженням, прилинула в російську літературну мову в добу Петра I, у першій чверті XVIII ст. [292, с. 43]. Ю. С. Сорокін, описуючи й аналізуючи мовну ситуацію, зазначає, що «Великий приплив і швидке засвоєння лексичних запозичень – одне з характерних явищ цього часу. Звичайно, і до цього часу зустрічалося вже чимало іншомовних за походженням слів і термінів, але багато з цих слів ще не стали засвоєними в мові, не увійшли до її лексичної системи, викликали по відношенню до себе постійну опозицію з боку відомих людей; якщо й визнавалися законними й допустимими деякі вже засвоєні запозичення, то дуже часто нові слова зустрічали несхвалення або сумнів необхідності їх засвоєння» [там само].

Як зазначають Л. П. Крисін та О. Г. Муромцева, через те, що для багатьох мов приблизно до кінця XVIII ст. характерним засобом проникнення є усна форма запозичення іншомовної лексики, тоді як аналізований період визначається виключно письмовим шляхом, головним чином, через пресу та наукову діяльність [159, с. 56; 194, с. 68–70]. Л. П. Крисін стверджує, що різниця в способах та галузях запозичення іншомовної лексики впливає на рівень її засвоєння в мові-реципієнті. Письмовий засіб запозичення є найбільш складним порівняно з усним шляхом у зв'язку з тим, що письмова форма запозичення іншомовної лексики характеризується більшою стабільністю в структурних, фонологічних та морфологічних моделях засвоєння та набуває системного характеру [159, с. 56–58].

Поряд із становленням загальних положень процесу запозичення іншомовних слів постає ще явище їх надмірного використання, яке виявляється переважно в переконаннях або окремих висловлюваннях деяких філологів, що мають здебільшого досить загальний характер й іноді зводяться або до визнання бажаності запозичень, або ж до їх заперечення взагалі.

У кінці XIX ст. – на початку XX ст. проблема лексичних запозичень на науковому рівні в контексті питання доцільності вживання іншомовних слів найбільш гостро ставиться у власне філологічних студіях, які належать видатним ученим, історикам мови таким, як Я. К. Грот, Р. Ф. Брандт, І. І. Срезневський, Ф. І. Буслаєв, О. І. Соболевський, І. В. Шаровольский, Ф. Є. Корш, О. О. Шахматов, М. Р. Фасмер, Є. Ф. Карський, В. І. Самійленко, А. Г. Горнфельд, Д. Шелудько, М. В. Юшманов, В. О. Богородицький, С. П. Обнорський та ін.

Спочатку дослідники розглядали власне процес запозичення з наукового погляду питання потреби в іншомовних запозиченнях у тій чи іншій мові, наголошуючи на необхідності запозичення. З'являються такі генетико-хронологічні дослідження вчених, як «Русские заимствованные слова. Литографический курс» О. І. Соболевського (1891 р.) [291], «Опыты объяснения заимствованных слов в русском языке» Ф. Є. Корша (1907 р.) [153], «Греко-славянские этюды» М. Р. Фасмера (1909 р.) [309], «К вопросу об употреблении иностранных слов в русском языке» Є. Ф. Карського (1910 р.) [132], які висвітлювали мовні процеси в контексті методологічної доктрини в зазначений період.

Питання потреби в лексичних запозиченнях розглядається з наукових позицій і пов'язується з глибоким об'єктивно-науковим аналізом кодифікації в словниках, дослідженням питомих лексем у мові-реципієнті. Однак і в цих доробках уже присутні висловлювання нормативно-пуристичного характеру щодо долі низки іншомовних запозичень. На думку Л. П. Крисіна, надзвичайно показовими в цей період є слова академіка Є. Ф. Карського: «... не слід вдаватися до іншомовних слів, коли є більш точні й зрозумілі власні слова. Навіщо, наприклад, іншомовне *тезис*, коли є російське *положение*, іншомовне *монумент*, коли ми маємо *памятник*; навіщо французьке *депо*, коли у нас є слово *склад*; чи варто вдаватися до латинського *абсурд*, коли у нас є близько десяти однозначних слів: *нелепость*, *нелепица*, *бестолочь*, *ахинея*,

бессмыслица і т. ін.?)» [Цит. по кн.: 159, с. 8]. Л. П. Крисін, залучаючи висловлювання Є. Ф. Карського, звертає увагу на неможливість одними подібними логічними доказами впливати на кількість і характер запозичених слів, що, у свою чергу, показує, наскільки складна й багатоаспектна проблема запозичення мовних одиниць однієї мови іншою, і питання про доцільність/недоцільність запозичень посідає в ній особливий, досить специфічний статус. Основним об'єктом дослідження вчених була іншомовна лексика. Відповідно до цього сам термін *запозичення* розумівся тільки як лексичне запозичення [там само, с. 9–10].

Крім того, Є. Ф. Карський указав, що іншомовні слова слід вживати тоді, коли в них є нагальна необхідність, в іншому випадку вони свідчать про «бідність» мовних ресурсів носіїв мови [133, с. 692–693]. Це твердження відбито в переконаннях Г. Пауля про включення іншомовних слів до лексичного складу мови-реципієнта, зокрема географічні та власні назви, науково-технічні терміни, релігійні та політичні поняття [209, с. 462].

У своєму дослідженні Я. К. Грот зупиняється на питаннях про доцільність/недоцільність іншомовних слів у мові-реципієнті. З одного боку, учений демонструє себе як прихильника «уподібнення» іншомовного слова: «прийняття чужих слів природне й неминуче». Він заявляв, що кожне з них може сприяти розвитку й збагаченню рідної мови, проте, з іншого боку, лінгвіст заперечує доцільність зберігати й вимовляти «чужі вислови абсолютно так, як вони виживаються в мові того народу, від якого взяті» [87, с. 110–120; 88]. Тлумачення вченого перебуває в явному протиріччі про законність «пристосування» іншомовних слів у мові-реципієнті, але лінгвіст застерігає про міру доцільності вживання нових слів – «запозичення іншомовних слів не повинне виходити за межі помірності», воно повинно мати чіткий та певний смисл [87, с. 119–120]. Уживання запозичених слів повинно мати свої «розумні межі» та повагу до рідної мови [88, с. 13].

Подібний підхід відбився й у дослідженнях Р. Ф. Брандта. Учений наголошував, що запозичення іншомовних слів не можна не вважати природнім і законним явищем. Механізм крайнього пуризму, бажання очистити рідну мову від іншомовних слів є неможливим фактом. Дослідник підкреслював, що «Повне очищення мови, усунення всіх іншомовних слів, зрозуміло, річ неможлива; іншомовне слово, яке ввійшло до лексичного складу мови-реципієнта давно, до того зростається з нею, що стає своїм, рідним – жоден пурист не зазіхне, наприклад, на такі слова: *молоко* (спільнослов'янське слово, запозичене в германців у період, коли слов'яни складали один народ) [37, с. 2]. Спираючись на цю позицію, вчений виступав проти крайнього пуризму. Лінгвіст схиляється до думки, що запозичене слово не повинно суперечити звуковим законам певної мови й, що найважливіше, – його морфологічним особливостям, не має вносити розлад у синтаксичну й лексичну мовну структуру [там само]. Проте Р. Ф. Брандт зазначав, що якщо для вираження нового поняття доводиться вносити нове слово до складу будь-якої мови, то в такому випадку краще створити відповідне слово за допомогою елементів рідної мови, ніж запозичувати з іншої. За Р. Ф. Брандтом, нове слово повинно відповідати вимогам та законам рідної мови; зокрема, слід уникати літерального (дослівного) перекладу іншомовних слів, який може бути досить часто незграбним (некоректним). Так, наприклад, слова *кораблекрушение* (рос.) *виноторговец* (рос.) із німецької *Schiffbruch* та *Weinhändler* були перекладені як «*Schiff* – корабль (рос.), *Bruch* – крушение (рос.); *Wein* – вино (рос.), *Händler* – торговець (рос.), отже *Schiffbruch* – *кораблекрушение*, *Weinhändler* – *виноторговец*. Неадекватним Р. Ф. Брандт уважав такий спосіб перекладу іншомовних слів: російська мова, подібно до німецької, не може «склеювати» які завгодно слова, щоб утворити нове, складне слово, друга частина лексеми повинна прийняти таку форму, у якій вона не вживається окремо. Р. Ф. Брандт ілюструє цей «закон» такими прикладами з російської мови: *землеройка*, *душегуб*, *молокосос*, *водовоз*, *мухомор* – слова *ройка*, *губ*, *сос* узагалі не існують

у мові, а *воз, мор* (рос), зокрема вживаються в мові, але в іншому значенні, як у словах *водовоз, мухомор*: *водовоз* (рос.) не значить *воз для води* (рос), *мухомор* не значить *мор на мух* (рос.). Таким чином, правильний переклад іншомовних слів із німецької *Schiffbruch* та *Weinhändler* виглядав би як *виноторг* (рос.) та *кораблекрух* (рос.) [37, с. 3].

Не погоджуючись із міркуваннями Р. Ф. Брандта, Д. С. Лотте відмітив, що як односкладові, так і багатоскладові слова, з погляду точності елементів, мають практичне значення. Проте абсолютно правильним є зауваження, що слід прагнути до максимально коротких форм слів, і не тільки для складних слів. Характерно, зазначає Д. С. Лотте, що будь-яке просте слово в термінології може бути використане як складовий елемент терміна – складного слова [173, с. 47].

Основними критеріями іншомовного слова Р. Ф. Брандт уважав абстрактність і точність: запозичене слово повинно означати тільки один предмет чи поняття та не викликати більше ніяких асоціацій. Наприклад, слово *Zug* у німецькій мові має декілька значень, а саме *тяга, ход, поезд*, але в російській мові йому присвоєно тільки останнє значення [37, с. 4]. Зазначені критерії лінгвіст застосував щодо засвоєння наукової термінології й повністю відкидав пуристичні переконання: наприклад, такі слова, як *геометрия, філологія* (рос.), мають певні й точні значення, а саме *геометрия* означає науку про вимірювання тіла; *філологія* – це наука про мову й літературу (не слід заміняти ці слова рос. *землемерие* та *любословие*) [там само, с. 5–7]. Аналізуючи праці Р. Ф. Брандта, можемо зазначити: з одного боку, учений висловлюється за те, щоб уникати нових слів, з іншого, – указує на низку переваг уживання іншомовних слів у мові-реципієнті.

Після виходу розглянутої праці Р. Ф. Брандта з'явилося багато інших студій, присвячених дослідженню широкого кола питань, так чи інакше пов'язаних із загальнотеоретичними засадами процесу запозичення іншомовних лексем. І. І. Срезневський досліджував словотворчу активність

нових слів у мові-реципієнті. Для з'ясування питання структури слів і способів їхнього творення, він відзначав «народну етимологію» нових слів. Про лексичні запозичення, які піддавалися змінам «народної етимології», дослідник писав: «...хоч і брали чужі слова, то майже завжди переробляли відповідно до характерних особливостей своєї мови» [294, с. 70–74].

Критикуючи твердження І. І. Срезневського, С. П. Обнорський зауважував, що історія будь-якої мови повинна бути представлена як тривалий процес поступового й безперервного проникнення іноземних елементів [198, с. 3]. Це твердження було відбито у студіях О. О. Шахматова [328; 329]. Так, Ф. П. Філін у рецензії на книгу С. П. Обнорського «Очерки по истории русского литературного языка» писав, що іншомовні слова часто використовувалися аж ніяк не механічно; вони, не маючи певного смислового навантаження, органічно входили в мовну систему, збагачуючи її [144, с. 47].

Для визначення значущості питання запозичених слів, так званих «орієнталізмів», Ф. І. Буслаєв у якості джерел залучає старослов'янську, давньоруську та індоєвропейські мови, головним чином, споріднені – слов'янські мови. На думку дослідника, із чужих мов запозичуються самостійні частини мови, наприклад, *рекомендовать* (рос.), *флот* (рос.). Запозичення службових частин мови можливо лише тільки у віддалену епоху утворення мов, наприклад, французька мова перейняла займенники, прийменники, сполучники та числівники [48, с. 45–46]. Л. П. Черних відзначає, що саме в працях Ф. І. Буслаєва вперше, хоч і опосередковано, виявляється інтерес до етимологічних слов'яно-германських (особливо готських) відносин у мовознавстві [322, с. 8].

Значний вплив на подальший розвиток наукового вивчення процесу запозичень мала мовознавча спадщина Ф. Є. Корша, який уважав, що дослідження запозичених слів є важливим не тільки з огляду культурно-історичних особливостей генетичного розгляду, а й для встановлення ступеня генетичної спорідненості, звукових законів, відповідних епох, місця

запозичення та їх причин. С. П. Обнорський підкреслював вагоме етимологічне значення лексикографічних праць Ф. Є. Корша [198, с. 329]. На важливість запозичень у галузі культури й техніки вказував О. О. Шахматов. На думку вченого, наукові й політичні успіхи викликають необхідність поповнення мови новими запозиченнями із західноєвропейських мов [329, с. 93–94].

Проте в кінці XIX ст. – на початку XX ст. з'явилося твердження про те, що значна кількість нових запозичень унаслідок активного вживання та поширення «забивали» синонімічні ряди, позбавляючи мову-реципієнт багатьох стилістичних відтінків: наприклад, *инцидент* (рос.) замість: *молва, толки, слухи; версія* (рос.) замість: *то или другое изложение одного и того же факта; оборот, толкование*, що не є зовсім вірним, але й хибним у зв'язку з тим, що ці слова достатньо легко диференціювати [82, с. 21].

А. Г. Горнфельд, постулюючи тезу про доцільність нових слів, уважав новоутворення помилковим явищем, оскільки «іноді іноземні слова, що ввійшли в мову, нестерпно тяжкі, але найчастіше це не ті, що кидаються в очі, це не модні, звучні не всім, хто вживає ці зрозумілі слова, а слова повністю засвоєні, вони незамінні й непридатні саме тому, що не стали цілком засвоєними [79, с. 26]. Втім С. Карцевський добре розумів, що все висловлене не може бути справедливо застосовано відносно тих слів, які так необхідні для повсякденного життя, у якому «вже розчинилися тисячі іноземних слів» [134, с. 367–368].

Закономірним і природним результатом міжкультурного спілкування В. О. Богородицький уважав процес запозичення. Він зазначав: «Оскільки значну й невід'ємну частину слів сучасної російської мови складають запозичені слова; з огляду на це дослідження таких слів є суттєво необхідним, бо інакше вивчення російської мови було б неповним» [29, с. 322]. У якості найважливіших джерел запозиченої лексики в мові дослідник розцінював мови Західної Європи, а також частково – неєвропейські мови. Проте, з іншого боку,

В. О. Богородицький застерігає проти надмірного та незрозумілого вживання іншомовних слів [29, с. 322–354].

Проти недоцільності іншомовних слів, зокрема в науковій термінології, висловлюється й М. В. Юшманов, вважаючи, що іншомовний внесок у літературну мову великий та різнобічний. Найбільшу й найважливішу частину, як зазначає вчений, складає міжнародна й науково-технічна термінологія, яка об'єднує європейські мови й починає активно проникати до їх складу. У науковому виданні «Грамматика иностранных слов» М. В. Юшманов ставить своїм завданням «дати аналіз будови іншомовних слів і тим самим полегшити розуміння й засвоєння міжнародної термінології в письмовій та усній формах» [338, с. 799; 339]. М. В. Юшманов виокремлював три напрями в мовній політиці з питання про запозичення: ксеноманію – схвалення вживання запозичених слів, утилітаризм – утримання всього незамінного й корисного; пуризм – заміна іншомовного слова питомим [339].

На відміну від позицій, яких дотримувалися В. О. Богородицький та М. В. Юшманов, стосовно запозичення іншомовних слів Д. С. Лотте зазначив, що вчені дали лише однобічне пояснення функціонування запозичень, які трапляються в мові-реципієнті, не кодифікуючи момент унормування іншомовних запозичень, який сприяє засвоєнню науково-технічної термінології [173, с. 42–43].

У кінці XIX ст. – на початку XX ст. з'являється низка лінгвістичних праць у мовознавстві, де проблеми процесу осмислення запозичених слів перебувають у полі зору таких дослідників, як І. І. Огієнко [202; 203; 204], М. П. Савинов [259], Н. А. Смирнов [287] та ін.

Питання про ставлення до іншомовних слів знайшло прогресивне розв'язання в працях І. І. Огієнка. Свої теоретичні твердження щодо лексикографічної фіксації іншомовних слів І. І. Огієнко застосував у власних працях, а щонайбільш послідовно – у редагованому ним словникові Н. А. Смирнова. З'ясовуючи питання про вживання та фіксацію лексичних

запозичень, які ввійшли до складу російської мови в добу Петра I, І. І. Огієнко виходить із різних міркувань. По-перше, він посилається на невдалий вибір словників, згідно з якими складається основоположне трактування функціонування іншомовних слів у зв'язку з тим, що, використання джерел не було розповсюдженим серед носіїв мови, що, у свою чергу, може сприяти неадекватному розумінню іншомовних слів. По-друге, невідповідність назв та змісту словників. І. І. Огієнко наполягає на тому, що в дослідженні Н. А. Смирнова історичні ознаки іншомовних слів дещо спотворені. Ще однією вадою зазначеного дослідження є те, що хронологічні та етимологічні ознаки іншомовних слів чітко не вказуються [203].

Наступним недоліком є те, що у своєму словнику Н. А. Смирнов наводить декілька слів як приклад, а саме: (рос.) *кленчить, ознайменать, отримать, през, прешкода, сподываться, уживать* та ін., які ведуть своє походження з білоруської мови. Але, на думку І. І. Огієнка, зазначені слова належать до спірних польських слів [203]. Учений обґрунтовує це твердження тим, що наведені слова вживаються й дотепер у польській мові, наприклад: *klęczeć, otrzymać, oznajmiać, przeszkoda, przez, spodziewać, używać* та ін. [203, с. 360].

Тим самим І. І. Огієнко започаткував критерії, які сприяли виявленню лексичних запозичень: наявність спільних морфем та однакового семасіологічного значення слів у двох мовах; адаптація та фонетичні особливості слова; історичні та культурні факти, які мають вказівку на джерело та час запозичення; розвиток слова з прамови тощо [202, с. 18–20].

Зауваження І. І. Огієнка підтверджуються коментарем лінгвістів (О. Е. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутіна), які критикували роботу Н. А. Смирнова за невдалий вибір слів, недостатню кількість джерел для аналізу іншомовних слів [25].

І. І. Огієнко досліджує вплив мови-джерела та мови-посередника на російську мовну систему, зокрема, на словниковий склад, семантику та синтаксис, процес запозичення вивчається на основі декількох положень, а

саме: класифікації визначення причин, джерел та ступень засвоєності запозичення іншомовних слів [202].

Після теоретичного огляду питання І. І. Огієнко аналізує запозичені слова як в плані діяхронії, так і в плані синхронії, диференціюючи лексику «запозичення стародавнього часу» від «запозичень нового часу». Учений запропонував класифікацію за принципом географічних ареалів, що характеризується певним культурним та мовним фоном. До першої категорії «запозичень стародавнього часу» І. І. Огієнко відносив вплив східних (а саме іранської, тюркської, татарської, турецької), західних і північних (литовської, германської, кельтської, фінської), південних (грецької, латинської, церковнослов'янської) мов. Застосування вказаних прийомів створює можливість вирішення етимологічних проблем, пов'язаних з ідентифікацією лексики зі споріднених хронологічних пластів зокрема так званих «неокласичних» термінів тобто слів, складених із грецьких та латинських морфем, для значної кількості яких етимологічна ідентифікація підмінюється визначенням походження їхніх складових частин [202, с. 1–24].

До другої категорії «запозичення нового часу» учений відносив хронологічні критерії (західний і польський вплив) поряд із критеріями мовних явищ, зокрема вплив німецької, голландської, англійської, французької, італійської, іспанської, румунської мов). З іншого боку ця проблема була безпосередньо пов'язана з питанням генезису окремих мов [там само].

Так, вивченням процесу запозичення в цілому, а також окремих аспектів на початку ХХ ст. на матеріалі української мови займалися В. І. Самійленко [260; 262], І. В. Шаровольский [325; 326], Д. Шелудько [333], Р. Смаль-Стоцький [364]. Характеризуючи проблему «чужомовних слів» в українській мові, В. І. Самійленко виходить із тлумачення принципу «не цуратися їх, але й не брати їх у нашу мову без міри» [262, с. 2]. Попри деякі вади стосовно вживання іншомовних слів, учений погоджується з тим, що «... той чи інший переклад чужого слова є дуже влучний і повинен замінити оригінальне чуже

слово» [там само]. Основною тезою засвоєння «чужомовного слова» в мові-реципієнті, на думку лінгвіста, є: «... треба, щоб і ширші круги українського громадянства, принаймні більша частина хоч трохи освіченої людності, вподобала те нове слово й прийняла його до вжитку, тоді тільки той неологізм дістане право громадянства в мові всього народу» [262, с. 2].

Застосування цього твердження полягає в тому, щоб значення перекладеного слова було повністю зрозумілим для носія мови «...і тоді українське слово не вижене з ужитку чужомовного слова, а існуватиме поруч із ним. От, наприклад, переложене слово *прогрес* словом *поступ*, котре тепер уживається всюди, але й слово *прогрес* теж не вийшло з ужитку. Так саме як у російській мові існують поруч *абстрактный* і *отвлеченный*» [262, с. 2]. Ці принципи дають таке тлумачення об'єкта дослідження, згідно з яким він є елементом єдиної системи; основою постійного розвитку в мові. Учений підкреслював, що дуже часто переклад чужомовного слова засвоюється, приймається до вжитку, і разом із тим залишається в мові й саме чужомовне слово, завдяки чому, ці два слова починають уживатися в неоднакових значеннях [260, с. 500–511]. Функціонування іншомовних слів таким чином сприяє збагаченню мови.

Аналізуючи методологію дослідження В. І. Самійленка, необхідно підкреслити, що вчений, працюючи в межах порівняльно-історичного методу, багато уваги приділяв фонетичним особливостям та властивостям перекладу засвоєних слів. Він уважав, що перекладати «чужомовні слова» немає потреби «...навіщо перекладати такі слова, як *модус* і *субстанція*, *онтологічний*, *метафізика*, безліч інших. Хто не розуміє ніяк цих слів, той і в перекладі їх не розуміє, коли не знайомий з їх змістом» [260, с. 4]. Однак при правильному використанні «чужомовне слово» є одним із найважливіших засобом розвитку літературної мови.

Подальший розвиток і функціонування нових слів відбувався в лексикографічному аспекті, зокрема, у студіях І. В. Шаровольського. Учений,

досліджуючи запозичені слова з німецької мови на ґрунті української мови, розподіляв «позичені слова» по століттях, простежував їхню етимологію та історичні умови проникнення слів іншомовного походження в мову-реципієнт [326]. Значущість етимологічного аналізу та переваги процесу лексичного запозичення, на думку вченого, є важливим не тільки для історії, а й для реконструкції давно зниклих звуків та форм тієї або іншої лінгвістичної групи, які можуть бути відновлені на основі слова; дасть змогу дослідити культурний зв'язок носіїв різних мов [326, с. 1–36]. Висвітлюючи етимологічні питання німецьких елементів в українській мові за посередництвом польської, Д. Шелудько аналізує доробки І. В. Шаровольського. До переваг Д. Шелудько відносить сам факт дослідницького напрямку, а саме етимологічний та лексикографічний, проте й називає недоліки досліджень, а саме: неповноту лексикографічного матеріалу, щоб судити повністю про німецько-польський вплив; не зовсім вигідний і правдивий розподіл матеріалу на групи, за неясним принципом; розбіжності в етимологічних судженнях; перебільшення обсягу безпосереднього німецького впливу на українську мову. Окрім того, низку слів виводить І. В. Шаровольський саме з німецької мови, але кінцеві його висновки полягають, за винятком одного випадку, на простому непорозумінні. Некоректна позиція І. В. Шаровольського, як зазначає Д. Шелудько, полягає в тому, що він «не оглядається на найближчі джерела», а вдається в дослідження віддалених джерел, що призвело його до незручного розподілу матеріалу в праці [333, с. 1–5].

Р. Смаль-Стоцький, розробляючи питання становлення української термінології, стосовно вживання запозичених слів зауважував, що незалежно від цілеспрямованого, вільного розвитку мови існують сторонні стихії й новотвори, які не пов'язані зі складом і будовою мови, які не здібні до подальшого розвитку й призводять до помилкових асоціацій, вони власне не відповідають окремим вимогам милозвучності. У такому разі це є цілком природним бажанням звільнити мову від таких «новотворів» [285, с. 68–69].

Критерієм боротьби, особливо проти варваризмів і неологізмів, є часто не тільки лінгвістичні, а й позамовні міркуванням. Показник доцільності/недоцільності усвідомлювався не цілком, а фрагментарно. На думку дослідника, уживання запозичених слів є можливим, але якщо вже йде зловживання новими елементами, то це ускладнює сприймання мови. Узагальнюючи питання надмірності вживання запозичених слів, Р. Смаль-Стоцький зазначає, що мова окремих галузей науки може використовувати нові елементи, прийняті в науці, проте літературна мова в широкому розумінні повинна їх уникати й замінювати влучними новотворами зі своїх власних ресурсів [285, с. 66–85].

Питання про місце й роль лексичних запозичень, про межі їх уживання зокрема неодноразово піднімалися протягом зазначеного періоду, обумовлюючись історичною проблемою цього часу: створення такої літературної мови, яка б не втрачала національної єдності та змогла стати інструментом науки й освіти. Питання створення літературної мови вимагало розробки корпусу наукової термінології, яка в силу своєї специфіки мала б обслуговувати спілкування в науковій сфері, що має інтернаціональний характер, – вимагала розв'язання питання про міру використання в ній лексики іншомовного походження [194, с. 70–71]. Така спроба була також зроблена видатними громадськими діячами, письменниками та лінгвістами, а саме: І. Я. Франком [314], А. Ю. Кримським [157], Б. Д. Грінченком [85; 86]. Учені, ґрунтуючись на своїх теоретико-лінгвістичних засадах, висловлювали свої міркування стосовно досліджуваного питання.

О. Г. Муромцева, постулюючи лексичні запозичення в українській літературній мові, зауважувала, що І. Я. Франко у своїх наукових працях та публіцистиці активно використовував інтернаціональну лексику, яка або залишалась на рівні екзотизмів, або приживалась у мові-реципієнті. Разом із тим І. Я. Франко для пояснення значень іншомовних слів звертався до відповідників існуючих уже слів української мови або до питомих неологізмів.

Таким чином, письменник своєю практичною діяльністю вживання нових слів фактично засвідчував необхідність утворення високорозвиненої літературної мови [194, с. 74]. Далі дослідниця зазначає, що П. Я. Мирний, І. С. Нечуй-Левицький, М. М. Коцюбинський, О. Ю. Кобилянська, Н. І. Кобринська, М. М. Левченко, І. Я. Франко та ін. використовують іншомовну лексику, що сприяло піднесенню мови на вищій щабель порівняно з її попереднім етапом. Праці письменників дають важливий матеріал про семантичну структуру запозичених слів, їх хронологію та ступінь активності засвоєння [194, с. 70–71]. Використання іншомовних слів дає позитивну відповідь на питання про доцільність вживання іншомовних слів.

І. В. Муромцев, характеризуючи спадщину Б. Д. Грінченка, зазначав, що діяч заперечував роль запозичень для позначення абстрактних понять і досягнень «новітнього культурного життя», разом із тим проголошував обережність у їх використанні, застерігав від надмірностей їх уживання [193, с. 196–198]. Активну пуристичну позицію зайняв Б. Д. Грінченко стосовно іншомовних слів, зокрема, запозичень із російської, польської, частково – німецької мов. Він критикував галицьких поетів за надмірне вживання «москалізмів», «полонізмів» та «провінціалізмів» [85, с. 103–111]. Таку саме думку знаходимо й в іншій статті, де письменник наголошує, що «... позичання річ дуже небезпечна й може пошкодити мові ...» [86, с. 311], а також пропонує «пошукати, чи нема в народній мові справжнього нашого слова на те розуміння, на яке вони беруть слово польське чи московське» [там само].

Судження Б. Д. Грінченка не поділяв І. Я. Франк, який виступив із принциповою критикою пуристичних поглядів, підкреслюючи, що мовні питання не повинні відволікати уваги від питань соціального, економічного та культурного розвитку народу, для якого мова є лише одним із засобів [314, с. 356–358]. Дещо схожі мовні пропозиції І. Я. Франка знаходимо в поглядах А. Ю. Кримського, який наголошував, що ті іншомовні слова (польські чи російські), які «давно вже стали рідними», викидати не слід, бо народ їх розуміє

краще». Не погоджуючись із тезою Б. Д. Грінченка про вживання всіх потрібних слів лише в народній, діалектній мові, вчений наводить арабську приказку: «Зрозумілий барбаризм краще, ніж незрозумілий пуризм» [157].

Серед європейських лінгвістів, які зробили внесок у становлення загальнонаукових засад теорії лексичних запозичень, можна відзначити таких учених, як Ш. Баллі [14; 15], Е. Ріхтер [359], А. Доза [93], Б. Гавранек [59], Й. Вахек [367], В. Матезіус, Я. Мукаржовський, А. Єдличка [223], Й. Л. Вайсгербер [369].

А. Доза, досліджуючи лексичний склад французької мови, виступав проти пуристичних тенденцій. Він зазначав, що нові слова допомагають більш точно сформулювати поняття. Учений аналізував способи та причини утворення нових слів [93, с. 123–129]. Погляди А. Доза поділяла й Е. Ріхтер. Дослідниця вважала, що іншомовні слова сприяють зміцненню знань, збагаченню культури та розширенню світогляду. Пуристичні прояви доречні тільки в разі, якщо для вираження певного поняття вже існує відповідне слово в мові-реципієнті [359, с. 119–120].

Представники пражського лінгвістичного гуртка, чеські мовознавці, Б. Гавранек, В. Матезіус, Я. Мукаржовський, А. Єдличка зазначали, що турбота про чистоту мови знаходить своє відображення в культурі мови, будь-який перебільшений мовний пуризм шкодить істинній культурі літературної мови, незалежно від того, які пуристичні настрої – з логічними, народницькими чи історичними тенденціями [223, с. 40]. Б. Гавранек застерігав про небезпеку проявів мовного пуризму. Намагання деяких лінгвістів стабілізувати літературну мову, досягти повної єдності може призвести до повного усунення всіх коливань і всіх дублетів, усіх граматичних і лексичних синонімів. За спостереженнями вченого, у зв'язку з цим мова може позбутися всіх засобів, які необхідні для функціональної диференціації та стилістичної дисиміляції [223, с. 345–346].

Й. Л. Вайсгербер уважав граматику німецької мови скам'янілою, орієнтованою майже виключно на мовну форму. У праці «Zweimal Sprache» він характеризував німецьку мову як процес: «Мета цього процесу – постійне збереження в наявності власної форми мови, яка має значення в цій мовній спільності» [369, с. 126]. Очевидно, мовознавець не тільки рішуче, але й навіть занадто різко й ультимативно відкидав сам факт лексичного запозичення. Носієві рідної мови німецький дослідник зобов'язував почуття відповідальності за її збереження й розвиток, вважаючи запозичення слів з інших мов надмірним, і, за переконаннями вченого, навіть небезпечним явищем [там само].

У кінці XIX ст. – на початку XX ст. мовний критерій доцільності/недоцільності вживання іншомовних слів був зведений до мовного пуризму літературної норми, який охоплював народнорозмовну мову з частковою лексикографічною фіксацією слів. Унаслідок суперечок і боротьби думок виробилося єдине розуміння необхідності розвитку літературної мови на національній основі, але з розумним використанням іноземних слів, що збагачують її лексичну систему.

Зазначений період можна вважати першим етапом становлення загальнолінгвістичної теорії іншомовних слів.

Досліджуючи проблему загальнотеоретичних засад процесу лексичних запозичень у світлі доцільності/недоцільності, можна сказати, що детальний аналіз процесу запозичення іншомовної лексики, аналіз її функціональних і структурних особливостей дозволив установити деякі загальні характерні ознаки цього процесу. Кінець 10-х – перша половина 20-х років XX ст. характеризується засвоєнням і вживанням іншомовної лексики, запозиченої в кінці XIX ст. – першому десятилітті XX ст., а також стилістичним зміщенням і семантичним розширенням значення запозичених слів. Нові іншомовні слова в цей період нечисленні й певним чином випадкові. Л. П. Крисін, О. Г. Муромцева відзначають дві суттєві риси функціонування іншомовної

лексики: а) підвищення частотності іншомовних слів у мові-реципієнті; б) варіативність форми іншомовного слова. З'явилися нові технічні іншомовні терміни, слова, пов'язані з культурою, спортом, політикою, наприклад: *фокстрот* (від англ. *foxtrot*), *блюмінг* (від англ. *blooming*), *свєтп* (від англ. *sweater*) та ін. [159, с. 61–84; 168; 194].

У кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. намічається стабілізація норм літературної мови, відбувається усунення варіативності, стабілізація іншомовної лексики в семантичному та формальному планах, розмежування лексичних дублетів. У зв'язку з кодифікацією норм літературної мови саме лексична та граматична варіативність поступово перестають бути актуальною рисою, що характеризує функціонування іншомовних слів у мові-реципієнті. Активізується процес запозичення нової іншомовної лексики. Такі запозичення позначають нові реалії, і слова, не пов'язані з найменуванням нових понять. Нова іншомовна лексика належить переважно до технічної та наукової термінології, освоєння нових запозичень відбувається без істотних структурних змін іншомовних прототипів. У нарисово-публіцистичних жанрах підвищується частотність і розширюється склад екзотичної лексики [159, с. 85–125; 168; 194].

Значне послаблення процесу запозичення відбувається в 40-х – на початку 50-х років ХХ ст., що пояснюється зовнішніми причинами. Для цього періоду є характерним різко негативне ставлення до всього іноземного; тому іншомовна лексика несе негативну маркованість у семантичному й стилістичному відношенні та використовується для зображення явищ і реалій іноземного життя. Проте, незважаючи на тенденцію до відмови від іншомовних слів, нові запозичення все одно проникають у мову: *адаптер* (від англ. *adapter*), *крос* (від англ. *cross*), *радар* (від англ. *radar*). У науково-публіцистичному жанрі вживаються англіцизми та американізми, що відображають нові реалії та мають негативне емоційне забарвлення: *гангстер*, *конгресмен* (багато з них супроводжуються поясненнями або перекладами) [125; 150; 159, с. 126–150].

Із середини 50-х років ХХ ст. процес запозичення іншомовних слів активізується, розширюються функції, тематичні й семантичні групи запозиченої лексики, змінюється ставлення до іншомовних слів, збільшується їхня частотність у публіцистиці. Нові слова потрапляють у мову не тільки через наукову й технічну літературу, а й через газети, публічні виступи, переклади публіцистичних і художніх творів тощо. У цей період намічається нерівномірний вплив іншомовної лексики на різні підсистеми мови. Видається також важливим той факт, що спостерігається прагнення до адекватної передачі іншомовної лексики власними засобами мови, так що переважна більшість нових слів структурно не відрізняється від іншомовних прототипів [125; 150; 159, с. 151–191].

До одних із таких дискусійних питань, особливо другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. належить ставлення до доцільності/недоцільності вживання іншомовних слів також особливо другої половини ХХ ст. – початок ХХІ ст. Зазначений проміжок часу можна кваліфікувати як другий етап становлення загальнонаукових засад теорії лексичних запозичень. Деякі теоретичні аспекти питання надмірного використання запозиченої лексики розглянуто в студіях сучасних мовознавців у світлі соціальної детермінації таких учених, як Р. Л. Зіндер, Ю. О. Жлуктенко, Ю. Шевельов, К. Ф. Яковлев, Ф. П. Філін, О. Г. Муромцева, С. В. Семчинський, Дж. Томас, Б. М. Ажнюк, О. А. Стишов, Х. Пфандель, Б. Л. Хоффер, С. І. Дорошенко, Р. П. Дзісь, П. О. Селігей, О. О. Тараненко, І. С. Козоріз та ін. Визначення порушеного питання виявляється важливим не тільки з методологічного погляду, але й через його вагоме практичне значення.

Проблема очищення мови вимагає обережного мовного аналізу. Так, на думку Л. Р. Зіндер, повинна існувати низка передумов для заміни іншомовного слова національним. Насамперед, необхідне існування дійсного рівноцінного питомого слова, і при цьому актуального для мови-реципієнта. Важко замінити слово, яке передає певні специфічні відтінки значення [117, с. 377]. За

Б. О. Серебренніковим, іншомовні слова не тільки безпосередньо запозичуються чи калькуються, а й вплив іншої мови може сприяти розширенню варіативності значень власних слів та розширенню їхньої семантики [279, с. 231]. Як відзначив В. М. Жирмунський, збагачення словникового складу за допомогою іншомовних слів пов'язано з історично обумовленими нерівномірностями й відмінностями економічного та культурного розвитку народу, при цьому суспільний досвід у галузі матеріального та духовного виробництва неминуче відображається в мові-реципієнті запозиченням нових слів [106, с. 357].

Цілком природним явищем уважав Ю. Шевельов іншомовні слова («позичання») в мові. За словами вченого, нові слова з'являються й будуть з'являтися, але приймати їх треба в міру доцільності й в міру розумності. Українська мова, як і будь-яка інша, здавна запозичувала слова, вона була відкрита для «позичень», проте ніякої шкоди не зазнала завдяки проробленій праці мовознавцями над упорядкуванням літературної мови, над забезпеченням її чистоти, то нічого шкідливого в міжмовних контактах не буде, і вони можуть піти тільки на користь. [331, с. 2–3; 332].

Ю. С. Сорокін глибоко аналізує дві протилежні думки щодо запозичень; одна – це пуристичний погляд, спрямований на неприйняття запозичень, друга – визнання невідворотності процесу «інтернаціоналізації» мови [292, с. 43–179]. Уживання іншомовних слів учені розглядають як об'єктивний розвиток кожної національної мови, який збагачує мовну систему. В. Ю. Мартинек визнавав, що важливість запозиченого слова визначається тим, наскільки важливі поняття та явища вони позначають, наскільки нові слова відповідають вимогам суспільства, наскільки суттєва потреба суспільства в цих словах [181, с. 89]. Так, із погляду С. В. Семчинського, запозичені слова допомагають уявити ті зв'язки, які існували між народами, з'ясувати факти історії мови й історії народів [273; с. 34–35]. Учений підкреслював, що запозичення сприяють утворенню інтернаціонального фонду в лексиці, зближенню та

взаємозбагаченню різних мов [272, с. 177]. М. А. Жовтобрюх звертає увагу на те, що мова повинна бути якомога найбільш точною й зрозумілою для носіїв мови, а тому не можна засмічувати її незрозумілими іншомовними словами без потреби [109, с. 60–61]. І. К. Білодід розглядав уживання іншомовних слів як фактор збагачення й розширення лексичного фонду мови-реципієнта [20, с. 15].

Розповсюдження іншомовних слів інтернаціонального походження, на думку Ф. П. Філіна, є цілком природнім явищем, особливо під час науково-технічної революції [312, с. 301]. Подібної думки дотримувалися Н. С. Авілова, В. В. Виноградов, В. В. Акуленко [2; 54; 123]. На вмотивоване й закономірне явище лексичного запозичення вказував О. Д. Пономарів, називаючи його фактором збагачення, коли словами користуються без зловживань [217, с. 56–63]. П. О. Селігей поділяє це твердження, оскільки «важливо дотримуватися міри корисного запозичення, якщо чужомовні впливи перебирають через край, то природно активізується пуристична протидія їм» [264, с. 24]. Погоджуючись із О. Б. Ткаченком, П. О. Селігей визнає, – без пуристичної протидії мова приречена на поступове витискання, і в кінцевому підсумку – на повне вимирання [306, с. 233, 245; 264, с. 24; 266, с. 15].

Поняття мовного пуризму тлумачиться як закономірне, прогресивне та позитивне явище, очевидність якого стає слушною, якщо здійснити об'єктивний аналіз тих історичних подій, що відбувалися в країні. Так, П. О. Селігей зазначає, що «Історія літературних мов засвідчує, що пуризм є неминучим етапом їх становлення та зміцнення. При цьому він дуже часто перетворюється на громадський рух, дістаючи широкого суспільного розголосу» [265, с. 49].

На думку С. В. Семчинського, при оцінюванні запозичених слів важливо дотримуватися критерію доцільності й правильності, та «необхідні й «зайві запозичення». Останні не викликані необхідністю, часто засмічують мову іншомовними словами, призводять до існування в мові-реципієнті абсолютних синонімів, а абсолютна синонімія не є ознакою збагачення, прогресу в лексиці

мови. Учений інтерпретує це питання, яке тісно пов'язане з явищем пуризму [273, с. 42–43]. Л. А. Булаховський та С. В. Семчинський зазначають, що кожне запозичення виправдане, якщо воно необхідне даній мові, разм із тим слід рішуче боротися із зайвими, невиправданими запозиченнями, як, наприклад, вживають слово *будировать* (рос.) у значенні *тормошить*, *будить* (рос.), але французьке слово *bouder* (буде) означає *сердиться*, *дуться* (рос.) [43, с. 93–100; 44; 273, с. 42–43]. Покликаючись на праці Л. А. Булаховського, П. О. Селігей стверджує, що корисність запозичення іншомовних слів обертається на свою протилежність, коли через невпинний чужомовний тиск у мовців занепадають власні творчі сили й слабшає із прямими носіями мови [265, с. 24].

Проте П. О. Селігей визнає, що іншомовні запозичення, хоча й збагачують мову, розширюють її словниковий склад, але водночас послабляють її внутрішні сили та можливості, і тоді збагачення парадоксальним чином перетворюється на збіднення [264, с. 23]. Уникати вживання іншомовних запозичень – безперспективно, антинауково та шкідливо, оскільки питомі варіанти не можуть використовуватися абсолютно в усіх випадках, тож запозичення – об'єктивна необхідність, явище природне й нормальне. Мовознавець додає, що багато іншомовних слів засвоєних в українській мові, тим самим розширили її пізнавальний простір та синонімічні можливості [264, с. 24].

Отже, у процесі аналізу наукової літератури із зазначеного питання можна виділити два основні критерії оцінювання та нормативності процесу запозичення – критерій доцільності та критерій правильності. За Д. В. Мазурик, критерій правильності означає підпорядкованість іншомовних слів до структурних норм мови-реципієнта. Нові слова передусім повинні відповідати словотвірним моделям, які усталені в літературній мові, чи не є вони виявом надлишковості й не загрожують самобутності мови [175, с. 16–19].

Б. М. Ажнюк, О. О. Тараненко вказують на іншомовне запозичення як одне з найдискусійніших питань у лінгвістичних взаєминах. Зумовлено це

насамперед низкою історичних причин, серед яких є й суб'єктивні, й об'єктивні. Мовознавці звертають увагу на поступове зростання вживання іншомовних слів (чи прийнамні відсутність їхнього спаду), пояснюючи такий результат як природну реакцію на контакти із соціокультурним середовищем [4, с. 145–160; 301; 302].

На більш нейтральній позиції в оцінці запозичених слів перебувають Р. П. Дзись [92], С. І. Дорошенко [94], О. А. Стишов [298]. Дослідники зазначають як позитивні, так і негативні сторони процесу вживання лексичних запозичень. Р. П. Дзись визначає мовний пуризм як специфічну форму ставлення носія мови [92]. На думку І. С. Козоріз, через величезний вплив американізмів може відбуватися «вимивання» національних слів із мови-реципієнта, що вже траплялося – багато мов позникали через розчинення в іншій мові. З іншого боку, запозичення входять до лексичного складу мови-реципієнта в процесі політичних, соціально-економічних і культурних відносин з іншими країнами, що демонструє процес глобалізації та інтернаціоналізації, збагачуючи водночас новими поняттями й реаліями [148, с. 108–111].

Процес запозичення розуміється як необхідний процес, який «служує дерелом нових коренів, словотворчих елементів і точних термнів, і є наслідком змін, що відбуваються в житті людини» [57, с. 209]. Завдяки інтенсифікації словотвірних процесів на основі старої й нової лексики англомовного походження, збагачення мови новими синонімами, Т. С. Майструк вважає, що запозичення стають необхідною складовою лексичної мови-реципієнта [174, с. 5–6], коли «розумна кількість іншомовних слів поповнює лексикон, підтримуючи його виражальні можливості на сучасному рівні» [264, с. 24].

Прагнення усунути з мови закріплені в ужитку лексичні запозичення й замінити їх на штучно утворені позбавлене сенсу. На думку С. І. Дорошенка, процес запозичення з інших мов – об'єктивний історичний процес, зумовлений постійними й різноманітними контактами між народами. Слова, перенесені з іншої мови, здебільшого входять до активного вжитку й посідають чільне місце

в лексичному складі мови-реципієнта, збагачують лексику мови та її виражальні засоби. За С. І. Дорошенком, без запозичених слів не уявляється словниковий склад будь-якої мови, адже з часом запозичені слова освоюються настільки, що стають «своїми», і носії мови не уявляють рідної мови без них. Проте, як зауважує вчений, не всяке запозичення слів з інших мов виправдане, тим більше, коли є «свої» загальнозрозумілі слова, і замінювати їх іншомовними недоцільно [94, с. 147–150].

Інтегративні процеси знаходять своє відображення в мові. Вживання іншомовних слів європейського та інтернаціонального характеру О. А. Стишов вважає «одним із найважливіших джерел збагачення словникового складу української літературної мови» [298, с. 239], які поповнюють різноманітні термінологічні підсистеми, зокрема політологічну, соціально-економічну, науково-технічну, конфесійну, спортивну, культурологічну тощо. Проте не всі, застерігає учений, нові входження є виправданими з погляду структури мови та її нормативних засад [298, с. 287–288]. Запозичення не позбавляють питому термінологію мови-реципієнта своєрідності, адже вони підпорядковуються нормам мови, швидко пристосовуються відповідно до словотвірної й морфологічної системи, не порушуючи власне їхньої стабільності [265; 266, с. 16].

Р. Й. Вишнівський, постулюючи процес уживання лексичних запозичень, зазначає, що він повинен бути «обдуманим, при можливості варто уникати нових слів й обходитися засобами рідної мови. Повне заперечення викликає будь-яких запозичень та спроби не лише уникнути нових, але й замінити ті, які вже закріпилися в мові. Адже іноді спроба замінити іншомовне слово рідним призводить до створення громіздкості й малопритатної для використання фрази, наприклад, краще використовувати «*мерчандайзинг*» замість «діяльність, спрямована на просування товару у сфері роздрібної торгівлі»; «*саміт*» замість «зустріч на найвищому рівні» [57, с. 210]. Х. Пфандель, проаналізувавши питання мовного пуризму на матеріалі слов'янських мов,

зокрема російської, словенської й хорватської мов, відзначає, що спроба замінити іншомовне слово існуючим поняттям часто приречена на поразку, так як семантичне поле ресурсів мови-реципієнта збіднюється [225, с. 108–122]. Позитивне значення в цьому відношенні вбачає й Б. Л. Хоффер. Уживання запозичених слів повинно бути доцільним і доречним залежно від стилістичних і семантичних особливостей. У дослідженні лінгвіста окреслена визначальна роль запозичених слів для розвитку англійської мови. Як зауважує вчений, еластичність і здатність до запозичень зумовили поширення в різних регіонах світу й збереження таких мов, як іспанська, французька та ін. [351; с. 53–72]. На думку Дж. Томаса, вживання іншомовних слів зводиться до факту кодифікування, культури та планування мовних норм [366, с. 12–14].

Зовсім протилежну думку висловлюють щодо вживання іншомовних слів К. Ф. Яковлев [341], Н. О. Попова [218], О. О. Тараненко [301; 302], І. Д. Фаріон [308]. К. Ф. Яковлев наголошував щодо надмірного вживання нових слів без потреби [341, с. 49]. Н. О. Попова вважає, що у процесі швидкого включення значної кількості англійських слів спостерігається й надмірне захоплення англіцизмами, запозичення яких не зовсім виправдане або й зовсім не виправдане потребами комунікації, як, наприклад, *маркетинг мікс*, що буквально означає *ринкова суміш* [218, с. 7]. І. Д. Фаріон називає вживання іншомовних слів (англіцизмів), які закріплюються щораз у синхронному стані мови та надмірне й інколи недоцільне вживання іншомовних слів («англо-американізмів») «безглуздо вкраплені» [308, с. 151]. Проте водночас дослідниця зазначає, що попри все не існує безперешкодного проникнення іншомовних елементів у структуру будь-якої мови [308, с. 150–157].

Із нашого погляду, суперечливість підходу стосовно вживання запозиченої лексики видається очевидною, проте важко оцінити обополярі твердження дослідників, оскільки іншомовні запозичення потребують наукового розуміння й осмислення, а це можливо тільки за умови пристосування до вимог і законів норм мови-реципієнта.

І. В. Лосєв висловив припущення, що запозичення не шкодять не тільки зі споріднених, а й із зовсім чужих культур. Проте учений застерігає, що перевіщення міри корисного запозичення призводить до розчинення однієї культури в іншій, до асиміляції, до цілковитої втрати духовної культури [172, с. 23].

Інтенсивність доцільності/недоцільності вживання запозичених слів змінюється з часом, як причину посилення мовного пуризму в суспільстві називають переважно сукупність як екстралінгвального, так й інтралінгвального характеру. Критерій доцільності/недоцільності ґрунтується на тому, чи співвідноситься нове слово з лексико-граматичною мовною системою й чи створює синонічний відповідник у мові-реципієнті. Дослідники, ураховуючи цей принцип, нерідко віддають перевагу слову (терміну) інтернаціонального походження, вживаючи й питомий аналог.

Серед запозичень важливе місце посідають власні імена. Вивчення запозиченої ономастики і топоніміки дає матеріал для важливих висновків, по-перше, з історії народу, який запозичив ті чи інші назви, і з взаємин цього народу з народом, з мови якого запозичено ці назви; по-друге, з історії мови, бо форма запозичення може свідчити про фонетичні закони, які діяли в час запозичення; нарешті, запозичена форма є добрим матеріалом для історії мови – джерела запозичення, бо в процесі розвитку мови вона може не зберегтися в цій мові, але залишитися в мові, в якій вона не є успадкованою [273, с. 48]. Зовсім інші процеси відбуваються у власних назвах, що потрапили у мову, яка не мала безпосередніх контактів з мовою-донором. У цьому випадку мова-реципієнт приймає певну лексичну одиницю у тому вигляді, в якому вона утворена, а різні зміни при адаптації не зачіпають семантичної природи слова. Мова-реципієнт не може відмовитись від певних назв до того часу, поки вони не зникли з мови-донора. При засвоєнні власних назв звукова оболонка рідко буває важливою: набагато важливішим і доцільнішим є передати значення, відображуване ними поняття. На думку О. Ю. Карпенко, власні назви,

потрапляючи до носіїв мови, зазнають певної обробки, переробки [130, с. 119], а концептуалізація певних власних імен, зокрема топонімів призводить до утворення іноземності та чужинності [131, с. 65; 129].

Дискусія про «міру запозичення», «збереження чистоти мови» знайшла своє відображення практично в усіх працях учених кінця XIX ст. – початок XXI ст. як реакція на надмірне захоплення суспільства іншомовними словами. Подальша розробка та вдосконалення основ теорії лексичного запозичення з виявами пуристичних тенденцій найбільш інтенсивно здійснювалась протягом кінця XX ст. – початку XXI ст.

2.2. Причини лексичних запозичень у мовознавстві кінця XIX ст. – початку XXI ст.

Мовна система характеризується як складноструктуроване утворення, яке постійно змінюється й еволюціонує під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників і вимагає осмислення. Покликаючись на праці Б. О. Серебреннікова, Ф. М. Березін та Б. М. Головін зазначають, що виходячи з постулату про двосторонню залежність мови від зовнішніх та внутрішніх чинників, дія цих чинників відбувається завжди комплексно за певних умов [23, с. 245–246]. Ці умови визначаються як системні, мова розкриває внаслідок цього подвійну залежність своєї еволюції, ураховуючи соціальне середовище, з одного боку, та її внутрішні механізми, які проявляються під впливом зовнішніх (соціальних факторів) з іншого. Еволюція мови визначається не лише середовищем, у якому вона існує, а і її власною будовою. Ця обставина примушує розрізнявати мовні й позамовні фактори розвитку мови [270, с. 264].

Зовнішні фактори, що спричиняють мовні зміни, залежать від взаємовідносин та зв'язку соціальних показників, таких, як вплив інших мов, особливості життя народу, науково-технічний прогрес, розвиток духовно-матеріальної культури. Внутрішні чинники мовних змін характеризуються системними відношеннями та механізмами, що діють безпосередньо в самій

мові [23, с. 245–246; 112; 278, с. 219–220]. У процесі мовного розвитку причини мовних змін дуже складно переплітаються. Між зовнішніми та внутрішніми умовами існує ієрархічна система, оскільки на характер міжмовних відносин впливають не тільки зовнішні чинники, але й особливості мовної структури.

Приклад С. В. Семчинського дає виразне уявлення про характер взаємозв'язку обох векторів мовного розвитку. Позамовні чинники, а саме досягнення в галузі космонавтики, привели до виникнення дієслова *примісячитися*. Проте при утворенні цього слова діяли й внутрішні мовні чинники (наявність морфем *при-*, *місяць*, *-ти*, *-ся*); наявність моделі (пор. *приземлитися*, *пришвартуватися*). Сприяли появі цього слова й зовнішні чинники (калькування рос. *прилуниться*). Отже, різні фактори тісно взаємодіють. Те, що на одному етапі розвитку є зовнішнім, на іншому етапі може виступати вже як внутрішнє [270, с. 265–266].

На соціальний і лінгвістичний аспекти вивчення закономірностей розвитку та взаємодії мови наголошували Ю. Д. Дешерієв, Ю. О. Жлуктенко, Б. О. Серебренніков, Л. А. Булаховський, З. У. Блягоуз, Ф. М. Березін, Б. М. Головін, В. М. Русанівський, В. К. Журавльов, О. М. Мороховський, С. В. Семчинський, О. В. Сергеева, Б. М. Ажнюк, А. С. Зеленько, визначаючи принципи й методи дослідження основних процесів мовного розвитку.

Деякі зрушення в цих структурах викликають зміни їх зв'язків із системою мови, у свою чергу мова реагує певними змінами у своїх функціях та її структурній організації [28, с. 21–29]. Загальновідомо, що мова розуміється як штучне системне утворення, у якому субстанція та структура в кінцевому результаті цілеспрямованої мовленнєвої діяльності мовного колективу взаємопов'язані й взаємоузгоджені таким чином, щоб забезпечити оптимальну реалізацію основних функцій мов – комунікативну й пізнавальну [191, с. 19–20]. На думку О. М. Мороховського, взаємодія під час взаємопроникнення лінгвістичного й соціального аспектів закріплюється в елементах лексики, які функціонують у процесі комунікативної й пізнавальної

діяльності. Через те, що лексична система мови вважається гнучкою й відкритою для будь-яких проникнень, то лексичний рівень є таким складником, що зазнає змін найшвидше внаслідок виникнення нового елемента в позамовному середовищі. Виникнення тих чи інших мовленнєвих елементів виступає як форма виявлення необхідності зміни та розвитку мов і як її доповнення [191, с. 20]. За Ю. Д. Дешерієвим, запозичення лексичних одиниць вважається природнім видом взаємодії як зовнішніх мовних змін, так і кінцевим результатом зрушень мовного знакового матеріалу внутрішніх ресурсів мови [91, с. 106]. Подібної думки дотримувалися З. У. Блягоуз та О. М. Мороховський [28, с. 28; 191, с. 20] та ін.

Як відзначив В. М. Русанівський, дослідження матеріалістичної природи мовного знака, яке передбачає необхідність існування внутрішніх причин розвитку мови, дає змогу встановити, що саме завдяки цим причинам відбувається мовна інтерпретація зовнішніх соціальних імпульсів і триває вдосконалення мови згідно з прогресивними тенденціями її розвитку [256, с. 67]. Проте рівень впливу позамовних чинників на розвиток мови, на її лексичний склад є неоднаковим і нерівномірним у різні історичні епохи. Виходячи з тези про двобічність залежності еволюції мови від факторів зовнішніх і внутрішніх, дослідження повинно полягати не у вивченні одних причин за рахунок інших, а в тому, щоб об'єктивно показати, у чому власне може виявитися дія і тих, й інших та їх сукупність [278, с. 217–221]. Лексичне запозичення з інших мов – одне з найактивніших джерел поповнення лексичних ресурсів мови, інтенсивність якого може змінюватися. У зв'язку з цим становить інтерес вивчення масштабів лексичного запозичення в різні історичні періоди, а також з'ясування зовнішніх факторів, які впливали на ці процеси позитивно або негативно [340, с. 5].

Проблема лексичного запозичення посідає в лінгвістиці важливе місце, бо вона висвітлює одне з явищ взаємодії мов. С. В. Семчинський уважав, що мова існує в нерозривному зв'язку із суспільством та його багатогранним життям,

тому закони її розвитку можна зрозуміти, якщо вивчати їх у зв'язку з історією народу – носія цієї мови. Для того, щоб пояснити явища мови даного народу, слід знати історію цього народу, його зв'язки з іншими народами [273, с. 23–24].

Як зазначає І. В. Арнольд, інтерес мовознавців до проблеми історичного розвитку мови й до зв'язку його історії з історією народу – носія мови – і з його культурою то значно зростає, то слабшає з появою нових модних напрямів, але повністю не зникає. Сьогодні питання зв'язку мови та суспільства знову привертають до себе увагу. Багато лінгвістів усвідомлюють необхідність нового зближення мовознавства з суспільними науками й опису лексичних груп, які номінують важливі для суспільної свідомості поняття [9, с. 13]. Тенденцію до активного вивчення «зовнішніх» факторів, що впливають на зміни лексичного складу, зазначав Р. О. Будагов. На його думку, бажання вийти за межі замкнутого модусу «внутрішньої сутності», тобто осмислити функції мови сучасного суспільства в нерозривному зв'язку з життям сучасного суспільства починає все більш і більш характеризувати творчість філологів сьогодення [41, с. 9–10].

Процес лексичного запозичення властивий усім мовам світу, проте розуміння цього явища не завжди однакове. Процес входження запозичень до лексичної системи пов'язаний із трансформаційними процесами, спричиненими зовнішніми й внутрішніми чинниками. Зазначимо, що в мовознавстві спостерігаємо певну розбіжність та неусталеність у визначенні понять: лінгвісти йменують їх *зовнішні та внутрішні* (О. С. Ахманова, В. М. Русанівський, Ю. С. Сорокін), *екстра-* та *інтралінгвальними* (Л. М. Архипенко, О. С. Ахманова, О. П. Бодик), *мовними та позамовними* (Б. О. Ларін, С. В. Семчинський, О. А. Стишов). На нашу думку, доречніше використовувати *дефініції екстра- та інтралінгвальні чинники/фактори/аспекти/стимули*, які точніше визначають сутність поняття й

та є загальноновживаними, хоча здебільшого вищезазначені терміни й вживаються в спеціальній літературі як синоніми.

Виходячи із завдання нашого дослідження, ми зупинимося на аналізові поглядів лінгвістів кінця XIX ст. – початку XXI ст. на проблему адаптації лексичних запозичень на різних етапах їхнього входження в певну мову з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників.

У зазначений період особливого значення набули праці, автори яких шукали вплив соціального фактора на структуру мови. Варто відмітити участь учених із різних країн, спеціалістів із різних мовних ареалів, які вбачали наукову значимість й актуальність дослідження проблем засвоєння запозиченої лексики як частину загальнолінгвістичної проблеми мовних контактів [235; 240; 241; 242]. До середини XX ст. причини лексичного запозичення практично не з'ясовуються, а спроби їх визначити носять поверховий характер [215, с. 22].

Таким ученим кінця XIX ст. – першої половини XX ст., як Г. Пауль, І. О. Бодуен де Куртене, А. Мейє, Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, А. М. Селіщев, А. Сеше, Л. П. Якубинський, Г. Шухардт, В. В. Виноградов, В. О. Богородицький, В. М. Жирмунський, О. О. Шахматов, Л. В. Щерба, В. Пізані, Г. О. Винокур, Б. О. Ларін та ін. належить низка ідей з дослідження проблеми взаємодії різних мовних систем.

Поняття *мовні контакти* охоплює різноманітні мовні зв'язки, які можуть проявлятися на всіх лінгвістичних рівнях і які встановлюються за певних історико-географічних, суспільно-політичних, культурних, психологічних та інших чинників між мовами незалежно від генеалогічної спорідненості чи типологічної близькості [277, с. 10]. Поділяючи міркування Б. О. Серебреннікова, С. В. Семчинський додає, що взаємодія мов не залежить ні від генетичних, ні від типологічних зв'язків [272, с. 13–16]. У світлі цього контексту доречною є теза І. О. Бодуена де Куртене, що «...немає і не може бути жодного чистого, не змішаного мовного цілого. Змішування є початком будь-якого життя як фізичного, так і психічного» [31, с. 363].

Лінгвісти спрямовують свою увагу на різні сторони суспільного впливу на мову та вплив мови на суспільний розвиток, зокрема, процес запозичення відображає складність та багатоаспектність мовних контактів.

Дослідження функціонування та розмежування типів іншомовної лексики з наукового погляду вперше було представлено в працях Я. К. Грота. Учений виділяє ряд лексичних, етимологічних та фонетичних спостережень щодо вживання й функціонування запозичень та визначає роль іншомовних слів у нерозривному зв'язку з мовною інтерференцією, що є рушійною силою в процесі збагачення мови лексичними запозиченнями. Він припускав: «...запозичення відбувається в будь-який час, у міру потреби, унаслідок засвоєння зовні нових понять та знайомства з новими предметами, але є епохи, коли запозичуються цілі сфери нових ідей і розряди слів» [88, с. 1]. Є. Ф. Будде, підтримуючи погляди Я. К. Грота, опрацював джерела та походження іншомовних слів [42].

У кінці XIX ст. – на початку XX ст. процес входження лексичних запозичень до лексичної системи мови-реципієнта, зокрема російської та української, в основному йде повільно, натомість активізується процес адаптації раніше запозичених слів і морфем [168, с. 203]. Незважаючи на безпосередні контакти мов, процес запозичування відбувався в основному в умовах тісної мовної інтерференції [125, с. 63].

У дослідженні принципу «мовного змішування», започаткованого Г. Шухардтом та Г. Асколі, І. О. Бодуеном де Куртене було висунуто поняття «змішані мови», більш широке й узагальнювальне поняття: «...змішування є початком будь-якого життя, як фізичного, так і психічного...» [31, с. 363]. У концепції Г. Шухардта та його послідовників проблема схрещення або змішування мов набуває форму методологічного принципу [363; 336; 113]. Поняття схрещення мов розвінчується в студіях Л. В. Щерби, який піддає критиці терміни «Sprachmischung», «gemischte Sprache» й аналізує деякі твердження, висунуті мовознавцями (Г. Шухардт, І. О. Бодуен де Куртене,

В. К. Поржезинський) стосовно зазначеної проблеми [337].

В. К. Поржезинський зауважував, що в результаті мовного змішування вплив чужої мови настільки посилюється, що відтісняє питомі елементи, і з'являються варваризми [219, с. 120].

Практично кожен учений, який досліджував проблему адаптації запозичених слів у лінгвістиці, висвітлював питання зовнішніх факторів. На це явище звернув увагу Г. Пауль: «Зміни, яким іншомовні слова піддаються при запозиченні, слід відрізнити від тих змін, які вони мають під час засвоєння у мові-реципієнті» [209, с. 465]. Так, І. А. Бодуен де Куртене, Л. П. Якубинський, Л. Блумфільд, М. Жирмунський, О. О. Шахматов підкреслювали неможливість аналізу лексичних запозичень без урахування соціолінгвістичного характеру цього явища й необхідність пояснення лінгвістичних змін у зв'язку з фактами історії, психології та навіть фізіології людини [31; 342; 27; 105; 106; 328; 329]. Проте Є. Д. Поливанов неодноразово наголошував, що однобічне пояснення причин мовної еволюції лише зовнішніми факторами, – вже подоланий етап розвитку науки [214, с. 96–110; 213]. Сутність теорії вченого зводиться до того, що темпи розвитку суспільства впливають на стрімкість мовної еволюції.

Так, І. О. Бодуен де Куртене на початку ХХ ст. відзначав, що аналіз розвитку мовної системи здійснюється на основі трьох головних принципів: 1) історичної спорідненості (фактична спорідненість мов як результат передачі й запозичення наступними поколіннями за допомогою традицій, спілкування; 2) спорідненості, яка ґрунтується на спільності й подібності ознак мови, що зв'язані загальним географічним субстратом; 3) подібності й відмінності загальнолюдські. Зокрема, І. О. Бодуен де Куртене вважав за доцільне розглядати вищезгадані принципи одночасно на основі історичного, географічного, фізіологічного, психологічного впливу, і навіть з фізикою та механікою [31, с. 342]. Процес входження й адаптації іншомовних слів повинен розглядатися (як результат «соціального колективу») як з лінгвістичного, так і з соціального погляду [31, с. 14–15].

Аналіз наукової літератури свідчить, що саме в працях І. О. Бодуена де Куртене відповідне питання розкрито найбільш аргументовано й докладно. Учений одним із перших мовознавців обґрунтував ідею виокремлення зовнішніх чинників запозичення: 1) наявність політичних, економічних та культурних зв'язків між народами; 2) мода на іншомовні слова; 3) комунікативна актуальність поняття й відповідного йому слова [31, с. 14–15], які були панівними протягом майже всієї першої половини ХХ ст. Учені розглядали всі чинники в сукупності, не диференціюючи їх. В. М. Жирмунський пояснював цей факт особливостями, обумовленими нерівномірностями й відмінностями економічного та культурного розвитку народів, при цьому суспільний досвід у галузі матеріального виробництва неминуче відображається в мові-реципієнті запозиченням нових понять [104, с. 82].

Характерною особливістю теорії Є. Д. Поливанова – чітке розмежування сфери соціальних факторів, що впливають на мову, і внутрішні закони її розвитку [213; 214]. Таке дотримання концепцій І. О. Бодуена де Куртене щодо зовнішніх і внутрішніх умов має методологічне значення.

С. К. Буліч, Л. Блумфільд указують на «запозичення культурне», яке насамперед зумовлено запозиченням нових предметів або ідей [45, с. 2; 27, с. 489]. В. О. Богородицький наголошував, що запозичення нових предметів і понять є джерелом для нових похідних слів при подальшому засвоєнні іншомовних слів [29, с. 322–354].

Ф. І. Буслаєв, Є. Ф. Будде поділяли думку про появу нових слів для найменування нових понять та предметів [47; 42]. Ф. І. Буслаєв зазначав, що «... постійно рухається й живе своїм могутнім життям у лоні народному» [47, с. 373], що вона «є результатом тисячолітнього історичного руху й безлічі переворотів» [47, с. 270]. Як додаткову умови входження іншомовних слів учений уважав етимологічний фактор. На думку лінгвіста, такі дослідження повинні спиратися на науковий метод аналізу мовного матеріалу та на

особливості етимологічного аналізу, враховуючи всі досягнення сучасної лінгвістики. Учений підрозділяв нові слова на іншомовні слова та варваризми [48].

На етимологічну структуру запозичених слів указував й Ф. Є. Корш, не диференціюючи причину входження нового слова [153]. У якості головної причини Л. Блумфільд розглядав запозичення як наслідок мовних контактів, обумовлених політичною та територіальною близькістю [27, с. 506–523].

І. В. Шаровольському, І. І. Огієнку, В. І. Самійленку та іншим належить низка ідей про розвиток мовної структури внаслідок «мовного контакту» [326; 202; 261]. І. В. Шаровольський, аналізуючи німецькі слова в складі української мови, вбачав результати соціальних відносин як основну причину входження нових слів, здебільшого це назви винаходів, а також інших речей, наприклад: *багніт, гвинт, поташ, флінта, хвус, лантух, линтавр* (нім.) [327, с. 39–40]. І. І. Огієнко розглядав процес лексичного запозичення як один із головних факторів у розвитку мови та як результат міжмовної інтерференції. Цьому сприяють, на думку вченого, такі фактори: 1) торговельні, культурні (подорожі, міграції). Наприклад, іншомовне слово з німецької *скот* (рос.) має такі значення: *skatts* (гот.) – «деньги» (рос.), *skattr* (др. сканд.) – «дань, подать» (рос.), *sket* (дав.фр.) – «деньги» (рос.), *Shatz* (нім.) – «багатство, кладь» (рос.); рос. слово *скот* в старовину означало також «деньги» (рос.), а *скотница* – «казна»; 2) наслідування моди (місцевий колорит); 3) різноманітні відкриття й винаходи потребують у найменуванні нового слова, наприклад, *телефон, грамофон, гильотина, дальтонизм* (рос.) та ін. 4) військово-політичні відносини між народами, які потребують у найменуванні нового слова чи поняття [202, с. 1–15].

Учений чітко не виокремлює причини запозичення, але вже в його роботі намічаються методичні засади ознак адаптації лексичного запозичення, зокрема морфологічні, фонетичні, семасіологічні та етимологічні.

В. І. Самійленко припускав, що кожне чуже слово можна перекласти, вибрати влучний варіант перекладу, який може замінити іншомовне слово. Проте нове слово повинно пристосуватись і увійти до вжитку, тільки тоді це слово «дістане право громадянства в мові всього народу». Це може бути досягнуто, як зазначає лінгвіст, тільки при умові, коли перекладацьке слово буде передано точно в мові-реципієнті. Часто іншомовне слово співіснує з питомим словом як синонім, наприклад: *прогрес – поступ* (укр.); *абстрактный – отвлеченный* (рос.) [261, с. 3].

Незважаючи на досягнуті успіхи, висловлені міркування вчених ще не були синтезовані і можна сказати, що не було цілісної теорії дослідження запозичених слів. Здебільшого лінгвісти описували мовні явища, зокрема функціонування іншомовних слів на тлі мовних явищ у складі літературної мови (Є. Д. Поливанов, Л. П. Якубинський, А. М. Селіщев, В. В. Виноградов, В. О. Богородицький, О. О. Шахматов, Б. О. Ларін). В. О. Богородицький підкреслював, що запозичення складають значну й невід’ємну частину лексичного складу й спричиняють наукове обґрунтування мовних явищ. За визначенням ученого, запозичення йдуть від більш культурного народу до найменш культурного, також цьому сприяє ще той факт, що зазвичай більш культурна мова є предметом вивчення [29, с. 322–354]. Схожі ідеї відображені в підході Г. О. Винокура до питання про збагачення національної мови в термінологічному плані іншомовними словами. Він зазначав, що такі галузі, як публіцистика, філософія, історія, природознавчі науки вимагають проникнення й адаптації нових слів для позначення відповідних понять. Учений подав низку засобів, які сприяли засвоєнню іншомовних слів [55, с. 99 – 110].

Не заперечуючи важливості запозичень в історії російської літературної мови (особливо із західноєвропейських мов), О. О. Шахматов зв’язував їх для XVII ст. – XVIII ст. з європеїзацією побуту, техніки та культури, особливо у XVIII ст., а для XIX ст. – з успіхами наукової й політичної думки. Вивчаючи процес насичення російської літературної мови народно-діалектними

елементами, О. О. Шахматов висунув проблему зв'язку літературної мови з мовою міських центрів, особливо з мовою державних столиць. Він уважав, що саме таким чином, формувалося змішування та з'єднання різнорідних мовних елементів культурній мови *koine*. Стосовно історії російської літературної мови, то для О. О. Шахматова проблема утворення *koine* особливо міцно ототожнювалась із завданнями вивчення топоніміки. Учений аналізував лексичні запозичення з різних мов, – з грецької, фінської, тюркської. Особливу увагу він приділяв запозиченням із германських мов у галузі суспільно-технічного прогресу [329, с. 92–95].

Підкреслюючи пріоритетність зовнішніх чинників розвитку мови, Г. Пауль зазначає водночас безперечний зв'язок мовних змін зі змінами в житті народу [209, с. 459–473]. Як відмічає В. А. Глуценко, «змішування Г. Пауль тлумачив дуже широко, розуміючи під ним узагалі вплив певної мови на іншу. Дослідникові належить заслуга теоретичного висвітлення проблеми «спільної мови» – койне, яке він розглядав як ідеальну форму» [70, с. 163–164].

Подібним чином підходили до питання лексичних інновацій Р. О. Шор, А. М. Селіщев, В. М. Жирмунський та В. В. Виноградов. Дослідники наполягали на опрацьовуванні мовних питань у нерозривному зв'язку з історико-географічними, суспільно-політичними, культурними, психологічними та іншими чинниками між мовами незалежно від їх генеалогічної спорідненості [334; 268; 104; 54]. Соціологічний характер мовних змін дослідники убачали, зокрема, у появі лексичних інновацій, пов'язаних із потребою в позначенні комунікативно актуального поняття, що, в свою чергу, призводить до одночасної появи значної кількості іншомовної лексики в лексичному складі одночасно багатьох європейських мовах [268; 334, с. 108]. Р. О. Шор зазначала: «Історія «мовних запозичень» не тільки розкриває перед дослідником зміну культурних впливів різних народів на відповідну мову, але й дозволяє встановити, які соціальні групи підпадали цьому впливу, і від яких груп воно виходило» [334, с. 108]. Дослідниця, окрім зовнішніх чинників,

виділяла психологічний фактор входження нових слів. «Коли слово функціонує як найменування предмету відомого всім членам спільноти, його власне значення залишається за межами свідомості» [334, с. 74]. Слово виконує в цьому випадку номінативну функцію, указує й називає предмет. Іншими словами, слово функціонує не як знак із певним значенням, із яким воно пов'язане в розумовій діяльності, а «асоціативно». Оскільки назва пов'язана із предметом шляхом асоціацій, то перенесення значення відбувається різноманітними асоціаціями, які реконструювати неможливо без урахування культурно-історичних особливостей переносу значень [334, с. 74–75].

Проте Л. П. Якубинський уважав запозичення результатом лексичних відносин у мові-реципієнті, які виявляються на їх власному матеріалі та визначаються суспільною думкою. Учений підкреслював потребу вивчати той тип запозичення, коли відбувається не процес звичайного найменування, а заміна власного слова іншомовним, або коли іншомовне слово співіснує із синонімічним успадкованим від попереднього стану мови словом [342, с. 7–11].

На думку Л. П. Якубинського, характер і склад словникових запозичень визначається лексичною структурою мови. Від таких лексичних запозичень, які є результатом міжнародного обміну предметами й поняттями, необхідно відрізнити інший тип запозичень, коли відбувається заміна свого слова чужим або виникнення поряд із питомим словом іншого – синонімічного. Учений визнавав, що, як правило, досліджуються назви, викликані запозиченням самого предмета. Учений вважав, що дане дослідження тут має йти за формулою «Wörter und Sachen», причому його складність залежить від того, наскільки в руках дослідника є відповідний культурно-історичний матеріал, і наскільки складно його запозичити. Він указував, що явища запозичення малодосліджені, і важче аналізувати з теоретичної точки зору, які тісно пов'язані із загальним питанням про зміни словника мови, про заміни одних слів іншими, про виникнення синонімів, про збагачення словника. Основним

матеріалом для вирішення цих теоретичних проблем лексикології та семантики слугують для Л. П. Якубинського балтійсько-фінські запозичення [там само].

Посилаючись на Ж. Жільєрона, Л. П. Якубинський висуває необхідність розрізнення двох лексичних категорій – стійких і нестійких слів-термінів. Стійкі слова, що належать до найуживаніших, є постійні явища й прояви суспільного існування. Підтримуючи позиції Ж. Вандрієса, головними чинниками появи запозичених слів Л. П. Якубинський уважав заміну питомого слова іншомовним або заміну нестійких елементів словника на іншомовне слово. Л. П. Якубинський виокремлює два головних типи запозичень: 1) терміни, що проникають до мови-реципієнта разом із запозиченням самого предмета чи реалії; 2) запозичення, що приходять на зміну традиційним словам, вживаються поряд з ними. Більш стійкими є запозичення першого типу [342, с. 15].

Л. П. Якубинський називає ще декілька способів внутрішніх чинників лексичного запозичення. Запозичення слів може бути обумовлено також мотивами експресивного підбору, естетичної виразності, спонуканнями евфемістичного або какофемістичного порядку. Експресивні чинники призводять не тільки до запозичення-заміни, а й до запозичення синонімічних груп слів [343, с. 59–77; 342].

Адаптація іншомовних слів сприяла, на думку В. В. Виноградова, розширенню мовних контактів, упровадженню різних західноєвропейських теорій, новим відкриттям та досягненням. Тому літературна мова, як зазначає дослідник, продовжувала вбирати в себе й засвоювати запозичені слова, стали словосполучення та синтаксичні конструкції західноєвропейських мов. Лінгвіст виокремив сфери, які найбільш за все засвоїли іншомовну лексику: природничі, соціально-економічні науки, суспільний побут, промисловість, політичні, економічні та юридичні устої суспільства, норми світської поведінки [54, с. 92–401]. Натомість В. М. Жирмунський приділяв увагу вивченню інтернаціональної лексики як результату соціально-економічного чинника

розвитку мови [105]. Б. О. Богородицький аналізував запозичення в російській мові, обґрунтовуючи їхню функцію в збагаченні мови новими елементами [29].

Окрім вивчення літературної мови, Б. О. Ларін вимагав вивчати діалектну мову та студіювати змішані форми, що є методологічно правильним, – досліджувати змішаний прояв мови в такому контексті. Учений у якості основних причини, що впливають на мовні зміни, зазначав три основних чинника, а саме: культурне значення, характер соціального впливу й втручання політичних сил [167, с. 194].

На тлі етимологічного дослідження історії слів Б. О. Ларін залучав інформацію про слова інших споріднених мов, аналізував факти в тісному зв'язку з умовами, у яких ці факти існують. Намагання вченого пов'язати дослідження мови з аналізом умов її життя, із з'ясуванням певних явищ позначилось і на укладанні й редагуванні словників [166; 167]. Учений розглядав іншомовні слова як додаткову складову висвітлення затемнених значень слів на певному етапі еволюції. Він обґрунтував це тим, що порівняння виконує важливу функцію в більшості випадків, тому що близькоспоріднені мовні структури, які склалися в аналогічних історичних обставинах, розвиваються за однаковими закономірностями [166, с. 45]. Ф. П. Філін уважав показовим лексико-семантичний вплив зовнішнього характеру, особливо в галузі науки, культури й техніки. Учений одним із перших у російській мові виокремлює нову причину входження іншомовних слів у мову-реципієнт, фактор «престижу», пояснюючи цей факт швидким розповсюдженням англійської мови у світі [312, с. 300–303].

Студіювання проблеми зовнішнього характеру мовних змін відбито в працях лінгвістів європейського мовознавства. Характерним дослідження лінгвістів (Ш. Баллі, Е. Ріхтер, Ж. Вандрієс, Г. Шухардт, А. Мейє, А. Доза, В. Пізані) є не тільки в загальнотеоретичному плані, а й в аспекті історії певної мови чи діалекту.

Ф. Брюно інтерпретував формування словникового складу, зокрема іншомовних лексем, у зв'язку з історією суспільства, культурою й літературою свого народу [345]. Ш. Баллі відзначив закономірність і природність процесу лексичних запозичень в мовознавстві, наполягаючи на історико-культурній спрямованості мовних змін [14; 15]. Ж. Вандрієс називав запозичення «культурними словами», які переходять з однієї країни в іншу разом із предметами «*rem verba sequuntur*» (лат.) – «слова йдуть за предметами» [52, с. 212–213]. Учений виділяв економічний, політичний, конфесійний чинники та фактор престижу [52, с. 257–270].

Спираючись на твердження Ф. де Соссюра, А. Мейє визначає мовознавство як соціальну науку, основне завдання якої встановити, якій структурі суспільства відповідає структура мови і як зміни в структурі суспільства відображаються на змінах у її структурі. Учений зазначає, що розуміння мовних змін можливе лише при врахування соціальних факторів мови [185, с. 471]. До змін у мові він відносив переміщення слів від однієї групи до іншої, диференціацію значень. Остаточною причиною зміни семантики слова, за А. Мейє, є не внутрішні зрушення в контакті й не психологічний фактор, а саме соціальні умови, що стоять за ними [там само].

Так, А. Мейє зосереджував свою увагу на факті мовних змін, результатом яких є запозичення з інших мов. Факт засвоєння лексичних запозичень можливий, на думку лінгвіста, при умові деяких чинників, а саме: торгівельних, політичних, релігійних, інтелектуальних. Загальні новоутворення в індоєвропейських мовах він був схильний пояснювати, що «запозичення не є явищем рідким і випадковим: це явище є частим, або, краще сказати, постійним, і нові дослідження все більше й більше з'ясовують його важливе значення» [185, с. 55–57]. Розглядаючи запозичення як рушійну силу розвитку мовної структури, дослідник стверджував: «жодна мова не є «чистою»; вирішальну роль появи запозичених слів має фактор «престижу» однієї мови над іншою як мови більш культурної і мови, яка панує. За А. Мейє, значна

кількість запозичень не зможе змінити структуру мови, якою б ця кількість не була [185, с. 19].

Однією з причин засвоєння іншомовних слів В. Пізані називав «індивідуальне запозичення». Чинники використання й ступень розповсюдження та засвоєності нового елементу можуть бути різними, зокрема, необхідність знайти термін для позначення нового предмета, бажання використати нове «модне» слово [210].

Для багатьох мовознавців нелінгвістичного підходу щодо вивчення запозиченої лексики провідною ідеєю була концепція Г. Шухардта (*Wörter und Sachen*). Дослідження слів вимагало безпосереднього вивчення історії, археології, культури країни. Роз'яснення паралельних відносин між історією мови й історією матеріальної культури Г. Шухардт убачав у процесі запозичення й засвоєння одночасно як слів, так понять і речей. За методологією вченого, одним напрямом є принцип первинності речей по відношенню до слів, отже, потреба в оновленні виходить не від слова [336, с. 304 – 322].

Причини мовного змішування («схрещування») Г. Шухардт пояснював соціальним фактором, результатом мовного обміну усередині однорідних, тісно пов'язаних між собою спільнот. Проте Г. Пауль убачав це можливим лише при етнічному змішуванні [209]. На думку Г. Шухардта, принцип мовного змішування з проблемою двомовності може бути роз'яснений лише за умови психологічного фактора. Спираючись на цю позицію, Г. Шухардт називав факт входження та засвоєння іншомовного слова неминучим процесом, навіть якщо це є й примусовим. Показовим прикладом цього може бути факт вдалого засвоєння іншомовного слова, якщо слово виникає для позначення якого-небудь поняття або предмета. Характерною рисою, на його думку, є відсутність слова, що позначає той або інший предмет, що спричиняє більше складностей, ніж нашарування слів, коли схожі предмети мають різні назви [336, с. 175–181].

Вивченням проблеми наукового осмислення процесів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті без чіткої їх диференціації власне

мовних та немовних причин у зазначений період найбільш результативно займалися Г. Пауль та Е. Ріхтер. Ці вчені досліджували процес запозичення слів нарівні з історичними, релігійними, культурними та іншими контактами різних мовних суспільств, а іншомовні лексеми розглядалися як результат мовної інтерференції [209; 359].

Г. Пауль стверджував, що підставою й наслідком причин лексичного запозичення виступає двомовність, двобічний контакт мов. Вагомого значення, на думку вченого, набувають такі чинники, як масове переселення з однієї країни в іншу, постійна міграція певних груп людей, подорожі до чужих країн, завоювання та ін. Проте дослідження лексичних запозичень повинно починатися саме з поведінки та мови окремого індивідууму [209, с. 460–463]. Учений висуває гіпотезу, що лексичні запозичення входять до певної мовної системи здебільшого безпосередньо завдяки тим носіям мови, для яких ця мова є рідною; розвиток мови, наполягає вчений, зумовлений саме індивідуальними особливостями мови, а не соціальними [209, с. 459–493]. Г. Пауль пояснює явище мовного запозичення психологічним фактором, на відміну від А. Мейє, який розглядає психологічний фактор як вторинний. Еволюція мови, на думку Г. Пауля, обумовлена явищами індивідуальних особливостей мови, і це не є суспільним або комунікативним чинником. Іншомовні слова проникають до лексичного складу мови-реципієнти здебільшого безпосередньо від тих, для кого певна мова є рідною, поштовх до виникнення впливу однієї мови на іншу відбувається від індивідів, які володіють – навіть у дуже обмеженій мірі – обома мовами» [209, с. 461].

К. Мьоллер й Е. Ріхтер поглиблюють твердження про причини, що сприяють появі запозичених слів, і про тісний зв'язок з освоєнням у мові-реципієнті [358, с. 19–20; 359, с. 80–96]. К. Мьоллер у своїй статті, присвяченій методиці дослідження іншомовної лексики, постійно спирається на положення роботи Е. Ріхтер, на її класифікацію причин запозичення й типів іншомовних слів в залежності від ступеня їх засвоєння в мові [359, с. 19–20].

Так, Е. Ріхтер відзначає, що головною причиною входження запозичених слів до мовної системи є комунікативна – необхідність у найменуванні нових речей та понять. Поряд із основною причиною вказуються й інші, другорядні за своїм характером – мовні, соціальні, психологічні, естетичні тощо, але ж без чіткої диференціації у їх визначенні. Сам процес засвоєння лексичного запозичення розглядався в нерозривному зв'язку з культурними та іншими контактами двох різних мовних спільностей – і як частина, і як результат цих контактів. Проте питання про двомовність як одна з головних засад й умов запозичення не було розглянуто [359, с. 80–86].

Таким чином, висвітлення питання щодо причин або мотивів входження запозичених слів у мову-реципієнт демонструє початковий етап становлення загальнотеоретичної теорії запозиченої лексики.

Середина ХХ ст. характеризується підвищеним інтересом дослідників до вивчення процесу запозичення на основі мовних контактів. Ґрунтовний розгляд питання причин лексичного запозичення як результату «мовних контактів», «взаємодії мов» почався лише після виходу книги У. Вайнрайха. Термін *мовні контакти* набув значно більшого поширення, і змінив поняття *змішування мов* Г. Шухардта в полеміці концепції органічної сутності мови, але ним позначають те саме поняття, що й *взаємодія мов* [368; 49; 50, с. 25]. С. В. Семчинський, ототожнюючи обидва ці терміни, зазначав, що вони «цілком прийнятні, хоча термін «мовні контакти» завдяки новизні вживаний частіше» і додає, що не можна не помітити, що ці два терміни начебто доповнюють один одного [272, с. 18].

Так, О. С. Ахманова взагалі не фіксує у своєму реєстрі поняття взаємодія мов, надаючи перевагу термінові «мовний контакт», який визначається як «зіткнення мов, що виникає унаслідок особливих географічних, історичних, соціальних умов, які спричиняють необхідність мовного спілкування людських колективів, що розмовляють різними мовами» [371, с. 535].

У лінгвістичній літературі поняття *мовного контакту* знаходить неоднозначне тлумачення. Для більшості вчених (Е. Хауген, Т. П. Ілляшенко, А. Мартіне, Л. А. Булаховський, Б. О. Серебренніков, Ю. О. Жлуктенко, У. Вайнрайх, В. М. Русанівський, С. В. Семчинський) – це ширше поняття, яке охоплює різноманітні мовні зв'язки, що виявляються на всіх лінгвістичних рівнях [317; 122; 178; 44; 277; 108; 50; 256; 272].

А. Мартіне одним із перших лінгвістів підкреслював наявність комплексу причин у мові-рециєнті, які сприяли її власному оновленню [178].

С. В. Семчинський, В. І. Беліков, Л. П. Крисін називають будь-який вплив однієї мови на іншу, а також результат цього впливу інтерференцією [272; 19, с. 19–20]. У. Вайнрайх визначає це поняття таким чином: «Ті випадки відхилення від норм будь-якої з мов, які відбуваються в мовленні двомовних унаслідок того, що вони знають більше мов, ніж одну, унаслідок мовного контакту, ми будемо називати явищами інтерференції» [49, с. 62].

Учені, які досліджували питання *мовних контактів, білінгвізму, взаємодії мов*, розглядають лексичні запозичення і як результат інтерференції в мові-рециєнті, і як результат мовного контактування (У. Вайнрайх, Б. О. Серебренніков, В. Ю. Розенцвейг, Ю. О. Жлуктенко, Т. О. Бертагаєв, Е. Хауген, С. В. Семчинський) [49, с. 25–60; 277, с. 7–25; 233, с. 6–7; 108, с. 110–124; 24; 317, с. 344–382; 272, с. 16–19].

У пряму залежність від характеру білінгвізму ставив природу результатів актів перенесення одиниць з однієї мови в іншу Л. В. Щерба, не називаючи це й не розрізняючи запозичення та інтерференцією. Учений виділяв «запозичення у власному розумінні слова, зроблені цією мовою з інших мов» [337, с. 60–61]. Він пропонував замінити поняття *змішуванні мови* на поняття *взаємний вплив мов*. На його думку, в останньому терміні слід розрізняти два абсолютно різних процеси – запозичення й змішування мов; перше базується на двомовності, незалежне співіснування двох мов у одного й того самого індивіда, а друге передбачає змішування мов з обома термінами [334, с. 60–74].

На думку таких вчених, як А. Мартіне, Т. О. Бертагаєв, У. Вайнрайх, Б. Гавранек, У. Лабов, А. Россеті, В. Шпербер, Е. Роджерс процес запозичення можливий як в умовах білінгвізму, так і монолінгвізму навіть за відсутності тісного зв'язку між двома мовами, а також у результаті мінімального індивідуального контакту [178; 24; 49, с. 25–60; 59, с. 100–101; 164; 253, с. 112–120; 335; 360].

Е. Роджерс вважає, що інновації поступово розповсюджуються з більш населених регіонів у регіони з меншим населенням [360, с. 76]. При певних соціокультурних умовах у двомовних носіїв відбувається щось на зразок злиття словникових запасів двох мов у єдиний фонд лексичних інновацій. В. Ю. Розенцвейг припускав, що такі поняття як *змішування мов* і *взаємний вплив мов*, так і термін *запозичення* часто вживані стосовно явищ контакту загалом, і не тільки в галузі словника; і є складним процесом мовних контактів, але таке тлумачення можливе лише при генетичному підході [233, с. 6–7]. У протилежність попередньому поглядові Е. Хауген уважав сутність розмежування несуттєвою, оскільки обидва ці розряди становлять інновацію в мові-реципієнті за походженням і є різновидом інтерференції [317, с. 277–278].

У. Лабов визначає соціолінгвістичну змінну як величину, що залежить від певної лінгвістичної особливості соціального контексту. Основоположні фактори соціального контексту (стиль, суспільно-економічний клас, вікові та етнічні групи), які, на думку вченого залежать від лінгвістичних ознак [164, с. 145]. А. Мартіне у якості екстралінгвальних чинників проникнення «чужеземних елементів» називає військові, політичні, релігійні, культурні, економічні чинники, мовний «престиж» та демографічна експансія народу [178, с. 81–82].

С. В. Семчинський запропонував використовувати термін запозичення для всіх елементів іншомовного походження незалежно від їхньої структурної ієрархії, «аби вони були наслідком процесу взаємодії мови» [272, с. 19], а

термін інтерференція закріпити за різними тенденціями, що виникають у мові внаслідок впливу на неї інших мов [272 с. 76].

В. М. Русанівський, поділяючи думки Ю. О. Жлуктенка та С. В. Семчинського, установлює, що внаслідок інтерференції слова розширюють значення, сферу вживання, а в словнику з'являються лексичні елементи іншої мови, різного роду кальки тощо [256, с. 43].

Л. І. Бараннікова, критикуючи твердження Л. І. Ройзензон, зазначає, що між запозиченням й інтерференцією існують відмінності, що полягають у тому, що при запозиченні в мовну структуру проникає чужорідний елемент, який піддається в ній асиміляції. При інтерференції змінюється сама структура або її окремі елементи під впливом втручання ззовні [16, с. 88–98; 230, с. 75–77].

Із лінгвістичного погляд природу цих відхилень пов'язують із тим, що мовні системи постійно впливають одна на одну. При цьому інтерференція розглядається на різних рівнях мови – фонологічному, лексичному та граматичному [50; 59; 233; 272].

Поділяючи міркування, що йдуть від У. Вайнрайха, вважаємо інтерференцією будь-яку зміну в системі мови-реципієнта під впливом іншої мови і, отже, включаємо сюди й лексичні запозичення. Процеси лексичного запозичення вважаються найпоширенішим і найпомітнішим типом лексичної інтерференції. Це пояснюється тим, що лексичні запозичення – єдиний вид інтерференції, для якої не є необхідною двомовність, і лексичні запозичення швидко поширюються значною мірою в одномовній спільноті [368].

У. Вайнрайх окрім головної причини входження запозичених слів – мовної інтерференції – називає головні чинники лексичної інтерференції як наслідок особистісного мовного контакту, обумовленого білінгвізмом, які сприяють входженню нових слів у мову-реципієнт. На той факт, що лексичне запозичення в меншій мірі обмежене рамками білінгвальної частини мовного колективу, ніж фонетична чи граматична інтерференція, пояснюється їх структурною стійкістю (У. Вайнрайх, В. М. Русанівський) [49, с. 95; 256, с. 43].

Угорський лінгвіст В. Шулан наполягав, що методичним принципом дослідження лексичних запозичень є те, що більшість запозичених слів виникає у двомовному середовищі, яке виступає підґрунтям і посередником запозичених слів. На його думку, повна адаптація іншомовних слів у мові-реципієнті, відбувається насамперед, якщо люди, які розмовляють двома мовами, вживають запозичені слова тільки у їх власному оточенні, а потім – у широких колах мовного середовища. Насамкінець іншомовні слова потрапляють до писемного мовлення й захоплюють у такий спосіб усю мовну сферу [365, с. 13–14].

Г. А. Сергєєва, спираючись на лінгвістичні доробки Ю. О. Жлуктенка, А. Є. Карлінського та С. В. Семчинського, розуміє процес запозичення іншомовної лексики «не як механічне перенесення мовного матеріалу, а як динамічний процес «мовної дифузії», що складається з кількох етапів. При цьому лексична інтерференція є наслідком взаємодії мов, який виявляється на рівні мовлення та є початковим етапом у процесі перенесення лексичних одиниць з однієї мови в іншу, а лексичні запозичення належать до лексем іншомовного походження, які пройшли етап інтерференції та ввійшли в мову-реципієнт» [276, с. 3–4].

Проблему запозичення В. П. Сімонок розглядає з такими проблемами, як двомовність, конвергенція, змішування мов. Запозичення можуть бути наслідком історичних і мовних контактів [284, с. 2–5]. Міркування В. П. Сімонок частково поділяє Я. В. Битківська щодо поглядів на визначення білінгву. Дослідниця визнає, що в умовах контактування генетично й географічно віддалених мов вона дотримується класифікації мовних контактів Ю. О. Жлуктенка, згідно з якою англійська та українська мовні системи мають випадковий, казуальний зв'язок, результатом якого є явище білінгвізму. Двомовність у дослідженні Я. В. Битківської має індивідуальний характер і поширена в межах певної соціальної групи, де володіння англійською мовою та використання її елементів зумовлене професійною діяльністю [26, с. 5–6].

Визначивши характерні умови проникнення лексичних запозичень унаслідок мовного контактування та білінгвізму, деякі лінгвісти в європейському та американському мовознавстві опрацьовують питання мовних змін у контексті соціолінгвістичного напрямку, досліджуючи його сутність та звертаються до проблеми нових слів у його наслідку (Е. Хауген, У. Вайнрайх, У. Лабов, В. Шпербер, Л. Мілроу, Дж. Мілроу, Е. Роджерс) [317; 50; 164; 354; 355; 335; 356; 357; 360].

На думку В. Шпербера, процес лексичного запозичення обумовлений сукупністю мовних та позамовних причин [335, с. 391]. У. Вайнрайх запропонував розподіл між зовнішніми й внутрішніми чинниками. Учений дотримується думки, що основним чинником лексичних інновацій є необхідність у найменуванні нових предметів і понять. У значному корпусі загального словника всіх європейських мов відбивається велика спільність культури відповідних народів. Сюди можна віднести широкі масштаби сприйняття топоніміки мігруючими групами, наприклад, в американській англійській мові численні назви індіанського походження становлять майже єдиний пласт запозичень із цього джерела. Лексичні запозичення такого типу можна розглядати як результат того, що скористатися готовими позначеннями завжди легше, ніж описувати предмети заново [49, с. 96]. Поряд із зовнішніми чинниками У. Вайнрайх виокремлює низку внутрішніх факторів, що сприяють збагаченню лексичних ресурсів мови, а саме: низька частотність слів, які менш стійкі та більш схильні до субституції; наявність омонімії; третя причина пов'язана з тенденцією афективних слів втрачати свою виразність; потреба в синонімах; недостатня диференційованість семантичних полів; символічні асоціації, що встановлюються між мовою-джерелом і певними соціальними цінностями тощо [49, с. 96–101].

Е. Роджерс визначає лінгвістичні інновації, які розповсюджуються за допомогою членів соціальних систем. Досліджуючи культурні інновації, учений виокремлює п'ять факторів, що впливають на їхнє поширення:

безпосередньо саме явище, комунікаційні мережі, відстань, час та соціальна структура [360, с. 248]. Учений віддає пріоритетну роль соціолінгвістичним чинникам, проте лінгвістичні фактори як специфічний тип явища мають велике значення з погляду дослідження розповсюдження. Фізичні, соціальні та фізіологічні причини відіграють значну роль [там само]. Проте Дж. Мілроу, поділяючи погляди Е. Роджерса, зазначає, що тільки повна взаємодія всіх чинників і цілісний характер сприяє розповсюдженню інновацій та їх освоєнню [356, с. 220]. Погляди Дж. Мілроу підтверджують висновки У. Лабова, який висував психологічний чинник стосовно входженню нових слів [164; 354; 355].

На зовнішній аспект проникнення культурних інновацій указували також Г. Бейлі, Т. Уікл, Я. Тіллері та Л. Сенд. Учені зазначали, що соціальні явища можуть мати значний вплив на розповсюдження мовних змін [344].

Про вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на розвиток мови й появу лексичних запозичень вказувала й Е. В. Кузнецова. Дослідниця визначає, що розмежування цих чинників постійно залишається відносним фактом, оскільки головним фактором завжди залишається зв'язок із суспільством, мисленням, бо все в мові – система одиниць, форми існування, закономірності розвитку – у кінцевому результаті визначається її функціями, а функції ці мають суто суспільний характер, але без семантичної взаємодії з іншими словами слово як одиниця лексичної системи немислиме. Співвідношення зазначених чинників можна інтерпретувати як співвідношення необхідності й можливості. Зовнішні фактори визначають необхідність змін, а внутрішні представляють ті можливості, якими володіє мова для їх існування. [163, с. 154–156].

Розмежувати зовнішні й внутрішні чинники досить важко, оскільки перші вимагають постійного збагачення від словникового складу мови, а останні, системні фактори визначають певні форми цього збагачення. Отже, сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників позначається на проникненні, функціонуванні, подальшій адаптації та семантичному розвитку запозичених слів.

Як зазначає Т. М. Полякова, це зовсім не означає, що лінгвістичні фактори залишаються поза увагою дослідників. Проте їх дослідження не завжди співвідносяться з вивченням проникнення іншомовних слів у мову-реципієнт, у низці випадків саме розмежування зовнішніх і внутрішніх чинників у цьому аспекті має умовний характер і не спричиняє чіткого виділення останніх, як і внутрішніх причин запозичення з їх подальшою диференціацією [215, с. 26].

Л. П. Крисін підкреслює «нерозчленований» характер дослідження причин запозичених слів та загальноvizнаний факт про безпосередній вплив соціально-політичних та інших чинників на лексичний склад мови-реципієнта першої половини ХХ ст., проте лінгвіст указує на те, що перелік причин був намічений у цілому вірно, оскільки процес запозичення обумовлений сукупністю причин [159, с. 21]. У полі зору лінгвіста виступає класифікація мовних та позамовних чинників уходження, а згодом адаптації нових слів, яку на наш погляд, можна вважати найбільш ґрунтовною та загальноприйнятною. Загалом усі дослідники у своїх працях брали до уваги цей принцип, але спосіб реалізації й трактування в кожного лінгвіста неоднаковий.

До екстралінгвальних причин запозичення слів однієї мови іншою Л. П. Крисін відносить «наявність більш-менш тісних політичних, економіко-промислових і культурних зв'язків між народами – носіями мов»: тобто «всякого роду зовнішні впливи» неминуче відбиваються в лексиці [159, с. 21–23]. Але запозичені слова, на думку вченого, «легше вкорінюються в мові, якщо в лексичній системі мови-реципієнта є свого роду передумови до запозичення. Намічаються основні мовні причини дослідження запозичень. Серед лінгвальних факторів виділяється прагнення уникнути полісемії питомого слова, потреба в уточненні або деталізації відповідних понять, розмежуванні смислових відтінків, прикріплення їх до різних слів, одне з яких – запозичене: *джем* (рос.) – *варенье*; *репортаж* (рос.) – *рассказ, информация* (рос.); *тотальний* (рос.) – *всеобщий* (рос.); тенденція до утворення структурного ряду

аналогічних слів чи наявність класу слів, структурно однотипних з іншомовним словом; тенденція до заміни двочленного найменування одночленним [159, с. 23–26].

Таку сукупність мовних причин входження іншомовних слів у мову-реципієнт Л. П. Крисін протипоставив зовнішнім.

Досліджуючи наукову літературу із зазначеної проблематики, можна сказати, що в другій половині ХХ ст. після виходу праці Л. П. Крисіна дослідження стосовно причин запозичення нових слів вступили до нового етапу, до активізації вживання та осмислення іншомовних слів.

У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. поряд із появою запозичень розширюються сфери вживання спеціальної іншомовної термінології. У цей час увага вчених зосереджується на умовній диференціації зовнішніх та внутрішніх чинників запозичення, враховуючи їх взаємний механізм. Лінгвісти виокремлюють класифікації, акцентуючи увагу на лінгвальних чи позалінгвальних характеристиках. У зв'язку з цим змінюються умови, які сприяють входженню в мову-реципієнт та причини, через які те чи інше слово адаптується в мові-реципієнті та особливості функціонування іншомовної лексики, які переважно, вживаються в газетно-публіцистичному стилі. Традиційні для дослідників кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. аспекти, які висвітлювали раніше джерела запозичених слів та їх етимологічні складові, спеціально не виділяються, оскільки, по-перше, дослідження проходять переважно з «новітніми» запозиченнями, їх етимологізація не складає значних труднощів, по-друге, переважна більшість іншомовних слів запозичується з англійської мови, питання про вірогідність мови-джерела не виникає [159, с. 142].

Л. П. Крисін на додаток до мовних причин [159, с. 23–26], які виділені раніше, додає ще декілька: необхідність у спеціалізації понять та наявність у мові-реципієнті термінологічного корпусу, що обслуговують ту чи іншу тематичну сферу, професійну галузь та більш-менш єдині запозичення згідно з

джерелом запозичення цих термінів [158, с. 141–147]. До позамовних причин учений додає соціально-психологічні фактори запозичення: уживання іншомовного слова, яке більш «престижне» чи «звучить красиво» порівняно з питомими словами та комунікативна актуальність поняття [там само].

У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. концепція майже всіх дослідників стосовно визначення причин лексичного запозичення в мові-реципієнті та її взаємозв'язку ототожнюється, що не можна розглядати вплив екстралінгвальних причин, не враховуючи лінгвальні (Й. Вахек, С. В. Семчинський, Ю. С. Сорокін, В. В. Акуленко, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева). Серед сучасних дослідників можна зазначити таких, як А. Г. Гудманян, Д. В. Мазурик, В. П. Сімонок, Н. С. Валгіна, О. А. Стишов, М. В. Бондар, С. А. Федорець, Л. В. Гребінник, К. С. Брітікова, П. О. Селігей, Н. Ф. Клименко, О. П. Бодик, Роман В. В. та ін).

Загальновідомо, що різні мови розвиваються різними темпами й перебувають на різних етапах розвитку, що може зумовлюватися різними соціально-економічними, матеріальними та духовними умовами життя того чи іншого народу.

За визначенням А. Г. Гудманяна, адекватне розуміння мовних та позамовних чинників, які розкривають динаміку засвоєння іншомовної лексики, допомагає, з одного боку, розкрити не тільки події та явища, які сприяють адаптації запозиченої лексики, але, з іншого боку, можуть гальмувати процес запозичення [89]. К. С. Брітікова розглядає внутрішні чинники як «можливості, які мова має у своєму розпорядженні для забезпечення нових потреб суспільства. Зовнішні чинники – «соціальне замовлення» на нові мовні одиниці, ті вимоги, які суспільство ставить перед мовою, й умови, у яких вона функціонує та розвивається» [39, с. 8–9].

Важливе значення зовнішніх чинників та їх провідну роль у процесі лексичного запозичення підкреслюють С. В. Семчинський, А. О. Брагіна, О. М. Сендровець, Є. В. Розен, О. Д. Пономарів, Е. Ф. Володарська та інші.

Є. В. Сергеева підкреслює: «під впливом соціальних зрушень у суспільстві змінюється значення слів у словниках» [275, с. 45]. Характерною рисою екстралінгвального чинника, за О. М. Сендровець, є визначення безпосередньо джерела запозичення для слів з широким ареалом розповсюдження й можливість зрозуміти причини запозичення слова саме в цей час [274, с. 16–20]. З погляду Й. Вахека, вплив зовнішніх факторів (економічні, соціальні та культурні складові) на мову виявляється в зростаючій складності позамовної реальності, яка відображається у відповідному збільшенні, збагаченні та різноманітті в лексичному складі мови-реципієнта [367, с. 443–448].

На запозичення як на суттєвий фактор розвитку науки, техніки й культури вказував С. В. Семчинський [273, с. 39]. Так, із погляду О. А. Стишова, ступінь вияву названих чинників неоднакова [298, с. 19]. Не погоджуючись із С. В. Семчинським, який уважав роль поза- і внутрішньомовних чинників неоднаковою [272, с. 347], О. А. Стишов указує, що саме вони спричиняють рух механізму мовних змін, інтенсифікують цей процес, уповільнюють або й навіть зупиняють його. Між зазначеними чинниками існує діалектний взаємозв'язок і взаємозалежність: мови немає і не може бути без суспільства, як не може існувати суспільство без функціонування мови, зрозумілої й доступної кожному індивідові – члену певного соціуму [298, с. 19–20]. Водночас розвиток словникового складу значно визначається й внутрішніми законами, пов'язаними із системним характером мови; саме цей факт зумовлює й більш глибокий, ніж звичайно здається, вплив та лексику позамовних чинників [там само].

Дослідники виокремлюють екстралінгвальні причин, які сприяють входженню слова до вжитку й подальшій адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті, а саме:

економічні (докорінна зміна економічного устрою, формування відносин західного типу; вивчення американського зразка ринкових відносин і ринкової економіки та ін.) [10, с. 60–62]. Подібний підхід відбито більшістю дослідників

(Г. Д. Дружин, Д. В. Мазурик, Н. О. Попова, О. Д. Пономарів, О. А. Стишов, С. А. Федорець) [95, с. 1–6; 175, с. 5–7; 218, с. 4–7; 217, с. 6; 298, с. 20; 310, с. 1–4];

суспільно-політичні (зміна надбудови у зв'язку з перебудовою політичної системи й зміною економічного базису; переорієнтація з комуністичної ідеології на демократизацію в усіх галузях суспільного життя та ін.) [10, с. 60–62]. Аналогічної думки дотримуються В. М. Русанівський, Г. Д. Дружин, Д. В. Мазурик, В. П. Сімонок, У. Л. Мрозіцька, О. Д. Пономарів, О. А. Стишов [256, с. 67; 95, с. 1–6; 175, с. 5–7; 284, с. 4–12; 171; 192; 217, с. 6; 298, с. 20]. Г. Д. Дружин зазначав: «Найбільший вплив іншомовних запозичень відчувається, як правило, у періоди бурхливих соціальних, культурних і науково-технічних перетворень» [95, с. 6];

культурні та культурно-побутові (розвиток нових напрямків у художній літературі, кінематографі, театрі, музиці, архітектурі; культурні акції творчих колективів різних країн; туристичні поїздки; зміни в ставленні до моди, бажання прилучитися до сфери моди, до нової естетики; активне культивування західного способу життя; вільний доступ до новинок західної поп-музики та ін.) [10, с. 60–62]. До культурного впливу одного народу на інший С. В. Гриньов відносить наявність усних та писемних контактів країн із різними мовами, підвищення інтересу до вивчення тієї чи іншої мови, історично зумовлене захоплення певних соціальних пластів культурою іншої країни, стан мовної культури соціальних пластів, які переймають нове слово [173, с. 112]. О. В. Височіна виділяє такі характерні умови, як «інтенсифікація комунікативних контактів носіїв мови з носіями інших мов» та «розширення двомовності» [58, с. 8]. Н. О. Попова, В. П. Сімонок, У. Л. Мрозіцька, О. А. Стишов розглядають культурні зв'язки між народами, через які відбувається зв'язок історії мови з історією народу [218, с. 4–7; 284, с. 4–12; 192; 298, с. 20]. П. О. Селігей вважає, що іншомовні слова проникають, коли окремі суспільні прошарки захоплюються культурою іншого народу. Відносно

естетичних або етичних міркувань учений зазначає: «Запозичення в такому разі вкорінюються не стільки, щоб уточнити поняття чи прояснити суть справи, скільки з бажання мовця засвідчити свою сучасність і поінформованість, із претензій на розмову або ділову перевагу, із міркувань моди чи снобізму, а також із метою маніпуляції – щоб створити видимість чогось нового чи незвичайного». Один із модних напрямів учений називає «нейролінгвістичним програмуванням», «один із методів впливу на співрозмовника під час усного спілкування» [266, с. 7–11]. Мотив моди Г. Д. Дружин кваліфікує як панування в певному середовищі тих чи інших смаків [95, с. 3–5]. С. П. Гриценко характеризує вияв позамовних (історико-культурних) чинників динаміки структури мови-реципієнта, який впливає на інтенсивність засвоєння іншомовних елементів, зумовлює їх трансформацію чи збереження вихідних форм і значень [84];

наукові (відкритість наукових досягнень, що виявляється в доступності наукового матеріалу тієї чи іншої країни; розширення інформаційного поля, глобалізація інформаційних систем і надзвичайна інтенсифікація обміну інформацією як наслідок науково-технічного прогресу; обмін науковими кадрами й досягненнями; участь у симпозиумах і конференціях; здійснення спільних наукових проєктів) [10, с. 60–62]. Це твердження відбито в працях В. М. Русанівського, Г. Д. Дружина, Н. О. Попової [256, с. 61–62; 95, с. 3–5; 218, с. 4–7]. Характерним прикладом таких взаємовпливів, за В. М. Русанівським, у сучасних мовах є безпосередній перехід термінологічної лексики в розмовно-побутовий функціональний стиль і поява ряду синонімів іншомовного походження для потреб адаптації інтернаціональної термінології [256, с. 72]. Г. Д. Дружин зазначає, що наукові потреби йдуть шляхом спеціалізації знань або їхньої глобалізації [95, с. 3–5];

соціально-психологічні (бажання позбавитися разом зі старим суспільним устроєм і слів, які були притаманні певному етносу; мода на розкутий стиль поведінки, зокрема американців; престижність іноземної мови, сприйняття

іноземного слова як престижнішого порівняно з власним; етичні норми людських стосунків, які сприяють прагненню до евфемістичності при використанні слів [10, с. 60–62]. Проте П. О. Селігей вважає, що соціально-психологічні причини (мода на іноземні мови, престижність іншомовних слів) часто призводять до невинуватених запозичень і до засмічення мови, яка запозичує [266, с. 6]. До психологічного фактора У. Л. Мрозіцька додає особливості асоціативного мислення, своєрідність ментальності кожного етносу, вплив індивідуально-авторського світосприйняття [192, с. 14–15]. В. П. Сімонок як чинник престижу вважає надбання народу у військових, політичних, економічних відношеннях; престиж у духовному, літературному, науковому, релігійному житті тощо. Зазначене твердження дослідниця ілюструє прикладом впливу французької мови, коли Франція стала гегемоном у культурному житті та філософії у XVII–XVIII ст. [284, с. 4–12]. Серед факторів соціально-історичного характеру У. Л. Мрозіцька виокремлює зростання актуальності, суспільної вартості відповідних реалій і понять у певні періоди розвитку соціуму й відповідне виявлення цієї актуалізації в тематичних групах лексики [192, с. 14–15].

До внутрішньомовних чинників впливу на розвиток мови більшість учених зараховує такі, що зумовлені властивостями певної мовної системи й становлять значний теоретичний і практичний інтерес. Серед них дослідники виділяють: системну організацію мови, що ґрунтується на взаємозалежності її елементів (О. А. Стишов) [298, с. 22]; відсутність у мові-реципієнті еквівалентного слова для називання нового предмета, нового явища, поняття тощо (Ю. С. Сорокін, Ю. О. Жлуктенко, С. В. Гриньов, О. М. Мороховський, М. А. Брейтер, Л. М. Архипенко) [292, с. 59; 107, с. 112–114; 173, с. 112; 191, с. 22; 38, с. 55–63; 10, с. 62–64]; потребу в деталізації відповідного значення, розмежуванні деяких його значеннєвих відтінків шляхом приєднання до різних слів (Ю. О. Жлуктенко, С. В. Гриньов, В. П. Сімонок, О. А. Стишов, Л. М. Архипенко) [107, с. 112–114; 173, с. 112; 284; 298, с. 22; 10, с. 62–64];

необхідність спеціалізації понять у тій чи іншій сфері (попереджувальний – превентивний) (Л. М. Архипенко) [10, с. 62–64]; тенденцію до заміни словосполучень й описових зворотів однослівними найменуваннями (*овертайм* – додатковий час, що призначається в матчі й надається командам для виявлення переможця; *саміт* – зустріч у верхах) (С. В. Гриньов, Л. М. Архипенко) [173, с. 112; 10, с. 62–64]; тенденцію до закріплення запозичень, які можна об'єднати в певний лексичний ряд, базуючись на їх загальному значенні й повторюваності будь-якого одного структурного елемента (слова з компонентом *-мен*: *шоумен, бізнесмен, клубмен*) (Л. М. Архипенко) [10, с. 62–64]; наявність у мові-реципієнті усталених термінологічних систем, які обслуговують ту чи іншу галузь (С. В. Гриньов, Л. М. Архипенко) [173, с. 112; 10, с. 62–64]; потребу в нових номінаціях як данина моді, престижності, підвищенню власного авторитету в очах оточення (*грумінг, фріндж*); до експресивності, що зумовлює появу іншомовних стилістичних синонімів (В. М. Русанівський, С. В. Гриньов, Л. М. Архипенко) [256, с. 68; 173, с. 112; 10, с. 62–64]; потребу в позначенні комунікативно актуального поняття: якщо поняття торкається життєво важливих інтересів людей, то і слово, що його позначає, стає загальноживаним (*приватизація, демократизація, ваучер, рекет, реформи, екологія, омбудсмен, клон, маркетинг*) (С. В. Гриньов, М. А. Брейтер, Л. М. Архипенко) [173, с. 112; 38, с. 50–63; 10, с. 62–64], або виявляється в усуненні полісемії чи омонімії в мові-реципієнті (Ю. О. Жлуктенко, С. В. Гриньов) [107, с. 112–114; 173, с. 112]; відсутність у мові-реципієнті можливості створення похідних від вихідного слова цієї мови, водночас від запозиченого слова вони можливі (С. В. Гриньов) [173, с. 112]; номінативну безвихідь і прагнення до мовленнєвої економії лінгвальних засобів – використання однослівних найменувань замість описових зворотів, конденсація, усічення слів, різні типи скорочень (О. М. Мороховський, О. А. Стишов) [191, с. 22; 298, с. 22]; прагнення мовців використати слова, позбавлені будь-яких конотативних значень, головним

чином у сфері науково-технічної термінології і в номенклатурі (О. М. Мороховський, О. А. Стишов) [191, с. 22; 298, с. 22] тощо.

Значно розширилося та збагатилося коло факторів, які сприяють входженню лексичних запозичень до лексичного складу мови-реципієнта в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. порівняно з початком ХХ ст. Одним із головних питань, пов'язаних із запозиченням, яке ставиться сучасними вченими (М. А. Жовтобрюх, Н. С. Валгіна, О. А. Стишов, Т. М. Полякова, Л. М. Архипенко, С. А. Федорець, Г. Д. Дружин, А. Т. Аксенова, В. В. Роман) є те, що сучасні можливості фіксування нових лексем зумовив бурхливий розвиток засобів масової інформації – журнали, газети, телебачення, радіо, у ХХІ ст. до них приєднується таке могутнє інформаційне джерело як Інтернет [110; 111; 51; 298; 215; 10; 310; 95; 5; 238; 251].

У результаті інтеграції різних аспектів життєдіяльності держав зросла суспільна роль мов глобального спілкування в міжнародній комунікації та співробітництві. Особливість досліджуваного періоду полягає в тому, що посилюється вплив англійської мови. Використання англійської як мови-донора обумовлено вагомістю англомовних країн на світовій геополітичній арені, оскільки «за радянські часи взаємодія з англійською мовою мала здебільшого опосередкований характер» [152, с. 140]. Перш за все це пояснюється впливом англомовних країн (насамперед США) у сучасній світовій спільноті суспільного й політичного та наукового життя, активною культурною експансією, а також упровадженням у країнах демократії, ринкової економіки, тобто реалій, у галузі яких найбільший досвід є саме в англомовних країн, а, отже, саме англійська мова є законодавцем відповідних спеціальних термінологій [238].

До глобальних чинників Г. В. Зимовець відносить «розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, завдяки яким значно більша кількість мовців отримала доступ до інформації та спілкування англійською мовою» [116, с. 194]. На думку Д. В. Мазурик, О. Д. Пономаріва, Н. О. Попової,

К. С. Брітікової, глобальним чинником мовного розвитку виступає зв'язок мови з суспільним життям [175, с. 5–7; 217, с. 1–6; 218, с. 4–7; 39, с. 8–9]. С. А. Федорець додає значущість світового інтелектуального ринку та вдосконалення вмінь і навичок фахівців-перекладачів, прагнення учасників мовного контакту до взаємного пристосування та спрощення мовних систем, що призводить до інтенсифікації процесів запозичування у взаємодіючих мовах [310, с. 1–4].

Погоджуючись із поглядами Г. В. Зимовець, О. П. Бодик додає, що «у кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. після припинення чи обмеження посередництва російської мови, англійська стала активним джерелом поповнення терміносистем багатьох мов» [30, с. 149].

Появі іншомовних слів сприяє постійна взаємодія внутрішніх та зовнішніх факторів та їх визначальні ознаки – внутрішня складність і багатогранність її соціальних функцій та умов уживання – їх не можна роз'єднувати та протипоставляти одна одній. Внутрішні та зовнішні фактори в історичному розвитку мови не тільки зв'язані, але й нерідко переходять один в один.

Як зазначає Л. М. Архипенко, не всі причини рівноцінні для самого факту запозичення і для реалізації процесу освоєння іншомовного запозичення, і це повинно бути предметом спеціального дослідження як в діахронічному, так і в синхронічному плані. Деякі вчені виділяють причини облігаторні й факультативні (Л. М. Архипенко; Л. П. Крисін). До складу облігаторних, (постійних) причин необхідно віднести сам факт безпосереднього зв'язку лексичного запозичення з розвитком економічних, наукових, культурних та соціальних відносин – це неодмінний чинник для всіх періодів. У межах кожного етапу або періоду розвитку країни чи суспільства певні причини цього характеру можуть бути змінними, причому зі списку змінних деякі виступають як облігаторні для окремого локального періоду, а деякі виступають факультативними. Як приклад облігаторної причини кінця ХХ ст. – початок

XXI ст. наведемо такий чинник як наявність творчих, культурних зв'язків певних регіонів різних країн, а реалізації цих зв'язків – факультативні (обмін художніми колективами, туристичні подорожі тощо) [10, с. 64–65; 159, с. 21–30].

Проте О. А. Стишов, посилаючись на міркування Л. Ферм, зауважує, що в лінгвістичних дослідження кінця XX ст. вплив позамовного чинника надто перебільшується, особливо наголошується на вирішальній ролі соціальних політичних й економічних перетворень у суттєвих зрушеннях мовної поведінки членів мовного соціуму в структури мови в цілому [298, с. 20]. Суспільні зміни не завжди викликають нові явища, наприклад, у моді, а частіше лише пришвидшують й інтенсифікують закладені в самій лінгвальній системі тенденції та процеси, які мають характер не вибухових стрибкоподібних, а в основному еволюційних змін. На думку вченого, мова змінюється не тільки і не стільки під впливом позамовних чинників, скільки завдяки внутрішньомовним потребам, тому що в системі мови, як і в природі й суспільстві, діє один з основних законів діалектики: єдність і боротьбу протилежностей [там само].

Коли складаються відповідні зовнішні і внутрішні умови, – тобто в епохи особливо інтенсивного суспільного життя, в періоди значних і глибоких соціально-культурних змін, з одного боку, і викликаних цим істотних змін мовних звичок і смаків, змін словотвірної системи мови, зумовлених поступовим нагромадженням однорідних лексичних елементів, – з другого, тоді відбувається і більш або менш значна перебудова лексичної системи мови протягом обмеженого відтинку часу [292, с. 11–12; 298, с. 20].

Визначення лінгвальних диференційних ознак пов'язано з причинами лінгвального характеру, відповідно, можна говорити не просто про екстралінгвальні ознаки лексичного запозичення. До числа таких ознак можна віднести у межах, наприклад, соціально-психологічного фактора комунікативну актуальність нового поняття, що знаходиться в основі значення лексичного

запозичення і пов'язана безпосередньо актуальністю самого предмета номінації.

Таким чином, зовнішні причини запозичення обумовлюють мовні причини запозичення, утворюючи певну мовну взаємодію та створюючи сукупність лінгвальних і позалінгвальних причин, які сприяють появі запозичених слів з однієї мови в іншій. Кожна з названих вище екстралінгвальних чи лінгвальних причин своєрідно позначається на процесі освоєння лексичних запозичень у певний час, необхідний для адаптації до лексичної системи мови-реципієнта, на етапи та ступень перетворення й трансформації в мовній системі.

Висновки до розділу 2

1. У лінгвістичній історіографії кінця XIX ст. – початку XX ст. проблема лексичних запозичень на науковому рівні в контексті питання доцільності вживання іншомовних слів найбільш гостро ставилася в студіях Я. К. Грота, Р. Ф. Брандта, І. І. Срезневського, Ф. І. Буслаєва, О. І. Соболевського, І. В. Шаровольського, Ф. Є. Корша, О. О. Шахматова, М. Р. Фасмера, В. І. Самійленка, Д. Шелудька, М. В. Юшманова, В. О. Богородицького, С. П. Обнорського та ін., яке виявляється переважно в переконаннях або окремих виловлюваннях деяких філологів, які здебільшого носять досить загальний характер й іноді полягають у визнанні бажаності запозичень або ж у їх запереченні взагалі. Проте зв'язок цілком безсумнівний і очевидний, і послідовність його врахування має як практичне, так і теоретичне значення.

2. У працях учених значна увага приділяється впливу мови-джерела та мови-посередника на мову-реципієнт, зокрема на словниковий склад, семантику та синтаксис. Процес запозичення вивчається на основі декількох положень, а саме класифікації визначення причин, джерел та ступені засвоєності запозичення іншомовних слів. Лінгвісти схиляються до думки, що запозичене слово не повинно суперечити звуковим законам певної мови й, що

найважливіше, його морфологічним особливостям, не має вносити розлад у синтаксичну й лексичну структуру мови. Проте, з іншого боку, учені застерігають проти надмірного та неясного вживання іншомовних слів. Питання не в тому, що власне слово чуже чи своє, а в тому, наскільки воно необхідне носіям мови.

3. Інтенсивність ставлення до вживання іншомовних слів залежить від сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників. Лінгвісти дійшли висновку, що вживання іншомовних слів повинно відповідати критерію – іншомовне слово повинно бути правильним, точним, простим, зрозумілим та розбірливим, і це є одним із найголовніших засобів для досягнення вимогливості у використанні нових слів.

4. Розробка й вдосконалення принципів етимологічного вживання та лексикографічної фіксації лексичних запозичень у студіях І. В. Шаровольського, Н. А. Смирнова, І. І. Огієнка, В. І. Самійленка, Д. Шелудька, М. В. Юшманова зумовили розвиток основних теоретико-методологічних засад учення про лексичні запозичення. Найбільшу й найважливішу частину запозичень складала міжнародна й науково-технічна термінологія. Іншомовні слова учені супроводжували питомими відповідниками, така практика мала на меті вдосконалити рідну літературну мову, збагатити її лексикою на позначення наукових й абстрактних понять.

5. Висвітлено певні аспекти становлення загальнонаукових засад теорії лексичних запозичень у дослідженнях таких європейських учених, як Ш. Баллі, Е. Ріхтер, А. Доза, Б. Гавранек, Й. Вахек, В. Матезіус, Я. Мукаржовський, А. Єдличка. Учені зазначали, що турбота про доцільність уживання іншомовних слів знаходить своє відображення в культурі мови, будь-який перебільшений мовний пуризм шкодить істинній культурі літературної мови незалежно від того, які пуристичні настрої – з логічними, народницькими чи історичними тенденціями.

6. Дослідження сучасних лінгвістів, таких, як С. В. Семчинський, К. Ф. Яковлев, Й. Л. Вайсгербер, Дж. Томас, Б. М. Ажнюк, Р. П. Дзись, О. А. Стишов, Х. Пфандель, Б. Л. Хоффер, С. І. Дорошенко, П. О. Селігей, О. О. Тараненко, І. С. Козоріз, Р. Й. Вишнівський дозволило встановити причинново-наслідкові ланцюги теоретичних засад учення про лексичні запозичення у світлі соціальної детермінації з позиції доцільності іншомовних слів та як невід'ємної частини мови. Лексичні запозичення не шкодять самобутності мови-реципієнта за умови, якщо не порушуються внутрішні закони розвитку мови, і властива їй морфологічна будова залишається незмінною (С. І. Дорошенко, Р. Й. Вишнівський). Визначення розгляданого питання виявляється важливим не тільки з методологічного погляду, але й через його велике практичне значення.

7. Значно розширюється низка проблем дослідження лексичних запозичень у ХХ ст. Вагомий внесок у дослідження процесу лінгвальних контактів і мовної взаємодії під дією лінгвальних та екстралінгвальних чинників здійснили такі відомі лінгвісти, як У. Вайнрайх, А. Мартіне, Г. Пауль, Е. Хауген та інші. У працях учених розроблено основний концептуальний апарат теорії мовних контактів, запропоновано шляхи вивчення цієї проблеми, сформульовано основні напрями дослідження міжмовної взаємодії. Робиться акцент на розмежуванні внутрішніх та зовнішніх причин при їх повній взаємодії.

8. З опертям на студії американських та європейських лінгвістів Ю. Д. Дешерієв, Ю. О. Жлуктенко, С. В. Семчинський сформулювали оригінальні підходи й ідеї до досліджуваних проблем. Запозичення розглядаються в контексті проблеми соціолінгвістичного напрямку на рівні лексичної інтерференції.

9. Питання вивчення проблем наукового осмислення процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті порушується без чіткої диференціації власне на зовнішні та внутрішні. Це питання активно досліджується як

зарубіжними, так і вітчизняними вченими (І. В. Шаровольський, Ш. Баллі, В. І. Самійленко, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, В. М. Жирмунський, А. Мейє, А. Доза та ін.). У лінгвоісторіографічній характеристиці досліджуваного періоду лінгвісти ставили завдання більшою мірою аналізувати лексичний склад без достатньої адаптації, тим часом як слова з європейських мов засвоювалися надзвичайно активно та в досить значному обсязі, що було пов'язано з загальним процесом інтернаціоналізації лексичного складу багатьох мов. Певні тематичні групи лексичних запозичень є властивими для кожної епохи.

10. У роботах другої половини ХХ ст. дослідження спрямовані на опрацювання процесу лексичного запозичення та причини їх входження в мову-реципієнт, тенденції та концепції вчених спрямовані на взаємозв'язок мовних і позамовних причин у тісному взаємозв'язку одного з одним; вплив екстралінгвальних (зовнішніх) причин не можна розглядати, не враховуючи інтралінгвальні (внутрішні). Дослідження концепцій майже всіх дослідників стосовно визначення причин лексичного запозичення в мові-реципієнті та її взаємозв'язку трактується, що не можна розглядати вплив екстралінгвальних чинників, не враховуючи лінгвальні (С. В. Семчинський, Ю. С. Сорокін, Л. П. Крисін, О. М. Мороховський, О. Г. Муромцева, Й. Вахек, В. В. Акуленко, А. Г. Гудманян, Д. В. Мазурик, В. П. Сімонок, Н. С. Валгіна, О. А. Стишов, М. В. Бондар, Л. М. Архипенко, К. С. Брітікова, Л. В. Гребінник, П. О. Селігей, О. П. Бодика).

11. Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. – окремий етап вивчення процесу запозичення іншомовних слів, який позначений специфічними екстралінгвальними чинниками (відкритість мови-реципієнта, глобальний інформаційний простір, суспільні й економічні процеси, спрямовані на світову інтеграцію; інтенсивність англомовного впливу). Відзначено, зовнішні причини запозичення обумовлюють мовні причини запозичення, утворюючи певну

мовну взаємодію, створюючи сукупність лінгвальних і позалінгвальних причин, які сприяють появі запозичених слів з однієї мови в іншу.

12. Лінгвісти відзначають тісну взаємодію та взаємозумовленість екстралінгвальних й інтралінгвальних причин у мові-реципієнті (Л. П. Крисін, О. А. Стишов, Л. М. Архипенко). Недостатньо чітко розрізняються й власне лінгвістичні причини, що цілком закономірно впливає із взаємопов'язаності та взаємозумовленості різних елементів мовної системи. Чим більше умотивованих мовних та позамовних причин, що викликають появу певного іншомовного слова у мові-реципієнті, тим більше ймовірність його адаптації в мові й доцільніше його запозичення.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ КІНЕЦЬ ХІХ ст. – ПОЧАТОК ХХІ ст.

Процес входження іншомовної лексики до лексичного складу мови-реципієнта є важливим і складним етапом у вивченні питання дослідження запозиченої лексики. Адаптація іншомовних лексичних елементів на новому ґрунті мовної системою й становить сутність процесу адаптації, що є своєрідною перевіркою на різних рівнях мови. Освоєння з точки зору лінгвістичних інтерпретацій полягає в тому, що воно вважається другим і при тому найбільш прогресивним етапом, ніж процес запозичення [177, с. 71–72]. Лексичні одиниці, що знаходяться на різних етапах цього процесу, характеризуються різним ступенем адаптації. Процес адаптації є вирішальним етапом при дослідженні лексичних запозичень, що функціонують у мові-реципієнті на певному етапі її розвитку та обов'язковим явищем для вживання лексичних запозичень у мові-реципієнті [там само]. Більш глибоке лінгвістичне вивчення процесу іншомовних лексем у мові-реципієнті пов'язано з проблемою освоєння запозичених слів з урахуванням усіх рівнів мовної системи, а також із питанням про послідовність такої асиміляції. Під проблемою асиміляції іншомовних запозичень звичайно розуміють ступінь уподібнення цих лексем питомим словам [298, с. 245]. О. П. Бодик зазначає, що є різні ступені (етапи) асиміляції (адаптації) запозичень – без будь-яких змін, що використовують у мові-реципієнті [30, с. 164].

3.1. Етапи та ознаки ступенів адаптації лексичних запозичень на фонетичному, лексичному та морфологічному рівнях (кінець ХІХ ст. – початок ХХІ ст.)

Проблема адаптації запозичених слів і способів їх засвоєння мовою-реципієнтом виникає в кінці ХІХ ст. – першій половині ХХ ст. Дослідження

іншомовної лексики достатньо активно проводилось на новому рівні з погляду етимології та теоретичних принципів адаптації, виходячи із загальних положень лінгвістики. Проте проблема освоєння запозиченого матеріалу, а також питання про поетапну послідовність процесу адаптації не були предметом спеціального дослідження. Розробка окресленого питання мала поодинокий характер.

Перші здобутки належать таким ученим, як Я. К. Грот, Г. Пауль, О. О. Потебня, І. О. Бодуен де Куртене, М. Р. Фасмер, Р. Кляйнпауль, І. І. Огієнко, О. І. Соболевський, Е. Ріхтер, Л. Блумфільд, В. В. Виноградов, М. В. Юшманов, Г. Хюттль-Ворт, Е. Хауген, У. Вайнрайх тощо.

Єдиною класифікацією запозичених слів був розподіл слів відповідно до тверджень теорії німецьких лінгвістів, представниками якої були А. Шлейхер, Г. Хірт, О. Бегагель, Ф. Верде, які висунули ідею поділу всієї іншомовної лексики за ступенем її засвоєння в мові на *Lehnwörter* (запозичені, закріплені слова) та *Fremdwörter* (іншомовні слова). Фундатори класифікації керувались критерієм часу входження слів, не зважаючи на особливості функціонування запозичених слів [297, с. 69–70]. Зазначений розподіл запозичених слів відображено у багатьох студіях (Я. К. Грот, І. О. Бодуен де Куртене, Г. Пауль, М. П. Савинов, Є. Ф. Карський, І. І. Огієнко, Е. Ріхтер, В. Пізані) і був провідним у лінгвістичних дослідженнях майже до середини ХХ ст. Учені намічають послідовні етапи лексичного засвоєння іншомовних слів.

Я. К. Грот стверджує, що між двома головними типами слів (*Lehnwörter* та *Fremdwörter*) можуть існувати ще інші ступені засвоєння («різні ступені обрусіння») запозичення, тому «не завжди можна чітко провести межу між тим чи іншим розрядом; звідси сумнівні форми деяких слів» [88, с. 1]. При цьому вчений розрізняє іншомовні слова вже більш детально за ступенем їхньої адаптації в мові. Так, у праці «Филологические разыскания» (1885 р.) лінгвіст намічає наступні напрями: 1) засвоєння чужого слова без усяких змін (окрім закінчень, на вимогу мови), наприклад: рос.: *библия, икона, генерал, солдат*;

2) трансформація слова по-своєму (згідно з нормами та структурою певної мовної системи): рос. : *церковь, футляр, кадило*; 3) калькування [там само].

Проблема становлення й розвитку процесу адаптації була продовжена І. О. Бодуеном де Куртене. Він зазначав, що тільки при «грунтовному засвоєнні іншомовне слово втрачає свою іншомовність» [31, с. 92–93]. Учений виділяє декілька способів засвоєння іншомовних слів, а саме: чисто фонетичне або морфологічне, поєднання іншомовних суфіксів і закінчень питомих слів, засвоєння за допомогою словотворення (народне словотворення *Volksetymologie*) [там само]. На принцип «народної етимології» звертав увагу й М. П. Савинов. До першого етапу адаптації слів учений відносив уживання слів за ступенем уподібнення, наприклад, рос.: *дилижанс* від фр.: *dilligence* через його незручність у дорозі влучно було перетворено у *нележанець*. Другий етап – структурне засвоєння слів, етап розподілу слова на певні його частини, який реалізується двома шляхами: 1) повна асиміляція за аналогією, наприклад, слово *палісад* від фр.: *palissade* було уподібнене в мові як *полусад, полусадник*; 2) часткова асиміляція окремих частин слова, наприклад, перша половина англійського слова *pea-jacket* мала зближення з іменником *спина*, звідси рос.: (просторіч.) *спин жак* [259, с. 10].

І. І. Огієнко розширює класифікацію німецьких учених і пропонує власний розподіл за ступенем засвоєння. Він виділяє три види лексичних запозичень: 1) слова, запозичені давно й цілком засвоєні в мові-реципієнті, їх іншомовне походження не відчувається, лексеми швидко адаптуються й мають свої похідні, наприклад, рос.: *буква, кадка, кадило, казна, капуста, молоко, пушка, слива, стекло* та ін. Наведену групу слів І. І. Огієнко визначає як *Lehnwörter* – слова запозичені, закріплені в мові за зразком класифікації німецьких лінгвістів, що була прийнятна в дослідженнях багатьох мовознавців зазначеного періоду [202, с. 1–20; 159, с. 13]; 2) слова суто іншомовні, але які вживаються в мові-реципієнті часто внаслідок того, що вони проникли до складу розмовної мови, наприклад: рос.: *доктор, аптека, солдат, школа,*

студент, гимназия та ін.; 3) слова суто іншомовні, які вживаються дуже рідко, так звані варваризми: рос.: *мадам, салам, харакірі, idée fixe* тощо. Слова, які можуть бути легко замінені питомими відповідниками й вживаються серед представників інтелігенції, наприклад: *констатировать, культивировать, индустрия* (рос.) та ін. Ця група відповідно має назву *Fremdwörter* – іншомовні слова [202, с. 1–20].

За Д. С. Лотте, такий розподіл слів є занадто умовним і довільним, оскільки І. І. Огієнко враховує тільки звукову (фонетичну) структуру слова та його морфологічну форму [173, с. 10]. У дослідженні І. І. Огієнка намічаються методичні засади ступенів адаптації лексичного запозичення, зокрема морфологічні, фонетичні, семасіологічні та етимологічні [202, с. 1–20].

На думку Л. В. Щерби, класифікація засвоєння лексичних запозичень може бути поділена на три категорії: 1) власне запозичення; 2) зміни мови внаслідок впливу іноземних мов, наприклад, французьке *haut*, яке походить з латинської *altus*, отримало придиховий *h* під впливом німецького синоніма відповідно німецькому *hoch*; 3) факти, які є результатом недостатньої засвоєності будь-якої мови [334, с. 60–61].

Г. Пауль, постулюючи критерії адаптації іншомовних слів, зазначає, що запозичене слово входить до лексичного складу поступово. Учений диференціює декілька ступенів вживання слів, а саме: спочатку слово починає вживатися лише у вузькому, обмеженому територіально або об'єднаному колом індивідів з однаковим культурним рівнем, які належать до однієї національної спільноти. Наступний етап – певна кількість слів залишається назавжди надбанням подібного обмеженого кола людей, у той час як інша частина слів проникає в мову різних верств населення й адаптується згідно з нормами мовної системи. Якщо запозичені лексеми стали загальноживаними й повністю засвоєні мовою-реципієнтом, то «з погляду мовного чуття вони [слова] вже більш не є іншомовними словами» [209, с. 462–463].

Серед європейських учених показовим здобутком може бути класифікація запозичених слів В. Пізані за ступенем засвоєння, а саме: лексична, морфологічна, синтаксична та фонетична адаптація. Лінгвістом було ідентифіковане поняття «успадкований» і «запозичений» елемент, які співвідносяться з певними часовими межами. Спираючись на твердження Ф. Соссюра про поняття мови (кожен індивід має накопити певний запас слів і конструкцій), В. Пізані вважав, що кожен створює свою «мову» за допомогою запозичень за винятком тих випадків, коли він сам утворює нововведення. Розглядаючи принципи адаптації, В. Пізані виділяє одним із перших у мовознавстві зазначеного періоду термін формальний критерій адаптації, який полягав у встановленні фонетичних та морфологічних ознаках іншомовних слів, ураховуючи етимологічні характеристики нових слів [210, с. 58–63]. На формальний критерій указувала й Р. О. Шор [334].

Запозичена лексика, проходячи внаслідок міжмовного контактування етапи входження, освоєння й укорінення, зазнає впливу внутрішніх закономірностей розвитку мови-реципієнта. Цей вплив поряд із дією інших чинників може призводити або до появи в мові-реципієнті нових, або до подальшого розвитку вже існуючих закономірностей на різних рівнях мови. Це, зокрема, досить своєрідно виявляється на морфемно-словотвірному та фонетичному рівнях [193, с. 153].

У цей період більшість дослідників саме й звертає увагу насамперед на фонетичні та морфологічні ознаки під час засвоєння іншомовних слів відносно різних етимологічних джерел (Г. Пауль, О. О. Потебня, Я. К. Грот, Р. Ф. Брандт, Є. Ф. Карський, М. П. Савинов, І. В. Шаровольский, Н. А. Смирнов, В. О. Богородицький, В. І. Самійленко, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, М. В. Юшманов, Л. П. Якубинський, В. М. Жирмунський, А. Мейє, А. Доза). Учені зазначають, що найсприятливішими для лексичних запозичень є формальні ознаки, зокрема визначення морфемної структури іншомовного

слова та входження в системні морфологічні ситуації його звукової оболонки при деривації.

Учені апелювали до змін на фонетичному, лексичному й синтаксичному рівнях мови, проте граматичний рівень характеризували як найбільш стійкий, оскільки іншомовний вплив без морфологічного освоєння запозичених слів неможливий, який передбачає функціонування іншомовних слів згідно з правилами і морфологічними нормами мови-реципієнта [161, с. 135].

З'ясовуючи питання щодо морфологічного засвоєння варваризмів (латинізмів, германізмів та ін.) у російській мові, О. І. Соболевський відмічав, що значення слів іншомовного походження супроводжувалося перекладом або тлумаченням, наприклад, рос.: *порт* (пристанище), *фортеца* (крепость), *курийозный* (любопытный), *патріот* (отечества сын), *амбиция* (честолюбие), *министр* (боярин), *акт* (записка), *трибутарий* (данник), *итилизован* (сочинен) [289, с. 120].

Актуалізація морфемної будови запозичень здійснюється наприкінці етапу освоєння здебільшого шляхом ускладнення, що в свою чергу являє собою необхідний підготовчий процес для вступу слова до етапу вкорінення, коли воно включається в словотвірну систему мови-реципієнта. Важливим у методичному плані стало дослідження запозичених слів, зокрема дієслів з фіналіями на *-ировать* (рос.), що служить зразком для новітніх запозичень з іноземних мов. Перехід дієслів на *-ировать* (рос.) < *-iren* (нім.) < *-ir* (фр) вплинув на закінчення майже всіх іншомовних слів, наприклад, *игнорировать*, *телеграфировать*, *ориентировать* (рос.) та ін. [там само].

Запозичені слова не повинні суперечити звуковим, морфологічним і синтаксичним законам мови-реципієнта, відмічав Р. Ф. Брандт. Наприклад, такі слова, як рос.: *колибри*, *кенгуру*, *пальто*, *бра*, *шоссе* вносять дисгармонію в мову-реципієнт, оскільки вони не відмінюються згідно з нормами французької мови. Це твердження відбито в підході Е. Хаугена, який стверджував, що для того, щоб інкорпорувати запозичення до лексичного складу мови-реципієнта,

вони повинні бути пристосовані до морфологічної структури цієї мови; це означає, що носії мови повинні ввести їх до різних морфологічних класів, які відрізняються в мові-донорі [349, с. 217].

Саме фонетика, за О. О. Шахматовим, «збагатилась і збагачується низкою нових звуків, що залежить від того, що іншомовні слова вимовляються на кшталт іншомовного» [329, с. 94].

Більшість іншомовної лексики в зазначений період, запозиченої із західнослов'янських мов, пристосовується до мови-реципієнта. Серед способів адаптації лексичних запозичень найбільш поширеним виступає фонетична субституція. Фонетичну адаптацію Г. Пауль, Л. Блумфільд убачали у фонематичній субституції звуків [209, с. 465; 27, с. 489].

Пристосування іншомовних слів («чужомовних слів», за В. І. Самійленком) на фонологічному рівні досліджував й В. І. Самійленко [260; 261]. Учений указав на практичні вимоги щодо транскрипції й транслітерації чужомовних слів в українській мові. Як зауважував учений, якщо в мові-реципієнті немає відповідних елементів як у мові-донорі, їх все одно треба відтворити в іншомовних словах, наприклад, звуки французької мови *en*, *an*, *em*, *am* треба передавати звуками *ан* і *ам*; коли в оригінальному слові чується дифтонг *a* з носовим *n*, значить буде стиль *Ампір*, а не *Емпір*, хоча французькою пишеться *empire* [261, с. 3–11]. Найбільші труднощі, на думку вченого, викликають англійські звуки, оскільки в англійській мові правопис відрізняється від вимови [там само, с. 11]. Деклінація історичних грецьких і латинських імен залежить від тієї форми, у якій вони переходять в іншу мову в номінативі: *Гераклес* – *Гераклеса*, *Геракль* – *Геракля* чи *Геракл* – *Геракла* тощо [там само, с. 13].

В. О. Богородицький наводить загальні критерії диференційних ознак запозичених слів. Сутність фонетичних ознак, на думку вченого, зводиться до звукового поєднання, яке характерне певній мові, але відсутнє в мові-реципієнті, наприклад, буквосполучення *ya* в словах французького походження;

«гармонія голосних» у словах тюркського походження *p u nduk, t u ma*. [29, с. 322–354]. Учений схарактеризував морфологічний критерій, який полягає в установленні типових суфіксів, префіксів, флексій іншомовного походження, наприклад, *-ant* (фабрикант), *анти-* (антифон) [там само, с. 322–354].

Під час подальшого розроблення питання морфологічної адаптації В. М. Жирмунський, як і В. В. Виноградов, указували, що нові слова виникають із словотвірного матеріалу, переважно із абстрактним значенням, або старі слова розширюють свою семантику, включаються в певні словозмінні парадигми. Через структурні відмінності у творенні морфологічних основ відбувається певне переосмислення роду та числа іменників, дієслова та інші частини мови набувають властивих для мови-реципієнта словозмінних і словотвірних афіксів [54 с. 392–401; 104, с. 369–370].

В. М. Жирмунський відмічав, що нові слова в процесі засвоєння в лексичному складі національних мов набувають національних відмінностей фонетичного й граматичного характеру [105, с. 168–210]. Це типова ознака етапу входження. Пристосування іншомовних слів до морфологічних механізмів мови-реципієнта учений пояснював вирішальним значенням продуктивних й універсальних морфологічних типів слів у німецькій мові, наприклад, відмінювання запозичених іменників здійснюється відповідно до граматичних норм категорій роду. Засвоєння англійських іменників іноді супроводжується виникненням нових спільнокореневих прикметників, менше – дієслів й іменників [104, с. 369–371]. Цей процес може сприяти виокремленню словотвірних елементів й утворенню дериватів.

На словотвірний принцип засвоєння нових слів указував й В. К. Поржезинський. Формальна частина іншомовного слова, на думку вченого, входить до складу слова як продуктивний елемент, наприклад, в німецькій мові суфікс множини – *s*, засвоєний у складі запозичених слів із французької, *Mädchens, Jungens* тощо [219, с. 115–119].

На етапі засвоєння власне й відбувається формування нової морфемної структури слова згідно з основними законами мови-реципієнта, звичайно також із урахуванням семантичних і меншою мірою граматичних властивостей іншомовного слова [193, с. 154]. Ураховуючи пріоритетну роль лексико-семантичного розвитку запозичень, Р. О. Шор трактує семантичне засвоєння іншомовних слів як неоднотипне: засвоюються слова іншомовного походження зі значними зрушеннями в лексичному значенні: звуження, переосмислення тощо [334, с. 34]. А. Доза розрізняв слова-запозичення та слова-кальки, досліджуючи фонетичні й семантичні зміни в складі слова. Він зазначав, що «асиміляція запозичених слів відбувається шляхом ліквідації одного чи двох елементів складного слова: запозичене слово може мати різну структуру: італ.: *piano-forte* скорочено до *piano*, нім.: *kirsch-wasser* – *kirsch*, англ.: *dancing-house* – *dancing* або за допомогою словоскладання» [93, с. 138].

Спираючись на міркування Ж. Вандрієса, Л. П. Якубинський натомість додає й синонімічні особливості адаптації нових слів. У випадку синонімічності функціонування й адаптація запозичень може скластися по-різному, у той час як в інших випадках запозичення, як правило, закріплюється в мові й звичайно виходить з ужитку лише разом з реалією чи поняттям [342 с. 66].

Ф. І. Буслаєв, Л. А. Булаховський визначають форми написання низки запозичених слів, які відображають загальні тенденції графемно-орфографічного засвоєння іншомовних елементів [48; 43].

Особливий різновид формальної асиміляції Г. Пауль постулював у переході характерних для мови-реципієнта акцентуційних норм і закономірностей у словах іншомовного походження. Так, із погляду вченого, перенесення наголосу відбувається, як правило, не на першому етапі засвоєння, а лише після того, як іншомовне слово вживається носіями мови протягом певного часу. Цю тезу Г. Пауль підтверджує прикладами з англійської мови. Французькі слова, запозичені спочатку з наголосом, притаманим для французької мови, поступово виявляють тенденцію до уодноманітнення

наголосу, властивого германським мовам. У німецькій мові це явище спотерігається в іменах власних іншомовного походження [209, с. 466–467].

Із приводу акцентологічних показників О. О. Потебня, спираючись на Я. К. Грота, відзначав, що «чим більше слова засвоєні народом, тим легше вони піддаються зміні наголосу, якщо тільки такій зміні не суперечать інші, постійніші й сильніші закономірності мови». За спостереженнями вченого, «якщо первісно іншомовне слово вживається в множині, гнучке у своїй вимові, тобто має рухомий наголос; це підтверджує, що народ повністю зжився з ним і зовсім забув походження слова [222, с. 140].

І. Ю. Гальчук, досліджуючи наукову спадщину О. О. Потебні, визнає, що не кожне іншомовне слово набуває в мові-реципієнті, особливо на східнослов'янському ґрунті, рухомий наголос. Це пояснюється низкою причин, а саме: фонемним оформленням, часом запозичення, кількістю складів, інтенсивністю уживання тощо. Іншомовні слова зберігають у мові-реципієнті акцент мови-джерела, для окремих лексем термін акцентуаційної адаптації може бути досить тривалим. О. О. Потебня зазначав, що запозичення з польської мови у формах множини *скарби*, *жарти*, *шлюби* не зазнали наголосових змін в українській мові [61, с. 130].

На особливості акцентуації указував й В. О. Богородицький. Учений розглядав специфіку наголосу слів іншомовного походження за їхньою належністю до певної мови [29, с. 322–354]. Спираючись на такий підхід акцентуаційного аналізу іншомовних слів, зокрема іменників, В. М. Жирмунський розглядає залежність наголошення від дериваційних характеристик іншомовного слова, кількості складів, конкретного чи абстрактного значення слова тощо [106, с. 369–370].

У другій половині ХХ ст. розширюється коло досліджуваних проблем, пов'язаних із процесом запозичення, що призводить до переосмислення традиційного розуміння сутності запозичення як глибокого структурного взаємовпливу різних мовних систем. Основною тезою виступає твердження

Б. О. Серебреннікова про «матеріальний (сегментний) елемент, що проникає в мову унаслідок мовних контактів, а не генетичного розвитку» [280, с. 78].

Із середини ХХ ст. більшість класифікацій елементів іншомовної лексики в системі мови-реципієнта ґрунтується за ступенем їх асиміляції (Л. П. Єфремов, Л. П. Крисін). Лінгвісти визначають адаптацію запозиченого елемента відповідно до ступеня його уподібнення лексичного складу мови-реципієнта [101; 159].

Проте класифікація іншомовної лексики за ступенем засвоєності (Lehnwörter та Fremdwörter), запропонована німецькими лінгвістами, піддається все більшій критиці (О. О. Реформатський, О. Б. Шахрай) [228, с. 139–140; 330, с. 54]. О. О. Реформатський запропонував розрізняти «освоєні» та «засвоєні» слова, а також «засвоєні, але не освоєні». До неосвоєних лінгвіст відносив слова з незвичайними граматичними й фонетичними формами [228, с. 139–140]. Головним недоліком, за спостереженнями О. Б. Шахрай, є те, що «в основі розподілу знаходиться функціональний критерій, проте лінгвісти, які оперують поняттям «іншомовні» й «запозичені» слова, керуються формальними критеріями. Функціональний і формальний критерії не завжди сумісні, оскільки відповідності між засвоєнням слова у функціональному і формальному аспектах зовсім не обов'язкові» [330, с. 54].

Диференційні ознаки іншомовних і запозичених слів виокремлюються майже в усіх класифікаціях. Учені розглядають проблему засвоєння іншомовних слів не тільки з позиції морфологічного та фонетичного пристосування до структурних норм мови-реципієнта, але й з погляду словотвірної, семантичної адаптації та функціональної активності запозичених слів (Ю. С. Сорокін, Л. П. Єфремов, Л. П. Крисін, П. М. Лизанець, О. Г. Муромцева, О. А. Стишов, К. Рьомер, Б. Мацке).

Іншомовні слова, потрапляючи в мовну систему, «підлаштовуються» під закономірності мови-реципієнта, відбувається засвоєння слова на чужому мовному ґрунті. Кожна мова, виступаючи в якості мови-реципієнта, виробляє

свої власні прийоми та способи адаптації іншомовного лексичного матеріалу – фонетичні, графічні, граматичні, семантичні. Як зазначає Ю. С. Сорокін: «...наявність готових зразків, звичних способів передачі запозичених слів полегшує процес запозичення та їх засвоєння» [292, с. 160].

У науковій літературі одним із питань, що активно дискутуються в загальній лексикології, є встановлення ознак повного чи неповного засвоєння іншомовної лексики мовою-реципієнтом [193, с. 153]. Одним із основних термінологічних понять у контексті теорії запозичення є – яку лексичну одиницю вважають *власне запозиченням*. У сучасній лінгвістиці досягнуто певне узгодження в тому, що сутність окресленої проблематики полягає в урахуванні критеріїв адаптації іншомовної лексичної одиниці до системи мови-реципієнта.

Виділяються різноманітні показники/ступені/критерії засвоєння запозиченого слова, які необхідні для входження іншомовних слів у систему мови-одержувача: передача іншомовних слів фонетичними й графічними засобами мови-реципієнта, співвіднесення слів із граматичними класами та категоріями мови-реципієнта, фонетичне й граматичне освоєння іншомовних слів, словотвірна активність, семантичне освоєння іншомовних слів, регулярне вживання в мові: для слова, яке не прикріплене до якої-небудь стилістичної сфери, – у різних літературних жанрах; для терміна – усталене вживання в термінологічній галузі [159, с. 35].

Такий реєстр ознак іншомовних слів відбито в студіях багатьох учених (У. Вайнрайх, Ю. С. Сорокін, Л. П. Єфремов, І. М. Обухова), проте іноді спостерігаємо певні розбіжності. Деякі лінгвісти вважають, що не всі показники необхідні для входження іншомовних слів у мову-реципієнт [191; 298].

За У. Вайнрайхом, іншомовні слова засвоюються в мові-реципієнті за умови фонологічної, граматичної, семантичної й стилістичної асиміляції [49, с. 47–49].

Ю. С. Сорокін виокремлює умови, за яких іншомовне слово можна вважати запозиченим: 1) критерій формального уподібнення до норм мови-реципієнта, до її звукової та морфологічної системи, проте який не є достатнім чи обов'язковим. Найважливіший не сам факт повної асиміляції звукового уподібнення й форми слова, а критерій стійкості, уніфікації та нормалізації; 2) критерій інтенсивного вживання іншомовного слова в мові, різних стилях; 3) поява в запозиченні слів-дериватів на основі мови-реципієнта і їхнє регулювання згідно з нормами мови-реципієнта, а саме фразеологічна активність слова, різноманітність можливих сполучень з іншими словами та його можливі використання; 5) найважливіший критерій – усунення смислової дублетності слова та диференціація його за значеннями стосовно найближчих синонімів у мові-реципієнті [292, с. 62–63].

Ф. П. Філін визнає, що для повного процесу асиміляції є характерним включення нових елементів до словотвірної, морфологічної системи та лексико-семантичних зв'язків. Іншомовна лексика, на думку вченого, «або асимілюється й зливається з питомою, або ж відкидається» [312, с. 11].

Процес повного засвоєння запозиченого слова відбувається поступово й завершується, коли слово засвоєне значною кількістю носіїв мови й починає «вкорінюватися» у мові-реципієнті. До основних ознак засвоєння запозичень Л. П. Єфремов та П. М. Лизанець відносили: інтенсивне використання запозиченого слова в мові певного кола її носіїв і його передача від покоління до покоління; семантичне засвоєння слова, набуття запозиченнями нових значень при збереженні попередніх, зміна значень слова і переносне вживання запозичених слів; словотворча активність; пристосування до фонетичної та морфологічної системи мови-реципієнта; ліквідація фонетичних варіантів і розбіжностей на граматичному рівні; витіснення запозиченим словом інших слів. Функціональний принцип має провідне значення [102, с. 18–21; 169, с. 176–177].

Адаптація іншомовної лексики є складним багаторівневим процесом, що відбувається на різних рівнях мовної системи, серед яких лексико-семантичний і словотвірний рівні становлять вищі ступені асиміляції лексичних запозичень, підґрунтя яких складає освоєність запозичень на графічному, фонетичному та морфемному рівнях [139].

В аспекті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне підкреслити, що базою для дослідження зазначеного питання може слугувати сукупність показників процесу адаптації іншомовних слів Л. П. Крисіна. Знаходимо їх відображення в більшості вітчизняних та зарубіжних студій (Л. П. Єфремов, Ю. О. Жлуктенко, О. Б. Шахрай, Ю. С. Сорокін, Н. С. Авілова, П. М. Лизанець, І. М. Обухова, Л. М. Архипенко, В. В. Роман).

Проте зустрічаються деякі розбіжності з приводу виокремлення обов'язкових і факультативних ознак, деякі вчені доповнюють чи зосереджують увагу на окремих. Л. П. Крисін підрозділяє ознаки асимільованості на основні та факультативні, оскільки не всі критерії є необхідними для входження в мову й функціонування. До основних показників учений відносить лише ті, які необхідні й достатні для того, щоб уважати нове слово лексичним запозиченням, а саме: графемно-фонетична передача іншомовного слова засобами мови-реципієнта; співвідношення слова з граматичними класами й категоріями; семантична самостійність слова, відсутність дублетних синонімічних відношень зі словами; вживання не менш як у двох літературних жанрах. Необов'язковими ознаками Л. П. Крисін вважає фонетичну й граматичну адаптацію, словотвірну активність, трактуючи це тим, що існують і вживаються активно слова, фонетично й граматично не асимільовані мовою-реципієнтом. Фонематична субституція і граматичне оформлення неминучі, проте вони вже необхідні на першому етапі проникнення іншомовної лексики в мову-реципієнт, оскільки слово не може функціонувати в мові поза граматичними категоріями й без фонематичного оформлення. Тому включення іншомовних слів до системи морфологічних і

синтаксичних систем мови-реципієнта є не процесом, а миттєвою дією, і пояснюється це комунікативною функцією [159, с. 35–43].

До необов'язкових ознак Л. П. Крисін відносить і словотвірну активність, із чим не погоджуються Ю. С. Сорокін, Л. П. Єфремов [292; 99].

Д. С. Лотте, враховуючи вищезазначений розподіл, до обов'язкових критеріїв відносив такі: наскільки звукове поєднання відповідає прийнятим звукосполученням певної мови; наскільки морфологічна форма й окремі формальні частини слова (афікси) відповідають загальноприйнятим у певній мові, гармонують з усією структурою мови; чи є похідні від певного слова [173, с. 10]. За міркуваннями вченого, взаємодія цих головних трьох факторів дозволяє вважати слово або «засвоєним», або «іншомовним». Учений додає другорядні ознаки адаптації іншомовних слів: поширення слова, частотність уживання, відсутність синонімічних форм, які найбільш відповідають структурі мови-реципієнта [там само].

У підході до визначення показників засвоєності іншомовних слів К. Рьомер і Б. Мацке відмічають, що іншомовні слова відрізняються тим, що їхні звукова та графічна форми вже свідчать про іншомовне походження. Учені виділяють декілька ознак іншомовних слів, серед яких: наявність іншомовних фонем, іншомовних графем, іншомовних фонемно-графемних відношень, іншомовної акцентуації, іноземних флексійних ознак, іншомовних словотвірних морфем [361, с. 43–44].

Системний підхід до вивчення запозиченої лексики починається на фонетичному та морфологічному рівнях, який виявляється одразу ж, як тільки запозичені слова входять до мови-реципієнта й узгоджуються з питомою лексикою [200]. За О. А. Лисенко, головними критеріями є фонетичні та граматичні ознаки іншомовних слів, які супроводжуються зміною їх матеріальної оболонки: графічного зображення, звукового складу, морфологічної й словотвірної [170].

Запропоновані класифікації мають свої переваги й недоліки, проте кожна з них демонструє особливості функціонування й адаптації запозиченої лексики. Найважливішими думками з них є: вважається, що якщо слово ввійшло до словозмінної і словотвірної систем, то його треба розглядати як асимільоване. О. М. Мороховський зауважує, що всі названі критерії є досить проблематичними та непереконливими: ступенів асиміляції може бути як завгодно багато, і ця проблема є не стільки лінгвістичною, скільки соціально-психологічною. Учений припускає, що ступень асиміляції слова визначається не стільки знанням самого знака та вмінням ним оперувати, скільки звичністю, повсякденністю денотата, який позначає даний знак. Повна асиміляція слів *table, chair, tea, pork, wall* та ін. зумовлена не тим, що вони входять у ті чи інші словозмінні парадигми або утворюють ту чи іншу кількість твірних (багато з них взагалі не мають твірних), а тією обставиною, що денотати, які вони позначають, є знайомими, звичними для кожного англійця чи того, хто володіє англійською мовою [191, с. 25].

Оскільки деякі невідповідності все ж таки виникають у послідовності та особливостях виокремлення ознак адаптації іншомовної лексики серед лінгвістів, які поділяють їх загалом на основні та факультативні (хоча всі критерії асимільованості можна вважати суттєвими), виникає необхідність визначення етапів адаптації іншомовного слова в теорії вивчення лексичного запозичення.

У лінгвістичній літературі виокремлюється й систематизується різна кількість етапів адаптації у лексичному складі мови-реципієнта. Зазначене питання висвітлено в багатьох дослідженнях: Т. Сейворі, Ю. О. Жлуктенка, Л. П. Крисіна В. М. Аристової, О. Е. Біржакової, Л. А. Войнової, Л. Л. Кутіної, Л. П. Кислюк, Г. А. Сергєєвої, В. П. Сімонок, О. А. Стишова, Л. М. Архипенко, Я. В. Битківської та ін.

Процес становлення нового слова відбувається досить довго, ступень асиміляції запозичення залежить від різних факторів і визначається різними

етапами процесу запозичення. Досліджуючи іншомовну лексику за ступенем засвоєння, дослідники вказують на тривалість (ступінь) засвоєння запозичених елементів, розділяючи цей процес на певні етапи. Процес засвоєння відбувається на кожному рівні, тому процес переходу іншомовного слова в мову-реципієнт має декілька етапів.

Л. П. Крисін установив п'ять етапів засвоєння іншомовного слова в мові-реципієнті: початковий, який характеризується вживанням іншомовного слова в тексті в його властивій орфографічній, фонетичній і граматичній формі, без транслітерації й транскрипції, як своєрідне вкраплення; другий етап, який характеризується пристосуванням слова до системи мови-реципієнта за допомогою відповідних граматичних форм, уживання іншомовного слова в тексті в лапках, із коментарем (наприклад, за Л. П. Крисіним, *roast-beef* стає *ростбіф*; *affectation* – *афектація*); третій етап – втрата іншомовним словом ознак незвичності й набуття ним рівноправності з іншими словами мови-реципієнта, але на цьому ступені можуть зберігатися жанрово-стилістичні й соціальні особливості; ознакою четвертого етапу є адаптація іншомовного слова відповідно до стилістичних норм мови-реципієнта, тобто втрата ситуативних, стилістичних й соціальних обмежень слововживання, етап унормування значення; завершальний етап засвоєння іншомовного слова – лексико-семантична адаптація, тобто реєстрація слова в тлумачному словнику. Факт фіксації слова в словнику вказує на те, що слово належить до лексико-семантичної системи мови [160, с. 37–44].

Два етапи адаптації запозичених слів виділяють О. Е. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутіна: початковий, або етап входження та етап подальшого функціонування (існування) запозичених слів. На першому етапі іншомовні слова не мають необхідного реєстру лексичних контекстів, де можуть однозначно реалізовуватися їх значення. Показниками цього етапу є невизначеність, нечіткість, розмитість значень, нерідко нові слова вживаються на перших етапах свого використання в мові-реципієнті виключно для

позначення понять, реалій та явищ закордонного життя. На другому етапі запозичені слова впорядковують своє контекстуальне вживання, стирається їх різниця між значеннями в мові-джерелі та мові-реципієнті. Слова вживаються в інших функціональних сферах, розширюється або звужується їхнє значення, з'являються деривати, які створюються за допомогою словотвірних мовних засобів, закріплюються стійкі й типові словосполучення, встановлюється лексична валентність слів [25, с. 242–243].

Проаналізувавши наукову літературу, слід відмітити, що більшість лінгвістів виокремлює три етапи адаптації лексичних запозичень (Ю. О. Жлуктенко, В. М. Аристова, Л. П. Кислюк, Г. А. Сергєєва, Л. М. Архипенко) і послуговуються у визначенні дефініції кожного. Визначимо особливості засвоєння.

Перший етап відзначається функціонуванням іншомовної лексики в мові-реципієнті, співпадає з етапом проникнення (входження). Характеризується способом запозичення – транслітерацією чи транскрипцією, трапляється збереження чужомовного написання або графічне переоформлення іншомовних слів, спостерігається перехід написання від латиниці до кирилиці, коливання у вимові й акцентуації.

І. М. Каминін називає перший етап «проникнення» або «використання», коли запозичення з'являється епізодично, зберігає іншомовне написання, співвідноситься «тільки з дійсністю» мови-джерела. На думку вченого, на цьому етапі не може бути унормованих правил правопису [127, с. 32–33]. Для етапу входження, як зазначає Л. П. Кислюк, характерні транслітерація – написання, що свідчить про письмовий шлях запозичення, нестійкість, варіантність вимови й написання запозиченого слова, яка свідчить про його фонетичне освоєння та схильність до прийняття тенденції орфографії й орфоепії мови-реципієнта [139, с. 34]. Перший етап Г. А. Сергєєва називає фонетичним освоєнням іншомовних слів, де з'ясовуються причини виникнення фонетичних варіантів та пропонуються шляхи подолання фонетичної

варіантності лексичних запозичень у мовній системі; граматичне освоєння, де досліджується словотвірна продуктивність іншомовних слів [276, с. 4–12].

Другий етап – етап засвоєння запозичених слів, які втрачають ознаки незвичності, співвідносяться з морфологічними категоріями мови-реципієнта та виявляють парадигматичні зв'язки, а саме: полісемічні, синонімічні, антонімічні.

І. М. Каминін визначає другий етап як етап «запозичення». Лексичне запозичення сприймається як постійний елемент у мові-реципієнті, стабілізується його форма, розширюється сфера вжитку стосовно системи мови-реципієнта (найбільш сильним на цьому етапі виявляється семантичний вплив мови-джерела на запозичені слова). Запозичене слово зберігає іншомовні ознаки ще довго, проте незважаючи на це, сприймається відповідним елементом [127, с. 32–33]. Л. П. Кислюк відзначає зростання рівня на другому етапі морфологічної подільності запозиченого слова (основи) та пристосування до граматичної системи мови-реципієнта («оформлення чужомовної основи українськими формативами, приєднання флексій до основи, набуття родових ознак, входження до системи відмінювання тощо») [139, с. 34].

На другому етапі Г. А. Сергєєва досліджує лексико-семантичне освоєння іншомовних слів, де з'ясовується семантико-функціональний процес освоєння англомовних запозичень у мові-реципієнті, який супроводжується змінами семантичної структури та характеру значень запозичених слів і змінами в окремих складниках лексико-семантичної системи мови-реципієнта внаслідок взаємодії термінів іншомовного походження з питомою термінологією (парадигматика) [276, с. 4–12].

Третій етап – це етап повної адаптації (укорінення), відбувається кодифікування в словниках мови-реципієнта. З'являються похідні від запозичених слів (основ), відбувається входження до морфологічної системи мови-реципієнта. Запозичені слова активно вживаються в мові, так що носії мови навіть не відчують їх іншомовного характеру (Ю. О. Жлуктенко) [109,

с. 132–133]. Третій етап, який І. М. Каминін характеризує як «інтеграцію», відзначається тим, що запозичений елемент настільки вростає в лексико-семантичну систему мови-реципієнта, що вже не сприймається носіями мови як іноземний, слово повністю підпорядковується законам мови, що приймає [127, с. 32–33].

Показником вищого рівня адаптації іншомовних слів у мові-реципієнті, на думку Л. П. Кислюк, є словотвірна активність за законами мови-реципієнта [139, с. 34–35].

У структурі останнього етапу Г. А. Сергєєва, аналізуючи функціонування лексичних запозичень у мові-реципієнті, виділяє такі типи семантичних змін запозиченої лексеми, що супроводжують етапи засвоєння, насамперед на семантичному та словотвірному рівнях: спрощення семантичної структури (запозичення слова в одному чи кількох значеннях при його значно ширшій полісемії в мові-джерелі); ускладнення семантичної структури (поява нових значень на ґрунті мови-реципієнта, у тому числі й таких, яких запозичене слово не мало в мові-джерелі); звуження значення запозиченого слова внаслідок його спеціалізації; розширення значення, зумовлене генералізацією відповідного поняття; зміна значення (слово вживається в системі мови-реципієнта в значенні, якого не має відповідне слово в мові-джерелі) [276, с. 4–12].

Я. А. Голдованський виділяє три етапи лексичного засвоєння: перший етап – етап інновацій, який передбачає первісний вступ у мову-реципієнт; віртуальний етап – коли словом користується відносна меншість носіїв мови-реципієнта; етап неологічного слововживання – коли лексемою послуговується відносна більшість носіїв мови-реципієнта [80, с. 18–19].

Із нашого погляду, новаторським є підхід О. А. Стишова до визначення етапів освоєння нових слів. Про це свідчить запропонована вченим класифікація розподілу нових слів: 1) *моментальні входження*: нові слова виникають відразу з появою важливих й актуальних реалій: *Чорнобиль, відеозал, державобудування*; 2) *поступові входження*: слова апробуються в

мові через вживання в синонімічних рядах, пор.: *автозаправний* (пор. *автозаправочний*), *виставковий* (пор. *виставочний*); 3) *несподівані* (*випадкові*) *входження* – okazіональні текстові утворення, які після тривалого вживання в результаті активного вживання увійшли до словника, наприклад: *ірландизація* «втрата корінною нацією своєї мови й послуговування мовою метрополії, що є першим кроком до денаціоналізації» [298, с. 239–251].

Досліджуючи процес адаптації на всіх рівнях в українській мові, Л. М. Архипенко запропонувала класифікацію ознак асимільованості іншомовного запозичення й визначила початковий, поглиблений та етап повного освоєння, кожному з яких відповідає певний ступінь адаптації: низький, середній та найвищий. У структурі кожного етапу виділяються ознаки запозиченого слова, які стосуються всіх рівнів мови-реципієнта, а саме: фонетичного, у тому числі графіки й орфографії; лексико-семантичного; морфологічного, у тому числі й словотвору; семантичного, а також рівня мовленнєвого (комунікативного) [10, с. 6–7].

Закорінення іншомовних слів у мові-реципієнті лінгвісти пов'язують із чотирма етапами.

Таким чином, виділені етапи в студіях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів відображають у цілому ієрархію послідовності процесу адаптації іншомовних слів на основі головних показників на кожному з етапів. Проте спостерігаємо відсутність диференціації й деталізації ознак на різних рівнях мови.

Проаналізувавши наукову літературу та детально – ознаки етапів адаптації іншомовних слів, доходимо висновку, що семантичне засвоєння, є власне єдиним й необхідним критерієм присвоєння іншомовному слову статусу запозиченого, оскільки виконання перших двох критеріїв за Л. П. Крисіним неминуче, інакше таке слово не буде вважатися запозиченим [158].

С. І. Олексієнко характеризував запозичення як складний і довготривалий процес перетворення іншомовного матеріалу в слово, подібне споконвічному. Адаптація мовного матеріалу передбачає формальне

(фонетичне, граматичне, акцентологічне) й семантичне засвоєння іншомовного слова. Суть семантичного засвоєння полягає в становленні лексичного значення слова іншомовного походження в новому мовному середовищі [205, с. 60]. Усвідомлення важливості семантичної адаптації для успішної асиміляції іншомовних лексичних одиниць вважається основним етапом розвитку теорії запозичення – поділ усього процесу адаптації на два етапи: формальну й семантичну адаптацію.

Услід за Ю. С. Сорокіним, В. Ю. Мартинком, С. І. Олексієнком, С. А. Беляєвою, Е. Ф. Володарською, О. В. Мариною, І. В. Муромцевим, Д. С. Лотте, О. П. Бодиком виділяємо два етапи: формальну й семантичну адаптацію [292; 181; 180; 179; 205; 22; 56; 177; 193; 30].

Проте відносити до власне запозичень тільки певну лексичну одиницю, яка успішно пройшла етап семантичної адаптації, видається не зовсім доречно, оскільки встановлення цього факту вимагає чіткої деталізації опису моделі лексико-семантичних відносин, наявність яких в іншомовного слова в мові-реципієнті дозволяє говорити про завершення етапу адаптації. За спостереженнями Н. Б. Шарипової, це не є можливим (принаймні, на даному етапі розвитку наукової думки) в силу високого рівня індивідуальності характеру семантичного засвоєння [324, с. 23–24].

Деталізація ознак та критеріїв з погляду формальної адаптації, навпаки, можлива, на думку О. В. Мариноюї, що дозволяє виокремити показники формального засвоєння певних іншомовних слів у якості критерію визначення їх як запозичених слів. Розглянемо окремо обидва етапи: *формальну адаптацію* – із метою позначити конкретний реєстр таких ознак, і *семантичну адаптацію* – визначити показники семантичного засвоєння [177, с. 70–76].

Дотримуємося класифікації ознак адаптації іншомовних слів, що ґрунтуються на поділі всього процесу адаптації на три етапи: початковий етап, поглиблений етап та етап повного засвоєння іншомовних слів.

Для реалізації запропонованої класифікації слід з'ясувати диференційні ознаки, які характеризують кожен етап адаптації іншомовного слова мовою-реципієнтом на кожному з рівнів мовної системи.

За О. П. Бодиком, ступінь трансформації (графічної, фонетичної, граматичної, семантичної) залежить від шляхів проникнення слів у мову-реципієнт [30, с. 163].

Формальна адаптація іншомовних слів об'єднує асиміляцію на фонетичному, графічному й морфологічному рівнях. Подібної думки дотримувалися В. Ю. Мартинек, Е. Ф. Володарська, С. А. Беляєва, О. В. Маринова, О. П. Бодик [180; 22; 56, 177; 30]. Багатоаспектним явищем називає Г. А. Сергеева процес освоєння лексичних запозичень, ознаками якого можуть бути формальні критерії – «інкорпорування» (пристосування) лексичних запозичень до лексичної системи мови-реципієнта з максимальним зближенням їхньої графічних, фонетичних та граматичних характеристик; функціональні, до яких відносяться різноманітні показники лексико-семантичних змін і словотворчої активності лексичних запозичень у приймаючій мові [276, с. 9].

Фонетична адаптація полягає в тому, що іншомовне слово починає відтворюватися, передаватися за допомогою звуків фонетичної системи, мови-реципієнта, відриваючись, таким чином, від фонетичного устрою мови-джерела; відбувається своєрідна заміна звуків чужої мови близькими фонемами мови-реципієнта [137, с. 70–71; 177, с. 81–85].

Субституція фонем – це перший етап фонетичної адаптації (його можна назвати фонематичною адаптацією). Потім слово, що складається вже з фонем мови-реципієнта, пристосовується до звичної вимови звуків у мові-реципієнті – відбувається власне фонетична й орфоепічна адаптація. Вимова запозиченого слова починає підкорятися фонетичним законам приймаючої мови. Такі явища, як редукція голосних, оглушення дзвінких приголосних на кінці слова, пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду «поширюються»

й на вимову нового слова. І тільки в низці випадків запозичене слово повністю не адаптується до приймаючої фонетичної системи й зберігає деякі звукові ознаки свого оригіналу. Наприклад: рос.: *боа* – вимовляється без редукції голосних; *тест* – вимовляється [тэ] тощо [177, с. 81–84].

Р. С. Кімягарова, О. В. Маринова визначають, що при запозиченні може змінюватися словесний наголос лексичної одиниці у мові-реципієнті. Так, англійські слова на *-man*, потрапляючи, наприклад, в українську чи російську мови, вимовляються з ударним кінцевим складом (бізнесмен, рекордсмен, спортсмен, яхтсмен та ін). Тоді як у мові-джерелі наголос зазвичай припадає на перший склад: *businessman* ['biznəsmæn], *recordsman* ['rekɔ:dzmən], *sportsman* ['spɔ:rtsmən], *yachtsman* ['jɑ:tsmən] [137, с. 70–71; 177, с. 81–84].

Під час функціонування нового іншомовного слова наголос нерідко відповідає його акцентуації в мові-джерелі. Однак пізніше під дією тенденцій, властивих наголосу мови-реципієнта або за аналогією зі словами з подібною морфемною структурою, іншомовне слово може змінити свій наголос. Так, англіцизми *бюджет*, *комфорт*, *пікап*, *репортер*, *тандем* у «момент» запозичення вимовлялися як *бюджет*, *комфорт*, *пікап*, *тандем* (рос.), тобто відповідно до наголосу їхніх етимонів у мові-джерелі [там само].

Відмінності вокальних варіантів деяких іншомовних слів виявляються в наявності/відсутності голосного звука в мові-реципієнті: укр.: *секвестр* – *секвестор*; *кегель* – *кегель*; *ноутбук* – *нотбук*; *бунгало* – *бунгалоу*, *ейджизм* – *ейджеизм* (рос.). Пор.: *секвестр* – *секвестор*; *кегель* – *кегель*; *ноутбук* – *нотбук*; *бунгало* – *бунгалоу*, *ейджизм* – *ейджеизм*. Консонантні варіанти слів розрізняються або окремими приголосними звуками, або наявністю/відсутністю приголосного звука. Деякі варіанти іншомовних слів розрізняються приголосними, парними за дзвінкістю – *пентхаус* – *пентхауз*, *сенситив* – *сензитив*, *харисма* – *харизма* (рос.) [177, с. 85–90].

Графічна адаптація. Для переважної більшості іншомовних слів, що проникають в мову-реципієнт, приймаюча мова з її споконвічним алфавітом

виявляється чужорідним середовищем, і тому графічна адаптація, зміна літерного складу лексичної одиниці в мові-реципієнті є значним етапом у її освоєнні. Істотним у передачі графічного образу чужого слова виявляється питання, що повинно послужити «зразком» для нової, уже трансформованої одиниці: написання слова в мові-джерелі, тобто його споконвічний буквений склад, або вимова слова в мові-джерелі, тобто його споконвічний звуковий склад [137, с. 70; 177, с. 81–84]. Про протікання графічної адаптації можна судити за відповідністю написання іншомовної лексичної одиниці нормі, прийнятній у мові-реципієнті [10, с. 70–72; 324, с. 24–28; 196].

За Л. М. Архипенко, початковий етап графемно-орфографічного освоєння іншомовного слова виявляється, наприклад, в передачі іншомовного слова буквами як українського, так і латинського алфавіту (*Интернет – Internet, софт – Soft*); написанні деяких іншомовних слів в українській мові у двох варіантах: з подвоєним приголосним (що є свідченням можливості запозичення через російське посередництво) і без подвоєння (*аффідевіт – афідевіт, лоббі – лобі*) [10, с. 70–71]. Поглиблений етап адаптації запозиченого слова має такі ознаки: передача іншомовного запозичення тільки літерами українського алфавіту (*бізнес, боді-арт, драйв, лейбл*); відсутність лапок і дужок, у які бралось запозичене слово або ж його значення, як свідчення того, що слово стало зрозумілішим, більш освоєним: «Зокрема запуск космічного апарата супутникового зв'язку та телерадіомовлення «Либідь» дасть змогу відкрити по 8 нових телевізійних та стереорадіо каналів, розгону мережу відомчого і ділового мобільного супутникового зв'язку, нові технології системи «Интернет», мережу телемедицини для системи охорони здоров'я, супутниковий пейджинг тощо» («Урядовий кур'єр», 1998 № 40–41, с. 6); «Декан факультету кібернетики Національного університету імені Тараса Шевченка професор Олег Закусило впевнений, що Интернет в Україні нині не розкіш, а засіб для спілкування, навчання, ведення бізнесу, наукових досліджень» («Урядовий кур'єр», 2000, № 98, с. 9). Етап повного освоєння

запозиченого слова передбачає: вироблення єдиної форми у написанні того чи іншого запозиченого слова відповідно до українських орфографічних норм (*кастинг, дилер, брифінг, паркінг*) [10, с. 71–72].

Л. М. Архипенко вказує, що аналіз графічного оформлення запозичених слів показує, що прийоми транскрипції і транслітерації нерідко співіснують, застосовуються до одних і тих же слів, що викликає труднощі під час пошуку їх у словниках. Ураховується той факт, що в англійській мові витримується історичний принцип графіки, за яким правила вимови мають суттєві розбіжності з графічним оформленням слова, воно переходить в українську мову з орієнтацією на звукове оформлення [10, с. 71]. Якщо іншомовні слова, повністю передані за допомогою іноземної графіки, ще не вступили в стадію графічного осмислення вони є графічно не асимільовані. І, навпаки, про абсолютну адаптацію лексичних одиниць на графічному рівні свідчить їх повна передача графічного оформлення згідно нормам мови-реципієнта й відсутність інших варіантів написання. Успішне проходження етапів фонетичної та графічної адаптації виражається в зовнішньому уподібненні іншомовних лексичних одиниць споконвічним лексичним одиницям мови-реципієнта, тобто втрата «чужого» вигляду. Лексична іншомовна одиниця, повністю передана за допомогою іноземного графічного оформлення, ще не вступила в стадію графічного осмислення і, отже, є графічно не асимільованою [10, с. 67–70; 324, с. 24–28].

Треба враховувати ще той факт, що в мові-реципієнті слід дотримуватись історичного принципу графіки, за яким правила вимови можуть мати суттєві розбіжності з графічним оформленням слова, яке переходить у мову-реципієнт з орієнтацією на її звукове оформлення.

Морфологічна адаптація визначає початок внутрішнього «укорінення» лексичної одиниці в нову для неї мовну систему, яка полягає в освоєнні граматичних категорій мови-реципієнта в залежності від іншомовного слова в системі мови, безпосередньо з якої воно потрапляє в мову-реципієнт. Таким

чином, наявність в іншомовних лексичних одиниць повної граматичної парадигми свідчить про найвищий ступень їх морфологічного освоєння [177, с. 121–124].

Ознаки формального освоєння широко використовуються лінгвістами при диференціації іншомовних лексичних одиниць, що функціонують у системі мови-реципієнта. Аналізуючи визначення іншомовного вкраплення, варваризму й екзотизму, С. А. Беляєва, Е. Ф. Володарська, Н. Б. Шарипова зазначають, що при визначенні іншомовних вкраплень адаптаційний фактор – незасвоєність – лінгвістами ставиться на перше місце [22; 56; 324, с. 23] .

Розбіжність думок і суттєва відмінність при визначенні конкретного набору ознак освоєння, що співвідноситься з тією чи іншою групою іншомовних лексичних одиниць (варваризмів, власне запозичень тощо), указує, що ознаки формального засвоєння задовольняють вимозі необхідності й достатності для диференціації іншомовних лексичних одиниць.

Виокремлюють такі типи іншомовних лексичних одиниць: іншомовне вкраплення, варваризм і власне запозичення, які хронологічно відображають етапи входження іншомовної лексичної одиниці в нову для неї мову-реципієнт.

До іншомовних вкраплень належать лексичні одиниці, що мають ознаки незавершеності освоєння на кожному з рівнів, які об'єднуються під формальною адаптацією. Варваризми й іншомовні вкраплення, які представляють собою елементи чужої мови, механічно перенесені в мову-реципієнт і зберігають написання, прийняте в мові-джерелі та вважаються найменш освоєними. Деякі дослідники пропонують розрізняти варваризми й іншомовні вкраплення в залежності від частоти вживання [100; 159; 169].

На думку С. В. Гриньова, іншомовні вкраплення використовуються в мові оказіонально, «тоді як варваризми мають регулярність вживання в закріплених за ними функціональних сферах, особливо в термінології» [173, с. 127].

З урахуванням ступеня асиміляції доцільна внутрішня диференціація на засвоєні (наприклад, *face control*) та частково асимільовані (*брейкпоінт*, *мікс-*

файт) іншомовні вкраплення. Незавершеність адаптації на одному рівні, як правило, не дозволяє лексичній одиниці стати повноцінним учасником мовної системи й на інших її рівнях. Так, існування на певному етапі розвитку мови двох варіантів написання однієї й тієї самої лексичної одиниці (наприклад, таких, як *леди* і *лэди* (*рос*), *риелтор* і *риелтор* (*рос*), що є ознакою неповної асиміляції на рівні графіки, що у свою чергу, обумовлено незавершеністю фонетичної адаптації [10; 324, с. 27–28].

Проте повне освоєння лексичних одиниць хоча б на одному рівні формальної адаптації, безсумнівно, сприяє встановленню більш тісних її «контактів» з питомими або раніше запозиченими лексичними одиницями мови-реципієнта. Результатом такої взаємодії є підвищення ступеня адаптації цієї лексичної одиниці й на інших рівнях мовної системи [там само].

Л. М. Архипенко визначає, що на морфологічному рівні початковий етап освоєння іншомовного слова передбачає такі диференційні ознаки: належність іншомовного слова до граматичних класів і категорій мови-реципієнта; оформлення запозиченого слова граматичними засобами української мови. Поглиблений етап освоєння запозиченого слова передбачає подальше долання ознак іншомовності: об'єднання іншомовних запозичень, які належать до однієї частини мови, у групи з однотипними компонентами (*менеджер*, *дилер*, *дистриб'ютер*); перехід запозичених іменників із розряду власних назв до загальних у процесі освоєння їх українською мовою (*Інтернет* – *інтернет*; *Барбі* – *барбі*). Етап повного освоєння запозиченого слова передбачає: повну стабілізацію однієї форми, яка є характерною для груп слів з однаковими компонентами; повне подолання морфологічних ознак іншомовності (*export* – *exports* – *експорт*, *import* – *imports* – *імпорт*) [10, с. 74–76]. Наприклад, остаточне закріплення злитого написання лексичної одиниці *волейбол* і витіснення її варіанту *волей бол* сприяє завершенню морфологічної адаптації, активного вступу в процес словотворення на ґрунті мови-реципієнта укр.: *волейбольний*, *волейболіст*, *волейболістка* тощо [там само].

Таким чином, завершеність засвоєння іншомовної лексичної одиниці, як мінімум на одному з рівнів, що об'єднується під формальною адаптацією, дозволяє їй піднятися на новий щабель лексико-семантичних відносин у системі мови-реципієнта. На відміну від іншомовних вкраплень, ці лексичні одиниці зовні практично не відрізняються від питомих одиниць, однак «внутрішня скутість» видає їхнє іншомовне походження». Такі лексичні одиниці належать до варваризмів, наприклад, *ноу-хау*, *уїк-енд*, *хедлайнер* тощо [161, с. 76].

До групи власне запозичень відносять іншомовні лексичні одиниці, повністю асимільовані з погляду формальної адаптації: на фонетичному, графічному й морфологічному рівнях мовної системи реципієнта.

Абсолютне формальне засвоєння дозволяє іншомовним словам без обмежень взаємодіяти з іншими лексичними одиницями, що функціонують у мові-реципієнті, унаслідок чого формуються стійкі синтагматичні зв'язки іншомовного слова всередині колись «чужої» для неї мовної системи. Наявність таких зв'язків забезпечує їй не тільки «зовнішню», а й «внутрішню» свободу: іншомовні слова вступають на рівень парадигматичних відносин, які складають сутність семантичної адаптації [324, с. 27–28].

Таким чином, необхідними й достатніми ознаками віднесення тієї чи іншої іншомовної одиниці до власне запозичень (або просто запозичень) визначаються, по-перше, функціонування слова в системі мови-реципієнта у єдиній звуковій та графічній формах і, по-друге, наявність повної граматичної парадигми, що відповідає нормам, прийнятим у мові-реципієнті. Однак успішне проходження етапу формальної адаптації забезпечує лексичній одиниці статус запозичення, що не є гарантією успішного семантичного освоєння. Отже, із погляду семантичної адаптації, формальна асиміляція запозичення є необхідною, але не достатньою її умовою.

Семантична адаптація. Залежність семантичного розвитку іншомовного слова на ґрунті мови-реципієнта від семантики її прототипу відзначена

багатьма лінгвістами і є предметом особливої уваги в працях В. М. Аристової, С. А. Беляєвої, О. С. Мжельска, І. М. Каминін, М. В. Бондар, Ж. В. Колоїз, Н. Ф. Клименко, К. В. Брітїткова, Н. А. Іванова, Я. В. Битківська та ін. Під семантичною адаптацією Д. С. Лотте вважав функціонально-семантичні зміни [173, с. 56].

Н. Б. Шарипова, вважає, що порядок, якого дотримуються при розгляді етапів адаптації – фонетична, графічна, морфологічна й тільки потім – семантична, можна вважати, лише принципово відображає послідовність проходження цих етапів іншомовного слова. Для того, щоб зрозуміти, а потім і передати те, що означає іншомовне слово (тобто вжити його в деякому контексті), необхідно, як мінімум, його вимовити або написати, використовуючи одну з його граматичних форм [324, с. 28–32]. Проте С. А. Беляєва зазначає, що семантичне осмислення іншомовного слова починається на стадії неасимільованого іншомовного вкраплення, характеристикою якого є нульовий ступінь адаптації: «Характерною особливістю семантичної адаптації запозичення в новому мовному середовищі є те, що початок цього засвоєння тісно пов'язаний із моментом входження іншомовного матеріалу в мову» [22, с. 53].

Під *семантичною адаптацією* розуміють К. С. Кімягарова, Н. Б. Шарипова включення іншомовного слова в лексико-семантичну систему мови-реципієнта, яке визначає етап його входження в синтагматичні та парадигматичні відношення з питомими словами мови-реципієнта (питомими або раніше запозиченими), розвиток валентності, участь у різних процесах зміни значень (розширення, спеціалізація значення та ін.), зміна стилістичних характеристик. Результатом цього процесу є формування самостійного лексичного значення іншомовного слова в новому лінгвістичному оточенні й встановлення певних відносин з іншими словами мови-реципієнта усередині тематичної групи [137, с. 75–76; 324, с. 29–30].

О. Е. Біржакова додає до основних характеристик семантичного засвоєння лексичних запозичень ще й включення в різноманітні ряди і ланцюги залежностей, про віднесення іншомовних слів до синонімічного ряду слів із подібним значенням і їхнє розмежування – стилістичне чи смислове з іншими лексичними елементами цього ряду, посідання певного місця в нових семантичних структурах нової зміни, викликані входженням нових слів [25, с. 13]. Я. В. Битківська виокремлює три типи семантизації запозичених слів: нульову (запозичення зберігають значення етимону без змін), часткову (звуження кількості семем запозичення у порівнянні з його етимonom, розширення кількості семем, а також комбінації цих змін), вільну (екстремальне розширення значення запозичення до рівня, коли втрачається семантичний зв'язок з первинним зарзиченням значенням) [26, с. 5–6]. Н. А. Іванова у контексті семантичної адаптації запозичень виявляє їхні словотвірні можливості у новій мовній системі, розглядає особливості дериватів, аналізує семантичні процеси і зміни, яким підлягають запозичення, питання переосмислення значень (генералізація, конкретизація, метонімізація значень, спрощення, ускладнення, переінтеграція) лексичних одиниць [121, с. 5–16]

Іншомовне слово, проходячи шляхом семантичного освоєння, стає учасником тих самих процесів, що й власне неологізм, утворений на ґрунті елементів, уже наявних у мові. Єдина відмінність полягає в тому, що іншомовне слово перебуває під впливом не однієї (як у випадку з власне неологізмом), а двох різних мовних систем – мови-джерела й мови-реципієнта: «семантичний розвиток іншомовного неологізму знаходиться під впливом двох систем. Цей подвійний вплив зберігається протягом усього життя слова в новому мовному середовищі, поки зберігаються живі контакти цих мов. Характер цього впливу змінюється на різних етапах засвоєння у зв'язку з посиленням коригуючого впливу то однієї, то іншої мовної системи» [22, с. 52].

Вплив системи мови-реципієнта насамперед виявляється в спробах підібрати іншомовному слову аналог із числа питомих слів або більш ранніх запозичень, які супроводжують його вживання протягом усього етапу семантичної адаптації. Такі спроби варто розцінювати як істотну допомогу в процесі осмислення нової одиниці [22, с. 52].

З іншого боку, відсутність таких «супроводжувальних коментарів» при використанні слова говорить про надбання іншомовним словом самостійного лексичного значення на ґрунті мови-реципієнта, тобто про закінчення етапу семантичної адаптації: «іншомовне слово може вважатися освоєним, «своїм», якщо воно не тільки пройшло етап формально, а й набуло свого самостійного лексичного значення, так як стало не тільки висловлювати предметно-понятійні відносини, а й розвинуло свої словотвірні здібності» [22, с. 57].

Усі подальші зміни, що відбуваються із запозиченим словом, власне вже не є процесом адаптації, а є відображенням його подальшого семантичного (синтаксичного, стилістичного тощо) функціонування в системі мови-реципієнта. Більшість слів потрапляють в поле нашого зору вже в статусі «власне запозичення»: «Факт фіксації слова в тлумачному словнику сам по собі важливий: він вказує на те, що слово визнається як таке, що належить лексико-семантичній системі певної мови» [161, с. 78].

Отже, вивчення семантичних змін, що відбуваються з іншомовним словом із моменту його фіксації в словнику, охоплює не тільки процеси, що належать до періоду адаптації, але й характеризують подальший розвиток семантики іншомовного запозичення на ґрунті мови-реципієнта.

Таким чином, адаптаційний етап дозволяє диференціювати власне запозичення від іншомовних вкраплень і варваризмів на рівні формальної асиміляції, а також, визначивши показники семантичного освоєння, розмежувати етапи семантичної адаптації іншомовного слова й подальшого семантичного розвитку іншомовного лексичного запозичення в системі мови-реципієнта.

Освоєння іншомовних слів – складний мовний процес, який у силу своєї багатоаспектності розглядається лінгвістами з різних позицій. Кінець XIX ст. – початок XX ст. відзначився як період, при якому процес освоєння ототожнювався до формального уподібнення іншомовних одиниць системі мови-реципієнта. XX ст. визначає інший підхід, заснований на прерогативі функціонального освоєння запозиченої лексики, тобто пристосування іншомовних одиниць до лексико-семантичної системи мови-реципієнта. Сучасний етап (кінець XX ст. – початок XXI ст.) характеризується комплексним аналізом лексичних запозичень, оскільки формальна й функціональна сторони – лише різні аспекти єдиного процесу освоєння, – також зазначений період відзначається формуванням і вдосконаленням принципів освоєння іншомовного слова та розробкою конкретного механізму визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

3.2. Культурологічний аспект процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець XIX ст. – початок XXI ст.)

Проблеми взаємодії мови і культури, процеси збагачення словникового складу мови за рахунок запозичень з інших мов є актуальними впродовж усього періоду існування мовознавства як науки (С. В. Семчинський, В. Ю. Мартинек, А. Д. Кохен, Д. Кристалл, І. М. Каминін, Л. М. Архипенко, Н. А. Іванова, Н. П. Матвєєва).

У сучасній лінгвістиці намітився напрям вивчення мовних явищ на основі антропоцентричної парадигми зв'язку зі свідомістю людини. Основні твердження при вивченні вищезгаданої теорії були висунуті й удосконалені, в працях Н. П. Матвєєвої. Дослідниця з опертям на принципи Є. Д. Хірша висуває поняття *культурної грамотності*, яке передбачає накопичення фонду знань: адекватне розуміння лексичних одиниць, які містять культурологічну інформацію, відому всьому людству, і лексики, яка позначає елементи національної культури, традицій свого народу [350; 183; 184]. Н. А. Іванова

додає, що антропоцентричний аспект у лінгвістиці відіграє важливу роль при вивченні картини світу. Специфіка буття людини, її взаємовідносини з оточуючим середовищем, умови існування – все це відображається у системі назв, що висловлюють різноманітність відносин [121, с. 8–9].

Мова є вказівкою на розуміння культури, а лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу. Мова – складне, багатоаспектне соціальне явище, яке у своїй сукупності є не лише засобом спілкування й способом передачі інформації, а й представляє історію нації, її особливості, традиції, менталітет, психологію та культуру народу. Як і культура, мова має свою форму й зміст, але змістом мови є зовсім не ті ідеї та погляди, які з її допомогою дістають можливість матеріального втілення й можуть бути предметом обміну між людьми. Мова є особливим й універсальним засобом вираження будь-яких результатів мислення, а також відображенням усіх національних особливостей носіїв мови. Отже, мова виступає одним із способів, за допомогою яких може бути виражена культура, і як засіб акумуляції знань культури [255, с. 20–28; 246].

В. В. Жайворонок характеризує мову як вагому частку національної культур. Покликаючись на Е. Сепіра, вчений визнає, що мова є вказівкою на розуміння культури, а лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу. Тим самим мова так чи інакше відбиває культурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто менталітет носіїв мови. Усе це велючає передусім співвідношення мови й культури через взаємодію власне інтралінгвальних та екстралінгвальних чинників. Передусім це стосується теорії номінації корпусу окремих шарів лексики, зокрема іншомовних слів [103, с. 49].

Мова знаходиться в стані безперервного розвитку всіх її складових частин. У мові будь-яка група лексики несе певну культурологічну інформацію. На культурну конотацію семантичного засвоєння іншомовного слова вказував М. Г. Комлев [152].

Лексична система будь-якої національної мови є найбільш гнучкою та динамічною порівнянно з іншими системами, які виділяються в мові. Так, В. фон Гумбольдт відзначав, що словниковий склад не можна розглядати в жодному разі як готову, застиглу масу. Не кажучи вже про постійний процес утворення нових слів і слівформ, словниковий запас до того часу, поки мова живе в мовленні народу, є продуктом словотвірного потенціалу, який розвивається й знову відтворюється [90, с. 110–112]. Це пов'язане з необхідністю якомога точніше відбити мінливу картину світу й у такий спосіб сприяти більшій ефективності процесу спілкування між людьми. Як відзначає Ю. О. Жлуктенко, «лексика ніколи не може у своєму наявному складі вичерпно відбити всю безмежність людського досвіду й навколишнього світу, тому більшість лексико-семантичних рядів і мікросистем кожної мови перебуває у «відкритому» стані, тобто в постійній схильності до інновацій» [108, с. 126].

За С. В. Семчинським, лексичні запозичення є результатом «зовнішньої» історії мови, тобто результатом особливих умов, що незалежно від мови, але здійснюють на останню певний вплив. До таких умов належать історичні й політичні зв'язки, культурні впливи й певною мірою географічне розташування народу, який характеризується своєрідною культурою [273, с. 33]. Отже, лексичні запозичення допомагають нам уявити ті зв'язки, які існували між даним народом та іншими народами. Величезну роль при взаємодії мов відіграє й загальний рівень матеріальної культури народів – носіїв цих мов [там само, с. 53].

Лексика реагує на всі культурні зміни, оскільки її функція – номінація явищ і предметів певної культури. Зазначене твердження панувало в кінці XIX ст. – на початку XX ст. як результат двомовності, яка виникає внаслідок контактування мов не зв'язаних географічно (І. О. Бодуен де Куртене, Ф. І. Буслаєв, С. К. Буліч, Є. Ф. Будде, Л. П. Якубинський, В. М. Жирмунський, О. О. Шахматов) і властива, як правило, не цілим народам, а певним групам, окремим його представникам: державним і політичним діячам, письменникам,

публіцистам (В. І. Самійленко, І. В. Шаровольський, Д. Шелудько; І. Я. Франко, І. С. Нечуй-Левицький, А. Ю. Кримський, Б. Д. Грінченко). Володіючи одночасно двома мовами, вони переносять окремі елементи чужої культури в рідну мову, і внаслідок свого впливу на колектив, сприяють поширенню й засвоєнню цих елементів широким загалом [25, с. 7; 194, с. 61]. На «запозичення культурне» вказували й С. К. Буліч, Л. Блумфільд, В. О. Богородицький, яке, перш за все, обумовлене запозиченням нових предметів або ідей [45, с. 2; 27, с. 489; 29, с. 322–354]. Л. Блумфільд таким чином розумів запозичення понять культури [27].

О. Г. Муромцева, постулюючи питання адаптації лексичних запозичень, визнає, що саме географічна двомовність охоплює ширші маси населення й зумовлює більш активний процес взаємодії цих мов у галузі культури, оскільки саме вони залишають чи не найглибший слід у контактуючих мовах [194, с. 60–61].

Деякими лінгвістами (А. О. Брагіною, Н. А. Івановою) було висловлено думку про те, що часто рушійною силою входження й повного осмислення лексичних запозичень є культурна перевага, тобто рівень цивілізаційного й інтелектуального розвитку народу, культурологічний обмін досвідом із представниками різних країн [34, с. 18; 121, с. 16]. Н. А. Іванова визнає, що оскільки запозичення є назвами певного явища мовної картини світу, то вони посідають певне місце в ній; вони не тільки визначають їхнє місце в системі мови, а й слугують засобом зв'язку з мовною картиною світу мови-реципієнта. Мовна картина світу становить собою сукупність компонентів, у яких уміщено інформацію про національно-культурні особливості певного народу [121, с. 16].

Аспект мовної культури вважається одним із головних чинників повного засвоєння лексичних запозичень, що сприяє накопиченню та розширенню фонду знань носія мови. Лексичні запозичення в мові – один з важливих чинників її розвитку. Рівень теоретичного опрацювання цієї проблематики бере витоки з праць В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, Е. Сепіра.

У зв'язку з тим, що запозичення виступають однією з можливих відповідей на потреби номінації, які виникають унаслідок мовних контактів і розширення під впливом інших мовних соціумів, вони є певною економією мовних зусиль, оскільки для заповнення номінативних лакун, що виникли в певній мові, використовуються готові одиниці чужої мови. Запозичення набувають національного визнання, мають найміцніші ознаки, завдяки яким і функціонують в мові як одиниці, що несуть цінну культурологічну інформацію й виконують важливу виховну функцію [246].

Звертаючи увагу на процес запозичення, О. О. Потебня зазначав, що «запозичувати – означає брати для того, щоб можна було внести в скарбницю людської культури більше, ніж отримуєш» [222, с. 68]. Такий підхід до питання запозичення дозволяє виявити закономірності, яким підпорядковується розвиток словникового складу мови, пояснити явища, що в ньому відбуваються, виявити їхні причини, визначити зв'язок між історією окремих слів, історією мови та історією народу.

О. А. Стишов, посилаючись на студії В. В. Жайворонка, зазначає, що механізм мовної номінації як постійний інтралінгвальний процес реагує нові (матеріальні чи ідеальні) реалії дійсності. Його дія спрямована на інтенсивне поповнення найбільш відкритої і динамічної лексичної підсистеми мови як сукупності самодостатніх лінгвальних засобів відбиття навколишнього світу. [298, с. 24–25].

Характерно, що процес виникнення нових номінацій відзначається закономірною двоступеневістю – суб'єктивізацією нового найменування у мовній свідомості колективу, а згодом об'єктивізацією їх у словнику (галузевому чи загальномовному). Як наслідок – те, що фіксує мовна свідомість, фіксується водночас і мовною пам'яттю, стаючи згодом мовною традицією. Тим самим збагачується зміст мови, тобто її лексичний склад, і вдосконалюється форма мови, або системність лексики. Національна лінгвальна

система приймає все нові лексичні одиниці, які займають чітко визначені для них місця в мовній структурі [там само].

На великий культурний вплив на матеріальне і духовне життя у німецькій мові вказував М. П. Кочерган. Учений досліджував лексичні запозичення з декількох сфер: ремісництво (*штаба*, *смуга металу Stab*; *клейстер клей Kleister*), будівництво (*ганок Gang*; *льоx Loch*); сільське господарство (*таблi «вила» Gabel*); одяг, взуття, аксесуари (*камiзелька «верхній чоловічий одяг без рукавів» Kamizol «камзол»*); кулінарія (*книдлі «глушки з тертої картоплі і пшеничної муки, начинені сливами і политі маслом або олією», Knödel «кльоуца, фрикаделька»*); флора і фауна (*мореля «крупна черешня», Amarelle «сорт садової вишні»*); торгівля, гроші (*тандита «місце торгівлі речами, що були в користуванні», Tand «мішура, дрібничка»*); характеристика людей за спорідненістю, внутрішніми якостями (*шватер «чоловік сестри Schwager»*); суспільно-політичні поняття (*солтис «сільський староста» Schulthesis «урядник, староста»*) тощо [155, с. 25–30]. У своїй розвідці вчений в основному розглядав лексичні одиниці німецького походження, яких немає в українській літературній мові або які порівняно з літературною мовою мають специфічну семантику.

С. В. Семчинський зазначає, що вивчення процесу адаптації дає величезний матеріал для історії і культури мови, але водночас запозичення є надійним матеріалом для вивчення історії народу – носія даної мови. Такі слова, як *оксамит*, *гаспид*, *високосний*, *гарний*, *грамота*, *демон*, *дяк*, *ікона*, *магніт* та інші походять з грецької мови і свідчать про зв'язки з греками. Такі слова, як *малювати*, *нирка*, *нава*, *рада*, *скарб*, *цуг*, *шанувати* та інші були запозичені українською мовою з германських мов. Запозичені слова допомагають уявити ті зв'язки, які існували між даним народом та іншими народами [273, с. 33–34].

Отже, екстралінгвальна сфера дійсності (фізіологічна, психологічна, соціально-історична, культурна, естетична) є одним із стимулів мовної

еволюції. Це імпульси, які йдуть з середовища навколо мови і пов'язані, перш за все, з особливостями історичного розвитку суспільства, переселення і міграціями, об'єднанням і розпадом мовних колективів, прогресом культури і техніки тощо [278, с. 220]. Таким чином, необхідність у запозиченні нових слів тісно пов'язана з виникненням предметів і явищ сфери матеріальної культури. Є. В. Розен пропонує для подібних слів ввести термін «матеріальні запозичення» [231]. О. А. Стишов визнає, що у такі періоди мовна система опиняється перед необхідністю розв'язання адаптаційних завдань за короткий часовий проміжок, у результаті чого в конфлікт вступають два важливі чинники, що забезпечують призначення конкретної лінгвальної системи: необхідність пристосування всіх її параметрів до функціонування в умовах, які різко змінилися, з одного боку, і прагнення до самозбереження, – з другого [298, с. 18].

У національній специфіці найменувань відображаються не тільки особливості природних умов життя, культури й своєрідність національного характеру носіїв мови. Посилаючись на міркування А. Вежбицької, О. А. Стишов додає, що не тільки думки можуть бути сформовані певною мовою, але й почуття по-різному реперезунтуються мовною свідомістю. Іншими словами, є поняття, фундаментальні для людей одного світу і відсутні в іншому [298, с. 24].

Сучасна мовна практика засвідчує активізацію механізму номінації насамперед у межах спеціальних мікросистем. Н. А. Іванова, зазначає, що мова-реципієнт може запозичувати не тільки окремі лексеми, а цілі лексико-семантичні групи слів, залежно від здатності, різних фрагментів мовної картини світу переймати іншомовну лексику [121, с. 8–9]. Це стосується різногалузевих систем, наприклад, суспільно-політичної, соціально-економічної, спортивної терміносистем, обчислювальної техніки й інформатики, медицина, екологія та ін. [298, с. 24–25].

Суспільство кінця XX ст. – початку XXI ст. характеризується помітними соціальними, економічними й культурними змінами. Це не могло не знайти відображення в мовних процесах, оскільки загальновідомо, що еволюційні зміни неминуче відбиваються в мові саме в період глобальних перетворень, і в словнику з'являється значна кількість нових слів. Вплив чужомовної культури, зокрема лінгвістичної, відчуває будь-яка мова; вона стає активним реципієнтом нових лексичних одиниць (що відбиває поняття іншомовної культури), а процес запозичення становить масовий характер [238].

Л. М. Архипенко зазначає, що ступені освоєння іншомовних запозичень у різних стилях і сферах функціонування можуть бути різні [10, с. 81]. На думку дослідниці, аналіз частотності вживання новітніх запозичень з англійської мови в україномовній пресі показує, що найбільш уживаними виявились англіцизми, запозичені для характеристики нових економічних відносин: *бізнес, бізнесмен, дилер, менеджер, офіс, офшор, лізинг, ріелтер, менеджмент, маркетинг, бартер*; англіцизми, які вживаються у сфері політичного життя: *брифінг, лобі, саміт, імпічмент*, а також слова, які належать до різних сфер діяльності: *спонсор, рейтинг, продюсер, моніторинг, тинейджер, кілер, іміджмейкер, комп'ютер, Інтернет, сканер, файл, байт*. Найчастотніші: *бізнес, бізнесмен, офіс, дилер, менеджер, комп'ютер, Інтернет, брифінг, спонсор, рейтинг* [там само].

У силу історичних обставин в останні роки проникненню іншомовних лексем у мову найбільше сприяла газетна мова, і тому відбулося помітне оновлення лексичного складу в газетно-публіцистичному стилі. Оскільки мова засобів масової інформації швидко реагує на процеси суспільного життя, а багатство внутрішніх ресурсів дозволяє словесно відобразити широку гаму відтінків значень нових слів у різних контекстах, то вона насамперед реагує на новації, які супроводжують прогрес, і головним чином дозволяє вловити загальний соціокультурний фон, відобразити динаміку суспільної свідомості через «мовний смак епохи» [238; 251]. Це зумовлено демократизацією всіх

галузей суспільного життя й відповідно до цього свободою вибору слова на радіо- та телепередачах, у статтях, урізноманітненням жанрово-стильової палітри мови, природним намаганням мовців оновити засоби вираження. Як зазначає А. Т. Аксьонова, однією з характерних ознак аналізованого періоду є явище активного входження в мову ЗМІ нових лексичних одиниць з англійської мови, зокрема, її американського варіанту [5, с. 8].

Саме мова мас-медіа стає об'єктом дослідження нових процесів у сфері лексики, оскільки саме розвиток засобів масової інформації у ХХ ст., особливо у другій половині століття, зробив їх головним каналом адаптації лексичних запозичень. Мова мас-медіа є своєрідним дзеркалом сучасної мови-реципієнта, у якому відбивається багатофункціональність національної мови, ступінь її інтелектуалізації, зокрема через поширення інтернаціональних слів з різних галузей знань та їхню загальномовну адаптацію на всіх рівнях мовної системи [298, с. 32]. За поглядами О. А. Стишова, інтернаціональна лексика, зафіксована в спеціальних словниках, уживана в професійній сфері, починає нове життя в мові засобів масової інформації. Фіксування такої лексики є показником літературно-нормативної адаптації іншомовних слів, випробування на міцність запозичень, на органічне входження до словотвірної системи мови-реципієнта. Саме мова мас-медіа відіграє роль головного чинника сприймання лексичних запозичень, поширення й узвичаєння їх у масовій свідомості носіїв мови [209, с. 32].

Саме мова мас-медіа стає об'єктом дослідження нових процесів у сфері лексики, оскільки саме розвиток засобів масової інформації у ХХ ст., особливо у другій половині століття, зробив їх головним каналом адаптації лексичних запозичень. Мова мас-медіа є своєрідним дзеркалом сучасної мови-реципієнта, у якому відбивається багатофункціональність національної мови, ступінь її інтелектуалізації, зокрема через поширення інтернаціональних слів з різних галузей знань та їхню загальномовну адаптацію на всіх рівнях мовної системи [298, с. 32]. За поглядами О. А. Стишова, інтернаціональна лексика, зафіксована

в спеціальних словниках, уживана в професійній сфері, починає нове життя в мові ЗМІ. Фіксування такої лексики є показником літературно-нормативної адаптації іншомовних слів, випробування на міцність запозичень, на органічне входження до словотвірної системи мови-реципієнта. Саме мова мас-медіа відіграє роль головного чинника сприймання лексичних запозичень, поширення й узвичаєння їх у масовій свідомості носіїв мови [209, с. 32].

На відміну від попередніх періодів розвитку, коли іншомовні слова виникали й уживалися переважно в художньо-белетристичному та розмовному стилях, рідше – у публіцистиці; у кінці ХХ ст. запозичення поширилися в мові мас-медіа. Засоби масової інформації (ЗМІ) посідають особливе місце у формуванні уявлень про світ, що призводить до стихійного складання фонових знань. Доречним у зв'язку з цим видається міркування М. А. Жовтобрюха: «У ній [періодичній пресі] найбільш інтенсивно відбувається творчий процес перевірки, відбору й закріплення у всенародному вживанні лексичних нових слів, виникнення яких викликане соціальною проблемою» [111, с. 3]. Мова засобів масової інформації «органічно зв'язана з історією народу, долею його культури» [111, с. 8]. Лексичні запозичення в мові ЗМІ були об'єктом у багатьох працях лінгвістів (Г. Д. Дружин, О. А. Стишов, В. В. Роман).

Нерідко саме завдяки сучасній публіцистиці, яка активно використовує нові лексичні одиниці, вони поширюються серед носіїв мови, проходять апробацію на доцільність використання і засвоєння, на відповідність системі мови, а згодом проникають і в інші функціональні стилі (так, наприклад, із публіцистичного до художньо-белетристичного стилю і розмовного вжитку потрапили слова *фазенда*, *бартер*, *спонсор* та ін.). Наприклад, О. А. Стишов підтверджує, що саме завдяки засобам масової інформації в останні десятиліття ХХ ст. досить значна кількість запозичень увійшла в широкий вжиток і засвоєні українською літературною мовою [209, с. 240–241]. Наприклад, ознайомлення масової аудиторії з досягненням науки і техніки в різних галузях знань сприяє активному проникненню запозичених слів. Потрапляючи в мову ЗМІ, вони

здобувають право на входження до загальномовного словника, пор.:, *глобалізація, гендер, гендерний, транш кікбоксинг* тощо [298, с. 36].

У той же час втрата колишніх асоціативних зв'язків, які існували в мові, із якої вони запозичені, тягне за собою й втрату можливо властиву запозиченим словами в мові-джерелі умотивованості, що відповідно викликає суттєві труднощі при розпізнаванні значення їхнього значення в процесі адекватного сприйняття у мові-реципієнті [111; 188, с. 125].

Особливо відзначимо важливість розуміння контексту (в нашому випадку насамперед до якої саме сфері людської діяльності належить те чи інше запозичене слово) для адекватного тлумачення й адаптації семантики нових лексичних запозичень. Нові лексичні запозичення, які ще не засвоєні цілком в мові-реципієнті носієм мови й не включені в словники мови, але які вже використовуються в мові засобів масової комунікації, можуть вимагати від носія мови звернення до словників мов-донорів [243].

Як відомо, для адекватного розуміння слова, розглядаючи його як повноцінну багатозначну мовну одиницю, слід урахувати той факт, що справжнє життя слова реалізується лише в мові, тобто в контексті. Вибір того чи іншого відповідного значення при перекладі багато в чому визначається контекстом, у якому використана мовна одиниця. Під контекстом прийнято розуміти мовне оточення, у якому вживається лінгвістична одиниця або ж сукупність слів, граматичних форм і конструкцій, в оточенні яких зустрічається дане слово [245].

С. І. Олексієнко, постулюючи процес функціонування й адаптації, зазначає, що іншомовні слова, проникаючи до лексичного складу мови-реципієнта, деякий час уживаються головним чином у мовленнєвих контекстах. Отже, осмислення його відбувається на рівні цих контекстів. Тільки при повторних уживаннях, при певній частотності та при створенні серій типових уживань виділяється самостійна лексична одниниця [205, с. 61].

Отже, пізнаючи іншомовне слово вже в межах того або іншого контексту, людина спирається на «уяву», що формується культурою, яка оточує її. Переважна більшість інновацій проходить своєрідну апробацію на доцільність і придатність нормативного використання саме в мові мас-медіа. Іншомовні слова являють собою певну економію мовних засобів, тому що для заповнення номінативних лакун використовуються лексеми чужої мови, тобто є наявність у мові-реципієнті сформованих систем термінів, що обслуговують ту або іншу тематичну галузь, професійне середовище [238].

Л. М. Архипенко, аналізуючи ступені засвоєння англіцизмів, зазначає, що слово *Інтернет* з'явилося в українській мові зовсім недавно, поширенням воно зобов'язане науково-технічному прогресу, досягненням у галузі інформатики. Слова *Інтернет* і *комп'ютер* стали стали невід'ємною частиною повсякденного життя завдяки комп'ютеризації нашої країни, захопленню людей різного віку комп'ютерними технологіями, іграми, завдяки інтересу до інформації, яка отримується через комп'ютер. Дослідниця наводить такі приклади: «*Інтернет охопив усі сфери людського буття, і нині без його широкого використання поступ уперед стає неможливим*» («Урядовий кур'єр», 2000 р., № 154, с. 11). У газетах з'являються оголошення про підключення домашніх комп'ютерів до системи Інтернет, що дає доступ до різноманітної інформації (ви можете прочитати будь-яку книгу, доповідь, зроблену на конференції, отримати чіткі інструкції, схеми, карти, будь-які відомості): «*Д.Фразер повідомив, що на Прикарпатті створюється навчальний центр, де за допомогою комп'ютерів його відвідувачі через Інтернет слухатимуть лекції тридцяти канадських університетів*» («Слобідський край», 2000 р., № 41, с. 1) [10, с. 112–113].

Ступень адаптації запозиченої лексеми залежить від різних факторів і визначається різними етапами процесу запозичення. Входячи в нове мовне середовище, запозичення лишається повністю незасвоєним мовою-реципієнтом ні лексично, ні фонетично, ні графічно чи граматично й належать до

неасимільованої лексики або так званих варваризмів, які відразу видають своє іншомовне походження. Подібні лексичні одиниці не перекладаються, а часто зберігають на письмі іншомовну графічну форму й завдяки незвичному звучанню і написанню приваблюють до себе увагу. Виконуючи номінативну функцію, варваризми заповнюють лакуни у сфері номінацій, позначають назви окремих предметів і понять для забезпечення міжнародного розуміння. Сюди можна віднести такі лексеми: *haute couture* (висока мода), *alta moda* (мистецтво моделювання модного одягу), *pret-a-porte* (одяг, готовий для носіння) та ін. Ця група іншомовної лексики виконує емоційну функцію, що дозволяє не тільки позначити саме поняття, але й передавати його певні відтінки. Це так звана «престижна лексика», яка потрапляє в мову через моду й рекламу. Дуже важливо, щоб запозичення були зрозумілими; шлях семантичних перетворень – дуже складний та часто носії мови помилково вживають слово через не адекватне розуміння. Багато слів залишаються незрозумілими, та внаслідок маємо або помилкове вживання, або нарощування нового значення – своєрідне освоєння іншомовного слова [243; 245].

Питання про значення контексту й актуалізацію значення слова розробляв й Ж. Вандрієс: «У всіх випадках значення слова визначається контекстом. Слово використовується в оточенні й визначає його значення кожного разу. Ні що інше, а саме – контекст, усупереч різноманітності значень слова, надає «особливе» значення; ні що інше, а саме контекст очищає слово від його минулих значень, накопичених пам'яттю, і створює слову «актуальне» значення [52, с. 171]. Вплив культурно-історичного фактора на сприймання контексту зауважував М. П. Кочерган [156, с. 23].

О. Е. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. А. Кутіна, досліджуючи функціонування запозичених слів, студіювали питання засвоєння слів у певних контекстах у мові-реципієнті. Формуванню нових семантичних одиниць мови сприяє використання протягом певного часу запозичених слів у мовних контекстах й засвоєння їх лише на рівні цих контекстів, тобто виокремлення

контекстуальних семантичних одиниць (контекстуальних значень). Лише при повторному вживанні та їх типізації, при досягненні певної частотності вживання іншомовні слова починають засвоюватися як окрема, самостійна одиниця, що виокремлюється з низки типових лексичних контекстів [25, с. 242].

Виникнення нової семантичної одиниці запозиченого слова не є результатом механічного перенесення, можна говорити про особливий етап становлення значення запозиченого слова в новому мовному середовищі. Особливістю початкового періоду входження іншомовного слова є те, що йому не властивий необхідний реєстр лексичних контекстів у мові-реципієнті, де може бути реалізовано його значення. Процес початкового семантичного вживання іншомовного слова являє собою формування лексичних зв'язків слова у новому контексті, створення низки його типового вживання його в мові-реципієнті, які узагальнюються для актуалізації значення [25, с. 242–243].

У межах загального поняття контексту розрізняють вузький контекст (мікроконтекст) і широкий контекст (макроконтекст). Дуже важливо при з'ясуванні значення значення іншомовного слова брати до уваги безпосередньо макроконтекст, оскільки саме в ньому може міститися «підказка», тому можливість адекватного розуміння іншомовного слова визначається в більшості випадків наявністю коментаря [156].

Значення більшості нових лексичних запозичень є вимогою для розуміння ширшого контексту. Іноді важко знайти адекватний національний еквівалент, точно передати семантику лексичного запозичення, адже на практиці виходить так, що слово або вираз є в словнику, але має інше значення. Спроба замінити запозичену лексему часто знижує її культурологічну цінність і сферу функціонування, що, у свою чергу, призводить до втрати експресивності, «новизни». При всій незрозумілості слова, що вживається вперше, контекст якщо й не здатний повністю розкрити його зміст, то все ж може дати певне уявлення про предмет або поняття, позначене ним. Більшість запозичених

лексем супроводжується описовим перекладом, який зазвичай знаходить своє вираження в так званих оцінках мови, у деталізованих тлумаченнях слів. Описовий коментар використовують, коли з тих чи інших причин калькування неможливе. При даному способі відбувається розширення компонентного складу, значно змінюється структурно-граматична організація, що у свою чергу призводить до неминучої втрати певної інформації за рахунок експресивності, що позбавляє контекст характерного йому національного колориту й своєрідності. З огляду на специфіку даного способу необхідно відзначити, що головна перевага, яка полягає в тому, що при використанні описового коментаря виключається нерозуміння семантики запозиченої лексики (що часто відбувається, коли нове слово запозичується з новим поняттям) [25, с. 242–243].

Розглянуті вище твердження і приклади функціонування лексичних запозичень свідчать про сучасний рівень розвитку матеріальної та духовної культури у суспільстві. Сучасна мова засобів масової інформації – особлива форма комунікації, соціокультурне значення якої полягає в тому, щоб встановити певного роду зв'язок між людьми, але насамперед будь-яка мова виконує інформаційну функцію у сфері масової комунікації, охоплюючи в тому чи іншому обсязі суспільно-політичну інформацію, різноманітні медійні повідомлення тощо. Разом із тим, досить часто мова настільки ідеологізується та політизується, що з мови мас-медіа перетворюється на засіб ідеологічної боротьби, проте й такий вплив на мовному рівні виявляється, зокрема, в тому, що мова ЗМІ більш інтернаціоналізується, поповнюючи свій лексикон новими словами і поняттями.

Поява значної кількості нових слів та їх нових значень має не тільки інформаційну мотивацію, але є засобом збагачення суспільної свідомості, національного та інтернаціонального закріплення іншомовних одиниць, що, у свою чергу, допомагає людям адекватно й глибоко усвідомлювати їх навколишній світ, точніше передавати свої думки. Актуальність понять обумовила вживання нових слів на сучасному етапі; називаючи предмети та

явища в нашому житті, вони подають історію розвитку нації, її особливості, традиції, менталітет, іншими словами, вони несуть нову культурну й культурологічну інформацію для носія мови. Запозичена лексика в даному випадку є одним із найважливіших факторів розвитку структури мови, яка набуває національного визнання та виступає соціально значимим елементом мовної поведінки носія мови, а також лінгвокраїнознавчим джерелом, що відтворює культуру етносу на певному етапі суспільства.

Нові слова, які з'являються в мові, і нові значення слів мають різну мотивацію: соціальну, традиційно-побутову, емоційно-психологічну, що у свою чергу допомагає людям адекватно й глибоко усвідомлювати світ, який їх оточує, точніше передавати свої думки. Запозичена лексика в цьому випадку є одним із найважливіших культурологічних аспектів розвитку структури мови, виступає соціально значимим елементом мовної поведінки носія мови, а також джерелом, яке відбиває культуру етносу. Придбати ці знання й навички неможливо без урахування всіх змін, які відбуваються в мові в процесі її розвитку, і в першу чергу – без урахування змін у словниковому складі мови.

Переклад з мови на мову може бути не адекватний через відмінності понятійних систем, але вирішальну роль у формуванні інформації, знань носія мови відіграє зв'язок мовних одиниць і ситуація, тобто контекст. Відомо, що слово – носій не тільки актуальної інформації, переданої в процесі повсякденної мовної комунікації; воно разом із тим акумулює соціально-історичну інтелектуальну й експресивно-емоційну, оцінну інформацію національного характеру. Культурний компонент значення слова для носіїв конкретної мови безпосередньо виявляється в різних контекстах, у яких так чи інакше, з того чи іншого приводу зіставляються соціально-історичні зрізи епох, сформовані стереотипи мислення, мовної поведінки представників різних верств суспільства, професій, політичних груп тощо.

Таким чином, проникнення іншомовної лексики до складу мови-реципієнта, її освоєння, інтенсивність проникнення цього процесу фіксується

різними лексикографічними довідниками, що відбивають рівень філологічної культури, історію громадської думки, міру національної самосвідомості, соціальне ставлення до проблеми запозичення. Тому в процесі практичної роботи з освоєння запозичень можна почерпнути багату культурологічну інформацію, що допоможе орієнтуватися в сучасних текстах, насичених запозиченою лексикою. Культура у цьому випадку сприймається в щонайширшому етнографічному сенсі як система ідей, традицій, спосіб життя, бачення світу, національний характер, менталітет носіїв мови.

Висновки до розділу 3

1. Розробка та вдосконалення класифікаційних принципів адаптації іншомовних слів сприяли становленню теорії дослідження лексичних запозичень, виділенню основних типів і ступенів адаптації (А. Шлейхер, Г. Хірт, О. Бехагель, Ф. Верде, Я. К. Грот, І. О. Бодуен де Куртене, Г. Пауль, М. П. Савинов, Є. Ф. Карський, І. І. Огієнко, Е. Ріхтер, В. Пізані).

2. З огляду на те, що недостатні знання про механізми функціонування лексичних запозичень унеможлиблювали достовірну класифікацію етапів адаптації лексичних запозичень, лінгвісти апелювали до змін на фонетичному, лексичному синтаксичному рівнях мови (О. О. Шахматов, Г. Пауль, Л. Блумфільд, В. І. Самійленко, В. О. Богородицький).

3. Найбільшу значимість для сучасної науки мають дослідження щодо визначення показників освоєності лексичних запозичень. Мовознавці розробили їхні методологічні засади, які передбачали, що саме на етапі засвоєння й відбувається формування нової морфемної структури слова згідно з основними законами мови-реципієнта з урахуванням семантичних і меншою мірою – граматичних властивостей іншомовного слова (Г. Пауль, В. К. Поржезинський, А. Доза), графемно-орфографічного засвоєння (Ф. І. Буслаєв, Л. А. Булаховський), акцентуаційних норм (О. О. Потебня, В. О. Богородицький, В. М. Жирмунський, І. Ю. Гальчук).

4. У другій половині ХХ ст. було розширено коло досліджуваних проблем, пов'язаних із процесом запозичення, що спричинило до переосмислення традиційного трактування сутності запозичення як глибокого структурного взаємовпливу різних мовних систем. Встановлюються різноманітні показники (або критерії) адаптації іншомовних слів до системи мови-реципієнта.

5. Розроблені основні показники/ступені/критерії засвоєння запозиченого слова, які необхідні для входження іншомовних слів у систему мови-одержувача: передача іншомовних слів фонетичними й графічними засобами мови-реципієнта, співвіднесення слів із граматичними класами й категоріями мови-реципієнта, фонетичне й граматичне освоєння іншомовних слів, словотвірна активність, семантичне засвоєння іншомовних слів, регулярне вживання в мові, у тому числі в термінологічній галузі (У. Вайнрайх, Ю. С. Сорокін, Л. П. Єфремов, І. М. Обухова).

6. У науковій літературі виокремлюється й систематизується різна кількість етапів адаптації до лексичного складу мови-реципієнта (Т. Сейворі, Ю. О. Жлуктенко, Л. П. Крисін, В. М. Аристова, О. Е. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутіна, Л. П. Кислюк, Г. А. Сергєєва, В. П. Сімонок, О. А. Стишов, Л. М. Архипенко, Я. В. Битківська та ін.). Більшість лінгвістів виокремлює три етапи адаптації лексичних запозичень.

7. Важливим для сучасного мовознавства є поділ усього процесу адаптації на два етапи: формальну й семантичну адаптацію (Ю. С. Сорокін, В. Ю. Мартинек, С. І. Олексієнко, Е. Ф. Володарська, О. В. Маринова, І. В. Муромцев, О. П. Бодик). Формальна адаптація іншомовних слів об'єднує асиміляцію на фонетичному, графічному та морфологічному рівнях. Під семантичною адаптацією вважають функціонально-семантичні зміни (Д. С. Лотте).

8. Результатом запозичення іншомовної лексики є не лише кількісне збагачення словникового складу мови-реципієнта, а й певні зміни в її структурі.

Визначено, що процеси розвитку й поповнення номінативного фонду перебувають у безпосередньому зв'язку з екстралінгвальними факторами. Проникненню іншомовних лексем до складу мови-реципієнта більш за все сприяють засоби масової комунікації, що й визначає, на наш погляд, пріоритетну сферу поширення лексичних запозичень у зв'язку з тим, що мова ЗМІ найбільш повно відображає всі зміни лексичного складу.

9. Результати аналізу запозичених лексем довели той факт, що вони функціонують у мові як одиниці, які зберегли в мові-реципієнті певні іншомовні властивості, набувають національного визнання, мають цінну культурологічну інформацію та виконують важливу соціальну функцію.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Для становлення загальнолінгвістичної теорії запозичених слів важливо окреслити варіативну базу щодо визначення поняття *лексичне запозичення*. У сучасній лінгвістиці немає чітких дефініцій стосовно відповідного поняттєво-термінологічного апарату, оскільки лінгвісти, удаючись до визначення понять, акцентують увагу на різних ознаках запозичених слів. Мовознавці другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. аналізують запозичення здебільшого згідно з визначенням різних критеріїв, а саме: етимологічного (Г. Хюттль-Ворт); структурно-семантичного (Е. Хауген, М. М. Маковський, Н. С. Авілова, О. А. Стишов); функціонального (Л. П. Крисін, А. О. Брагіна, М. М. Шанський, Л. Л. Касаткін, Л. М. Архипенко, С. І. Дорошенко, М. І. Філон); історико-хронологічного (В. Т. Коломієць, Г. О. Муромцева) та ін. Термін *запозичення* вживається у двох значеннях. Уживання терміна *запозичення* в широкому тлумаченні ґрунтується на взаємодії мовних систем, що сприяє збагаченню словникового складу мов (Л. В. Щерба, У. Вайнрайх, Л. А. Булаховський, С. В. Семчинський, Л. Шулан, Ю. С. Сорокін, Ю. О. Жлуктенко, Д. С. Лотте). Інший підхід визначається як процес міграції лексичних запозичень, спрямований на перенесення готових елементів з однієї мови в іншу та природне освоєння системою мови-реципієнта, процес адаптації до її власних ресурсів і потреб, формальне й систематичне перетворення в умовах зовсім іншої мови (О. О. Реформатський, Б. Гавранек, М. П. Кочерган, І. В. Муромцев, О. О. Селіванова). До кінця нерозв'язаним залишається питання про визначення понять *адаптація* й *асиміляція* та їхніх диференційних ознак.

2. Актуальність загальнотеоретичних положень, пов'язаних з адаптацією лексичних запозичень, започаткована в лінгвістиці в кінці ХІХ ст. з розгляду питання доцільності/недоцільності іншомовних слів у мові-реципієнті, що вперше було засвідчено Р. Ф. Брандтом й продовжено в студіях О. І. Соболевського, Ф. Є. Корша, Є. Ф. Карського, І. І. Огієнка та ін. Принцип

доцільності виступив головним критерієм у студіях таких учених, як Ш. Баллі, Й. Л. Вайсгербер, Б. Гавранек, Й. Вахек, В. Матезіус, А. Доза. Ця позиція відбилася в практиці досліджень інших учених, а саме: запозичене слово не повинно суперечити фонетичним, морфологічним та синтаксичним законам рідної мови (Я. К. Грот, О. О. Потєбня, І. О. Бодуен де Куртене, Ш. Баллі, М. В. Юшманов, Л. А. Булаховський, Р. Смаль-Стоцький, У. Вайнрайх). Праці мовознавців (В. І. Самійленко, І. В. Шаровольський, Д. Шелудько) дають важливий матеріал про уяву семантичної структури запозичених слів, хронологію та ступінь активності їхнього засвоєння. Нове тлумачення в межах соціолінгвістичного підходу набула теза про процес адаптації лексичних запозичень, що можливо як в умовах білінгвізму, так і монолінгвізму навіть за відсутності тісного зв'язку між двома мовами, а також унаслідок мінімального індивідуального контакту (Т. О. Бертагаєв, У. Вайнрайх, Б. Гавранек, Е. Роджерс, А. Россеті, В. Шпербер). У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. питання доцільності іншомовних слів відбувалося у двох напрямках: із погляду мовного пуризму – прагнення очистити мову від іншомовних слів (Дж. Томас, Б. М. Ажнюк, І. Д. Фаріон, Р. П. Дзісь, П. О. Селігей, О. О. Тараненко); розумного використання запозичених слів, які здебільшого входять до активного вжитку й посідають чільне місце в лексичному складі мови-реципієнта, збагачують лексику мови та її виражальні засоби (К. Ф. Яковлев, В. П. Сімонок, Б. Л. Хоффер); у вживанні іншомовних слів європейського та інтернаціонального характеру, які поповнюють різноманітні термінологічні підсистеми, визнано збагачення мови-реципієнта, але приймати лексичні запозичення треба в міру доцільності й у міру розумності; вживання запозичених слів повинно бути доречним залежно від стилістичних і семантичних особливостей (В. П. Сімонок, О. А. Стишов).

3. Питання еволюції адаптації іншомовної лексики підтвердило, що воно вже достатньо активно здійснювалось у кінці ХІХ ст. – першій половині ХХ ст. на новому рівні з погляду етимології й теоретичних принципів питання

адаптації, виходячи із загальних положень лінгвістики. Учені досліджують питання адаптації не в поєднанні із загальною теорією цілісного процесу, а в розмежуванні з нею (Г. Пауль, Я. К. Грот, О. І. Соболевський, І. О. Бодуен де Куртене, М. Р. Фасмер, Р. Кляйнпауль, І. І. Огієнко, Е. Ріхтер, Л. В. Щерба, Л. Блумфільд, В. В. Виноградов, У. Вайнрайх, Е. Хауген та ін.). Єдиною класифікацією запозичених слів за ступенем засвоєння виступав розподіл слів згідно з твердженням теорії німецьких лінгвістів на чолі з А. Шлейхером, Г. Хіртом, Ф. Верде, які висунули ідею поділу всієї іншомовної лексики за ступенем її засвоєння в мові на запозичені, закріплені слова (Lehnwörter) та іншомовні слова (Fremdwörter). Фундатори класифікації керувались критерієм часу входження слів, не зважаючи на особливості функціонування запозичених слів. Зазначений розподіл запозичених слів відображений у численних студіях (Г. Пауль, Я. К. Грот, І. О. Бодуен де Куртене, Є. Ф. Карський, І. І. Огієнко, В. Пізані) і був провідним у лінгвістичних дослідженнях майже до середини ХХ ст.

4. У кінці ХІХ ст. – першій половині ХХ ст. більшість учених звертали особливу увагу перш за все на фонетичні та морфологічні ознаки під час засвоєння іншомовних слів відносно різних етимологічних джерел (Г. Пауль, М. П. Савинов, В. О. Богородицький, І. В. Шаровольский, Є. Ф. Корш, Ф. І. Буслаєв, Ж. Вандрієс, Є. Д. Поливанов, А. Мейє, А. Доза). Зростання уваги до вивчення питання лексичних запозичень зумовило збільшення інтересу мовознавців до активного опрацювання проблеми адаптації іншомовних слів на фонетичному, граматичному, лексико-семантичному рівнях мови-реципієнта (С. В. Семчинський, І. М. Обухова, Л. М. Архипова, О. В. Маринова). Сучасна лінгвістика, досліджуючи проблему адаптації лексичних запозичень, базується на різноманітні та комплексному поєднанні концепцій і класифікацій. Учені розглядають проблему засвоєння іншомовних слів не тільки з позиції морфологічного та фонетичного пристосування до структурних норм мови-реципієнта, але й з погляду словотвірної й семантичної адаптації,

функціональної активності запозичених слів (Л. П. Єфремов, Ю. С. Сорокін, Л. П. Крисін, П. М. Лизанець, О. А. Стишов, К. Рьомер). Диференційні ознаки адаптації іншомовних і запозичених слів виокремлено майже в усіх класифікаціях.

5. Аналіз дослідження та розмежування зовнішніх і внутрішніх чинників показав, що різні за своєю природною сутністю, силою впливу та інтенсивністю їхнього вияву, але взаємопов'язані між собою, вони сприяють переміщенню запозичених слів з однієї мови до іншої. Кожна з причин своєрідно позначається на процесі освоєння лексичних запозичень у певний час, необхідний для адаптації до лексичної системи мови-реципієнта, на ступінь і способи перетворення й трансформації в мовній системі. Деякі вчені виокремили облігаторні й факультативні чинники (Л. П. Крисін, Л. М. Архипенко). До складу облігаторних причин лінгвісти віднесли сам факт безпосереднього зв'язку лексичного запозичення з розвитком економічних, наукових, культурних та соціальних відносин – це неодмінний чинник для всіх періодів.

6. Теоретичні й практичні засади для всебічного дослідження питання диференційних ознак адаптації іншомовних слів відображено в більшості студій (О. Б. Шахрай, Н. С. Авілова, Л. П. Єфремов, Ю. С. Сорокін, Ю. О. Жлуктенко, П. М. Лизанець, І. М. Обухова, Л. М. Архипенко). Новітні теорії та залучення значної кількості фактів уможливили отримання певних результатів у дослідженні невідповідності та послідовності виокремлення ознак адаптації іншомовної лексики. Спроби опису сутності основних та факультативних критеріїв асимільованості зумовили необхідність визначення етапів адаптації іншомовного слова в теорії вивчення лексичного запозичення. Виділяють різноманітні показники адаптації запозиченого слова, які необхідні для входження іншомовних слів до системи мови-одержувача: передача іншомовних слів фонетичними й графічними засобами мови-реципієнта, співвіднесення слів із граматичними класами й категоріями мови, фонетична й

граматична адаптація іншомовних слів, словотвірна активність, семантичне засвоєння іншомовних слів, регулярне вживання в мові: для слова, яке не прикріплене до якої-небудь стилістичної сфери, – у різних літературних жанрах; для терміна – усталене вживання в термінологічній галузі (Ю. О. Жлуктенко, Ю. С. Сорокін, П. М. Лизанець, О. А. Стишов).

7. У лінгвістичній літературі виокремлюється й систематизується різна кількість етапів адаптації у мові-реципієнті (Т. Сейворі, Ю. О. Жлуктенко, Л. П. Крисін, В. М. Аристова, О. Е. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутіна, Л. П. Кислюк, Г. А. Сергєєва, В. П. Сімонок, О. А. Стишов, Л. М. Архипенко, Я. В. Битківська). Визначені етапи в студіях вітчизняних, американських та європейських лінгвістів відображають у цілому ієрархію послідовності процесу адаптації іншомовних слів на основі головних показників на кожному з етапів, проте спостерігається відсутність диференціації й деталізації ознак на різних рівнях мови.

8. Іншомовні слова, які з'являються в мові-реципієнті й нові значення слів мають різну мотивацію: соціальну, традиційно-побутову, емоційно-психологічну, що, у свою чергу, допомагає носіям мови адекватно й глибоко навколишній світ, точніше передавати свої думки. Запозичена лексика в цьому випадку є одним із найважливіших культурологічних аспектів розвитку структури мови, що виступає соціально значимим елементом мовної поведінки носія мови, а також джерелом, яке відбиває культуру етносу. Набути ці знання й навички неможливо без урахування всіх змін, які відбуваються в мові в процесі її розвитку, і насамперед – без урахування змін у словниковому складі мови.

9. Перспективним до вирішення в подальших наукових розвідках вважаємо принцип поєднання найкращих наукових досягнень минулого з розвитком новітніх підходів до вивчення проблеми адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті та в широкому залученні до аналізу матеріалу індоєвропейських та неіндоєвропейських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамічева О. М. Теорія і практика молодогограматизму в українському і російському мовознавстві : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2005. 20 с.
2. Авилова Н. С. Слова интернационального происхождения в русском литературном языке нового времени (Глаголы с заимств. основой) : монография. Москва : Наука, 1967. 246 с.
3. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 48–54.
4. Ажнюк Б. М. Слов'янські й неслов'янські запозичення в мові української діаспори. *Мовознавство*. 1998. № 2. С. 145–160.
5. Аксенова А. Т. Образы американской лингвокультуры в современной русской языковой бреде : автореф. дис. ... канд. філол. наук (на матеріалі) : 10.02.01 / Російський ун-т дружбы народов. Москва, 2011. 18 с.
6. Акуленко В. В. Інтернаціональні елементи у словниковому складі мови. *Мовознавство*. 1973. № 5. С. 20–29.
7. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие. Москва : Флинта: Наука, 2005. 412 с.
8. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты : монография. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1978. 151 с.
9. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1991. 140 с.
10. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2005. 230 с.
11. Балабан О. О. Дослідження семантичних універсалій у різних сферах гуманітарного знання. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Бердянськ, 2016. Вип. ХІ. С. 11–18.

12. Балабан О. О. Лексичне значення vs смисл: від філософської референціальності до когнітивізму. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. 2018. Вип. 1(15). С. 14–20.

13. Балабан О. О. Методи та прийоми дослідження когнітивно-семантичних універсалій у споріднених мовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філологія*. Острог, 2018. Вип. 1(69). Ч. I. С. 26–30.

14. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка : монография. Москва : Изд-во Иностр. лит-ры, 1955. 416 с.

15. Балли Ш. Французская стилистика / ред. Е. Г. Эткинда; вступ. ст. Р. А. Будагова. Москва : Изд-во Иностр. лит-ры, 1961. 394 с.

16. Баранникова Л. И. Сущность интерференции и специфика ее проявления. *Проблемы двуязычия и многоязычия* / отв. ред. П. А. Азимов. Москва : Наука, 1972. С. 88–98

17. Баранникова Л. И. Введение в языкознание: учеб. пособие для филологических факультетов университетов. Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1973. 374 с.

18. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования : учеб. пособие. Киев, МАУП, 2004. 216 с.

19. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолінгвістика. Москва : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. 315 с.

20. Белодед И. К. Советский народ, нация, языки (социолого-лингвистический очерк). *Вопросы языкознания*. 1972. № 1. С. 3–16.

21. Бельчиков Ю. А. Интернациональная терминология в русском языке. Москва : Учпедгиз, 1959. 78 с.

22. Беляева С. А. Английские слова в русском языке XVI–XX вв. Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1984. 108 с.

23. Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание : учеб. пособие. Москва: Просвещение, 1979. 416 с.

24. Бертагаев Т. А. Билингвизм и его разновидности в системе употребления. *Проблемы двуязычия и многоязычия*. Москва : Наука, 1972. С. 82–88.

25. Биржакова Е. Э., Войнова Л. А., Кутина Л. Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования : монография / отв. ред. Ю. С. Сорокин. Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. 431 с.

26. Битківська Я. В. Тенденції засвоєння та розвиток семантики англійців у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2008. 19 с.

27. Блумфильд Л. Язык : монография / ред. М. М. Гухман; пер. Е. С. Кубрякова. Москва : Прогресс, 1968. 608 с.

28. Блягоз З. У. Двуязычие и культура русской речи : учеб. пособие. Майкоп : Краснодарское кн. изд-во, 1977. 200 с.

29. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики : Из университетских чтений. 5-е изд., перераб. Москва-Ленинград : Соцэкгиз, 1935. 356 с.

30. Бодик О. П. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 416 с.

31. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / ред. С. Г. Бархударов. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. 384 с.

32. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / ред. С. Г. Бархударов. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. Т. 2. 391 с.

33. Бондар М. В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кінця XX – початку XXI століть : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 19 с.

34. Брагина А. А. Лексика и культура страны : изучение лексики в лингвострановедческом аспекте. Москва : Рус. яз., 1986. 152 с.

35. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке : учеб. пособие. Москва : Просвещение, 1973. 224 с.

36. Брандт Р. Ф. Лекции по истории русского языка, читанные в Императорском Московском Археологическом институте им. Николая II. Москва : Императорский Московский археологический институт им. Николая II, 1913. 121 с.

37. Брандт Р. Ф. Несколько замечаний об употреблении иностранных слов: Речь, сказанная на годовом акте Нежинского историко-филологического института 1882 г. Нежин : [Б. м.], 1883. 23 с.

38. Брейтер М. А. Англицизмы в русском языке: история и перспективы : учеб. пособие. Москва : Изд-во АО Диалог-МГУ, 1997. 156 с.

39. Брітківа К. В. Узуальне та оказіональне в інноваціях сучасної української мови: тенденції оновлення лексико-словотвірної категорії назв особи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2007. 20 с.

40. Будагов Р. А. Введение в науку о языке : учеб. пособие. Москва : Добросвет-2000, 2003. 544 с.

41. Будагов Р. А. Система и антисистема в науке о языке. *Вопросы языкознания*. 1978. № 4. С. 3–17.

42. Будде Е. Ф. Очерк истории современного литературного русского языка (XVII-XIX век) : сб. статей. Москва : КомКнига, 2005. 144 с.

43. Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX века. Фонетика, морфология, ударение, синтаксис. Москва : Учпедгиз, 1954. 468 с.

44. Булаховський Л. А. Вибрані праці : (у 5 тт.; 1975–1983) / ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1975. Т. 1 : Загальне мовознавство. 495 с.

45. Булич С. К. Заимствованные слова и их значение для развития языка. – *Русский филологический вестник*. Варшава. 1886. Т. XV. С. 344–361.

46. Бурковська О. Й. Теорія односкладного речення в європейській лінгвістиці XIX – початку XXI століть : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.15 / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2018. 22 с.
47. Буслаев Ф. И. О преподавании отечественного языка : учеб. пособие. Ленинград : Учпедгиз, Ленингр. отд-ние, 1941. 248 с.
48. Буслаев Ф. И. Опыт исторической грамматики русского языка. Ч. I. Этимология : учеб. пособие. Москва : унив. тип, 1858. 244 с.
49. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике. Языковые контакты*. 1972. Вып. 6. С. 25–60.
50. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования : монография. Киев : Вища школа, 1979. 264 с.
51. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учеб. пособие. Москва : Наука, 2003. 304 с.
52. Вандриес Ж. Язык (лингвистическое введение в историю) : монография / ред. Р. О. Шор. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 408 с.
53. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Москва : Русский язык, 1983. 239 с.
54. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв. : монография. Москва : Высшая школа, 1982. 528 с.
55. Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку / ред. С. Г. Бархударов. Москва : Учпедгиз, 1959. 492 с.
56. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов. *Вопросы языкознания*. 2002. № 4. С. 96–118.
57. Вишнівський Р. Й. До питання про доцільність вживання англіцизмів (на матеріалі сучасної української періодики). *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. Житомир, 2015. Вип. 1 (79). С. 208–213.

58. Высочина О. С. Понимание значения иноязычного слова (психолингвистическое исследование) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2001. 19 с.

59. Гавранек Б. К проблематике смешения языков. *Новое в лингвистике. Языковые контакты*. 1972. Вып. 6. С. 94–111.

60. Гальди Л. Слова романского происхождения в русском языке : доклад. Москва : Изд-во МГУ, 1958. 81 с.

61. Гальчук И. Ю. О. О. Потехня як акцентолог. *Мовознавство*. 2010. № 4–5. С. 122–131.

62. Гинзбург Р. З., Хидекель С. С., Г. Ю. Князева, А. А. Санкин. Лексикология английского языка : учебник для ин-тов и фак. ин. яз. Москва : Высшая школа, 1979. 269 с.

63. Глущенко В. А. Внешние причины языковых изменений в концепции ученых Московской школы. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*. Славянск, 2000. Вып. VII. С. 3–10.

64. Глущенко В. А. Закономірності розвитку мови : навч. посібник для студентів філологічних факультетів. Донецьк, 2002. 36 с.

65. Глущенко В. А. Историзм и возникновение компаративистики. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*. Славянск, 2002. Вып. X. Ч. 1. С. 25–36.

66. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*. Славянск, 2001. Вып. VIII. С. 3–6.

67. Глущенко В. А., Ледняк Ю. В., Овчаренко В. М., Рябініна І. М. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : навч. посібник для студентів філол. ф-тів. Слов'янськ, 2007. 28 с.

68. Глущенко В. А., Рябініна І. М. Лексичні запозичення як джерело вивчення історії мови у російській компаративістиці 10-х – 20-х рр. ХХ ст.

Актуальні проблеми іноземної філології : лінгвістика та літературознавство. Донецьк, 2009. Вип. IV. С. 215–223.

69. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство.* 2010. № 6. С. 32–44.

70. Глущенко В. А., Абрамічева О. М. Мова як психосоціальний феномен у працях учених Московської та Казанської шкіл. *Вісник Львівського університету. Філологічна серія.* Львів, 2009. Вип. 46. Ч. I. С. 162–176.

71. Глущенко В. А. Об узкой и широкой трактовках лингвистического метода. *Образ мира в зеркале языка.* Москва, 2011. Вып. 1. С. 71–77.

72. Глущенко В. А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. : монографія / відп. ред. В. М. Бріцин. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 255 с.

73. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) : монографія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. Донецьк, 1998. 222 с.

74. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії мовознавства. Московська лінгвістична школа : навч. посібник для студентів філол. спеціальностей пед. ін-тів і університетів. Донецьк, 1996. 137 с.

75. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії українського і російського мовознавства. Харківська лінгвістична школа: навч. посібник. Слов'янськ, 1994. 69 с.

76. Глущенко В. А. Принцип причинности в русском и украинском языкознании (70-е гг. XIX ст. – 20-е гг. XX ст.). *Вопросы совершенствования учебно-воспитательной работы в школе и вузе.* Славянск : СГПИ, 1995. Вып. 2. С. 16 – 21.

77. Глущенко В. А. Про онтологічний компонент лінгвістичного методу. *Життя – у слові* : зб. наук. праць на пошану академіка В. М. Русанівського. Київ, 2011. С. 454–458.

78. Глущенко В. А. Структура лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. Одеса, 2016. № 22. С. 15–21.

79. Горнфельд А. Г. Новые словечки и старые слова. Петербург : Колос, 1922. 68 с.

80. Голдованський Я. А. Проблеми етимологічної ідентифікації лексических заимствований (на матеріалі англицизмів в українському мові) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Київ. гос. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1985. 21 с.

81. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2006. 22 с.

82. Грановская Л. М. Русский литературный язык в конце XIX и XX вв.: Очерки : монографія / ред. А. Н. Воротников. Москва : Эллипс, 2005. 448 с.

83. Гребінник Л. В. Німецькі запозичення у російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 20 с.

84. Гриценко С. П. Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських пам'яток кінця XVI-XVII ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 20 с.

85. Грінченко Б. Галицькі вірші. *Правда*. 1891. № 8. С. 103–111.

86. Грінченко Б. Кілька слів про нашу літературну мову. *Зоря* 1892. № 15–16. С. 311.

87. Грот Я. К. Спорные вопросы русского правописания от Петра Великого доныне: Филологические разыскания Я. К. Грота. Изд. 2-е, испр. и доп. Санкт-Петербург : тип. Имп. Акад. наук, 1876. 162 с.

88. Грот Я. К. Филологические разыскания (1852–1892) СПб : тип. Минва Путей сообщения. Т. 2. 1899. 940 с.

89. Гудманян А. Г. Відтворення власних назв у перекладі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.16 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 42 с.

90. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. Г. В. Рамишвили. Москва : Прогресс, 2000. 400 с.

91. Дешериев Ю. Д. Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе : науч. издание. Москва : Наука, 1966. 402 с.

92. Дзись Р. П. Пуристичні тенденції в процесі унормування української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2008. 20 с.

93. Доза А. История французского языка / под ред. и с предисл. М. С. Гурычевой; пер. с фр.: Е. Н. Шор. 3-е изд. Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1956. 472 с.

94. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство : навч. посіб. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.

95. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2000. 17 с.

96. Дубичинский В. В., Ройтер Т. Теория и лексикографическое описание лексических параллелей: монография. Харьков : Підручник НТУ «ХП», 2015. 148 с.

97. Егорова Н. Ю. Освоение английским языком внешнекультурной терминологии. *Коммуникативные и номинативные аспекты единиц языка*. Ленинград. 1989. С. 110–119.

98. Еремина К. Н. К проблеме языковых контактов : монография / ред. Н. А. Дворянков. Москва : Наука, 1980. 77 с.

99. Ефремов Л. П. Освоение заимствованных слов русским языком. *Уч. зап. Казахск. ун-та. Язык и лит-ра.* Алма-Ата, 1957. Т. 25. С. 78–92.
100. Ефремов Л. П. Основы теории лексического калькирования : учеб. пособие / М-во высш. и сред. спец. образования КазССР. Каз. гос. ун-т им. С. М. Кирова. Алма-Ата : КазГУ, 1974. 191 с
101. Ефремов Л. П. Понятие о заимствованном слове. *Русское языкознание.* Вып. 1. Ч. 1. Алма-Ата : Изд. КазГУ, 1969. С. 25–42.
102. Ефремов Л. П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М-во высш. образования СССР. Каз. гос. ун-т им. С. М. Кирова. Алма-Ата : [б. и.], 1959. 22 с.
103. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство.* 2001, № 5. С. 48–63.
104. Жирмунский В. М. История немецкого языка. Москва : Высш. школа, 1965. 408 с.
105. Жирмунский В. М. Национальный язык и социальные диалекты / Ленингр. науч.-иссл. ин-т языковедения ЛИФЛИ. Ленинград : Гослитиздат, 1936. 297 с.
106. Жирмунский В. М. Немецкая диалектология / Акад. наук СССР. Ин-т языкознания. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. Наук СССР, 1956. 636 с.
107. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. Київ : Вища школа, 1974. 176 с.
108. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти: Проблеми інтерлінгвістики : монографія. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1966. 135 с.
109. Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійські міжмовні відносини: Українська мова у США, Канаді : монографія. Київ, Вид-во Київського ун-ту, 1964. 168 с.
110. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. I. Вид. 3-тє. Київ : Радянська школа, 1965. 424 с.

111. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія. Київ : Наук. думка, 1970. 303 с.
112. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции: монография / АН СССР. Ин-т языкознания. Москва : Наука, 1982. 328 с.
113. Звегинцев В. А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. Часть I. Москва : Просвещение, 1964. 465 с.
114. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика : учеб. пособие. Москва : Просвещение, 1968. 338 с.
115. Зеленько А. С. Загальне мовознавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 380 с.
116. Зимовець Г. В. Особливості англо-української взаємодії різних типів. *Вісник Львівського університету. Філологія*. Львів. 2004. Вип. 34, Ч. I. С. 194–199.
117. Зиндер Л. Р. Современный немецкий язык. Москва : Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1957. 420 с.
118. Зубенко К. В. Принципи класифікації частин мови у європейському мовознавстві XIX – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2014. 20 с.
119. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию. Киев : Освита Украины, 2006. 312 с
120. Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований : учеб. пособие / Украинский гос. пед. ун-т им. М. П. Драгоманова. Киев : ІСДО, 1995. 88 с.
121. Иванова Н. А. Структурно-семантична адаптація і переосмислення англіцизмів та їх відбиття у російськомовних виданнях України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2009. 24 с.
122. Ильяшенко Т. П. Языковые контакты : монография. Москва : Наука, 1970. 205 с.

123. Интернациональные элементы в лексике и грамматике и терминологии: коллект. моногр. / под общ. ред.: В. В. Акуленко. Харьков : Вища школа : Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. 208 с.

124. Історія української мови. Лексика і фразеологія / під ред. В. М. Русанівського. Київ : Наук. думка, 1983. 744 с.

125. Їжакевич Г. П. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу. Київ : Наукова думка, 1969. 303 с.

126. Калинин А. В. Русская лексика: курс лекций / М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. Москва : Издательство МГУ, 1960. 59 с.

127. Каминін І. М. Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові : (на матеріалі побутової лексики) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Харків. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1994. 191 с.

128. Карат О. В. Діахронічні універсалії в лінгвістиці ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2015. 20 с.

129. Карпенко О. Ю, Серебрякова В. В. Топонімічний сектор поетонімосфери циклу романів С. Мейер «Сутінки». *Записки з ономастики*. № 19. Одеса. 2016. С. 65–59.

130. Карпенко О. Ю. Ергонімічний складник онімічного фрейму ментального лексикону. *Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів* : колект. монографія. Одеса : ПолиПринт, 2016. С. 41–55.

131. Карпенко О. Ю. Концептуалізація антропонімічного сектору поетонімосфери циклу романів С. Мейер «Сутінки». *Записки з ономастики*. № 20. Одеса. 2017. С. 117–135.

132. Карский Е. Ф. К вопросу об употреблении иностранных слов в русском языке: речь при открытии в Варшаве летн. курсов для учителей. Варшава : тип. Варш. учеб. окр., 1910. 15 с.

133. Карский Е. Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам / ред. В. И. Борковский. Москва : Изд-во АН СССР, 1962. 714 с.

134. Карцевский С. О. [Рецензия]. *Современные записки*, 1922. Кн. XIII. Критика и библиография. С. 366–368. Рец. на кн. : Горнфельд А. Г. Новые словечки и старые слова. Петербург: Колос, 1922. 68 с.

135. Касаткин Л. Л., Клобуков Е. В., Крысин Л. П. Русский язык : учеб. пособие / под. ред. Л. Л. Касаткина. Москва : Academia, 2001. 768 с.

136. Ким Юань Фу П. Л. Опыт синхронического изучения иноязычных лексических единиц : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Каз. гос. ун-т им. С. М. Кирова. Алма-Ата, 1971. 25 с.

137. Кимягарова Р. С. Типы и виды адаптаций заимствованной лексики в русском языке нового времени (XVIII–XX вв.). *Вестник Моск. ун-та. Филология*. 1989. № 6. С. 69–78.

138. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I. Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168 с.

139. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Інст. укр. мови НАН України. Київ, 2000. 238 с.

140. Клець О. О. Проблема мовних союзів: лінгвістично-історіографічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2010. 22 с.

141. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / ред. Н. Ф. Клименко. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 335 с.

142. Климов Г. А. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / ред. В. М. Жирмунский. Ленинград : Наука, 1971. 87 с.

143. Климов Г. А. Методика лингвогенетических исследований (Введение). *Общее языкознание : Методы лингвистических исследований* : монография / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва : Наука, 1973. С. 9–33.
144. Ковалевская Е. Г. История русского литературного языка: учеб. пособие. Изд. 2-е изд., перераб. Москва : Просвещение, 1978. 384 с.
145. Кодухов В. И. Введение в языкознание : Москва : Просвещение, 1987. 288 с.
146. Кодухов В. И. Общее языкознание : Москва : Высшая школа, 1974. 303 с.
147. Козлова З. Н. Заметки о семантической эволюции заимствованных слов *Научные доклады высшей школы. Филологические науки*. 1970. 310 с.
148. Козоріз І. С. Освітлення проблеми пуризму на прикладі української та німецької мов. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин. 2014. Кн. 2. С. 108–112.
149. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : монографія. Київ : Акцент, 2007. 310 с.
150. Коломієць В. Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період / відп. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1973. 302 с.
151. Комлев В. И. Фонетическое, орфографическое и морфологическое освоение французских заимствований в немецком языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. Ленинград, 1972. 220 с.
152. Комлев Н. Г. О культурном компоненте лексического значения. *Вестник Московского университета*. 1966. № 5. С. 43–50.
153. Корш Ф. Е. Опыты объяснения заимствованных слов в русском языке. *Известия Императорской Академии Наук*. 1907. VI сер. Т. 1. Вып. 17. С. 755–768.
154. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр Академія, 2006. 464 с

155. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 264 с.
156. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексич. сполучуваність і значення слова). Львів : Вид-во при Львівському ун-ті, 1980. 183 с
157. Кримський А. Ю. Наша мовна скрута та спосіб зарадити лихові. *Зоря*. 1891. № 24. С. 472–476.
158. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни. *Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995)* : монография / ред. Е. А. Земская. Москва : Языки русской культуры, 1996. С. 142–161.
159. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке: монография / АН СССР, Ин-т русского языка. Москва : Наука, 1968. 208 с.
160. Крысин Л. П. Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 888 с.
161. Крысин Л. П. Языковое заимствование как проблема диахронической социолингвистики. *Диахроническая социолингвистика*. Москва : Наука, 1993. С. 131–151.
162. Курилович Е. Очерки по лингвистике. Москва : Изд. Иностран. Лит., 1962. 456 с.
163. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : учеб. пособие. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Высшая школа, 1989. 216 с.
164. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте. *Новое в лингвистике. Социолингвистика*. 1975. Вып. VII. С. 96–181.
165. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику : монография / ред. В. А. Звегинцев. Москва : Прогресс, 1978. 544 с.
166. Ларин Б. А. Лекции по истории русского литературного языка. Изд. 2-е, испр. Санкт-Петербург : Авалон, Азбука-классика, 2005. 413 с.

167. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание (Избранные работы) / сост. Б. Л. Богородский, Н. А. Мещерский. Москва : Просвещение, 1977. 224 с.

168. Лексика русского литературного языка XIX – начала XX века / ред. Ф. М. Филин. Москва : Наука, 1981. 358 с.

169. Лизанец П. Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья Венгерско-украинские межязыковые связи : монография. Будапешт : Изд-во Акад. наук Венгрии, 1976. 682 с.

170. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02. 01 / Харківський держ. ун-т. Харків, 1999. 19 с.

171. Лінгвоправова картина світу: сучасні проблеми лінгвістики та іншомовної дидактики: колект. моногр. / В. П. Сімонок. Харків : НТМТ, 2012. 258 с.

172. Лосєв І. В. Історія і теорія світової культур. Європейський контекст : навч. посіб. Київ : Либідь, 1995. 224 с.

173. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминологических элементов : монография. Москва : Наука, 1982. 149 с.

174. Майструк Т. С. Англійські запозичення у функціонально-стильових різновидах української мови кінця XX – початку XXI століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

175. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Стефаника. Львів, 2002. 21 с.

176. Маковский М. М. К проблеме так называемой интернациональной лексики. *Вопросы языкознания*. 1960. № 1. С. 44–59.

177. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI вв.: проблемы освоения и функционирования : дис. д-ра филол. наук: 10.02.01 / Инст-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. 2008. 509 с.

178. Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях. Москва : Издательство иностранной литературы, 1960. 263 с.

179. Мартинек В. Ю. Изменения характера предметно–понятийного соотношения англицизмов в процессе их освоения русским языком. *Вопросы теории романо-германских языков*. Днепропетровск. 1973. Вып. IV. С. 6–7.

180. Мартинек В. Ю. Лексико-семантическая ассимиляция английских заимствований в русском литературном языке советской эпохи : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Днепропетр. гос. ун-т. Днепропетровск, 1972. 25 с.

181. Мартинек В. Ю. К вопросу об ассимиляции англицизмов в современном русском языке. *Вопросы теории романо-германских языков и методика их преподавания*. 1970. Вып. 1. С. 82–90.

182. Марченко О. Ю. Фонемна дистрибуція: історія вивчення : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2013. 20 с.

183. Матвеева Н. П. «Культурна грамотність» як аспект викладання мови її носіям. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*. Славянск, 2002. Вып. X. Ч. 1. С. 72–76.

184. Матвеева Н. П. Лексико-семантичні труднощі писемного тексту та їх лексикографічна інтерпретація : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.15 / Інс-т укр. мови. НАН України. Київ, 1997. 398 с.

185. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков: учеб. пособие / вступ. ст. М. Сергиевский; пер. Д. Кудрявский; ред. Р. О. Шор. Москва-Ленинград: Соцэкгиз, 1938. 510 с.

186. Мельничук О. С. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1966. 597 с.

187. Методологические проблемы языкознания / А. В. Бондарко, А. Н. Гаркавец, Ю. А. Жлуктенко и др; ред. А. С. Мельничук. Киев : Наук. думка, 1988. 216 с.

188. Мжельская О. С., Степанова Е. И. Новейшие англицизмы в русском языке. *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград : Наука, 1983. С. 125–140 с.

189. Микитич Л. Д. Иноязычная лексика. Ленинград: Просвещение, 1967. 104 с.

190. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства : колект. монографія / ред. Т. В. Радзієвська. Київ : Вид. Дім Бураго, 2007. 352 с.

191. Мороховський О. М. Деякі питання теорії запозичень. *Мовознавство*. 1984. № 1. С. 19–25.

192. Мрозіцька У. Л. Інтра- та екстралінгвістичні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 18 с.

193. Муромцев І. В. Вибрані праці / упоряд. і заг. ред. А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2009. 312 с.

194. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. : монографія. Харків: Вища школа, 1985. 152 с.

195. Немченко В. Н. Функционирование научного термина «метод» в современной лингвистической литературе. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2007. № 6. С. 278 – 281.

196. Нечаева И. В. Актуальные проблемы письменной адаптации иноязычных заимствований : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. Москва, 2008. 30 с.

197. Ніколайчук А. С. Паратаксіс і гіпотаксіс у складному реченні: історія вивчення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2014. 20 с.

198. Обнорский С. П. Избранные работы по русскому языку / вступ. ст. С. Г. Бархударова, Москва : Учпедгиз, 1960. 355 с.

199. Обнорский С. П. Русский литературный язык: Вехи истории : монография. Москва : ЛКИ, 2010. 168 с.

200. Обухова И. Н. Функционирование и словообразовательная активность англицизмов в современном русском языке (на мат. совр. прессы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01/10.02.04 / Днепропетровский гос. ун-т. Днепропетровск, 1991. 20 с.

201. Овчаренко В. М. Теорія «родовідного дерева» та «хвильова теорія» в українському мовознавстві (XIX ст. – 20-х–30-х рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2003. 20 с.

202. Огиенко И. И. Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык. Киев : Тип. В. Г. Бондаренко и П. Ф. Гнездовского, 1915. 136 с.

203. Огиенко И. И. К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом. *Русский филологический вестник*. 1911. Т. 65, № 3–4. С. 352–369.

204. Огиенко И. И. Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи. Киев : И. И. Самоненко, 1914. 287 с.

205. Олексієнко С. І. Про лексико-семантичний розвиток запозичень (на матеріалі східнослов'янських пам'яток XIV–XVI ст.). *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 60–66.

206. Орел А. С. Історія фонологічних систем східнослов'янських мов : лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2009. 20 с.

207. Павлушенко О. А. Запозичення і засвоєння одиниць екзотичної лексики. *Наукові записки Вінницького державного пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Філологія*. Вінниця, 1999. № 1. С. 6–10.

208. Пампура С. Ю. Етимологізація запозичень у різноструктурних мовах: лінгвістичноісторіографічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2015. 20 с.
209. Пауль Г. Принципы истории языка / вступ. ст. С. Д. Кацнельсона; пер. с нем. под ред. А. А. Холодовича. Москва : Изд. иностр. лит., 1960. 500 с.
210. Пизани В. Этимология. История – Проблемы – Метод / ред. В. И. Абаева; пер. с ит. Д. Э. Розенталя. Москва : Изд-во иностр. лит., 1956. 186 с.
211. Подкорытов Г. А. О природе научного метода : монография / ред. Н. Л. Никитина. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1988. 224 с.
212. Поливанов Е. Д. За марксистское языкознание : сб. попул. лингвистич. статей. Москва : Федерация, 1931. 183 с.
213. Поливанов Е. Д. Избранные труды по восточному и общему языкознанию. Москва : Наука, 1991. 623 с.
214. Поливанов Е. Д. Лекции по введению в языкознание и общей фонетике / послесл. В. К. Журавлева и И. В. Журавлева. Изд. 2-е, стер. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 112 с.
215. Полякова Т. М. Лексические инновации иноязычного происхождения в современном русском языке (на материале языка СМИ в современном русском языке) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / НАН України; Інститут мовознавства ім. А. А. Потебни. Київ, 2004. 246 с.
216. Пономарів О. Д. Лексика грецького походження в українській мові. Київ : Просвіта, 2005. 127 с.
217. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова : навч. посібник. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
218. Попова Н. О. Запозичення з англійської мови в лексико-семантичну систему української мови кінця ХХ та початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 17 с.

219. Поржезинский В. К. Элементы языковедения и истории русского языка. Москва : Типо-лит. т-ва И. Н. Кушнерев и К, 1910. 170 с.

220. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа : монография. Москва : Наука, 1978. 203 с.

221. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва: Просвещение, 1968. Т. III. 536 с.

222. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 192 с.

223. Пражский лингвистический кружок : сб. статей / ред. Н. А. Кондрашова. Москва : Изд-во Прогресс, 1967. 559 с.

224. Приступа Т. І. Історія морфологічних явищ східнослов'янських мов в українському і російському мовознавстві 70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2013. 20 с.

225. Пфандель Х. О силе и бессилии пуризма. Англицизмы и интернационализмы и их возможные альтернативы (на материале русского, словенского и хорватского языков). *Вопросы языкознания*. 2003. № 6. С. 108–122.

226. Распопов И. П. Методология и методика лингвистических исследований (Методы синхронного изучения языка): пособие по спецкурсу. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1976. 110 с.

227. Рахманова Л. И., Суздальцева В. Н. Современный русский язык. Лексика. Фразеология. Морфология. Москва: Аспект Пресс, 2010. 464 с.

228. Реформатский А. А. Введение в языковедение: учебник для вузов / под ред. В. А. Виноградова. 5-е изд., испр. Москва : Аспект Пресс, 2004. 536 с.

229. Рихтер Э. Как мы говорим / ред. Л. В. Щерба; пер. с нем. Е. В. Санкт-Петербург : П. П. Сойкин, 1913. 124 с.

230. Ройзензон Л. И., Тихонова А. Н. К изучению биллингвизма и полилингвизма. *Филологические науки*. 1972. № 6. С. 75–82.

231. Розен Е. В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке. Москва : Просвещение, 1991. 189 с.

232. Розенцвейг В. Ю. О языковых контактах. *Вопросы языкознания*. 1963. № 1. С. 57–66.

233. Розенцвейг В. Ю. Основные вопросы теории языковых контактов. *Новое в лингвистике. Языковые контакты*. 1972. Вып. 6. С. 5–24.

234. Роман В. В. Адаптація лексичних запозичень у концепції І. І. Огієнка: загальнолінгвістичний аспект. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2013. № 53. С. 149–153.

235. Роман В. В. Вплив екстра- та інтралінгвістичних чинників на процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2018. Вип. 6. С. 44–53.

236. Роман В. В. До питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на основі лінгвального характеру (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Актуальні питання сучасної науки і освіти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ (м. Слов'янськ, 22–24 травня 2014 р.). Слов'янськ : ДДПУ, 2014. Вип. 6. С. 405–408.

237. Роман В. В., Куренна К. Д. До питання про способи адаптації лексичних запозичень. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2016. Вип. 3. С. 97–107.

238. Роман В. В. До питання способів і типів адаптації сучасної запозиченої лексики (на матеріалі лексики ЗМІ). *Актуальні проблеми слов'янської філології: лінгвістика і літературознавство*. Бердянськ, 2013. Вип. XXVII. Ч. 1. С. 492–503.

239. Роман В. В. Дослідження процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на основі лінгвального характеру (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Нова філологія*. Запоріжжя, 2013. № 56. С. 192–197.

240. Роман В. В. Екстралінгвальні чинники адаптації лексичних запозичень у мові ЗМІ: лінгвоісторіографічний аспект (кінець ХХст. – початок

XXI ст.). *Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика* : тези доповідей III Всеукраїнської наукової конференції германістів з міжнародною участю, (м. Харків, 5 квітня 2014 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 114–116.

241. Роман В. В. Екстралінгвальні чинники адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті: лінгвоісторіографічний аспект (кінець XX ст. – початок XXI ст.). *Сучасні тенденції розвитку мов. Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2013. Вип. 10. Серія № 9. С. 225–234.

242. Роман В. В. З історії вивчення процесу адаптації лексичних запозичень крізь призму соціолінгвістичного підходу (перша половина XX ст.). *Лінгвістика*. Луганськ, 2013. № 2 (29). С. 45–53.

243. Роман В. В., Куренна К. Д. К вопросу о контекстуальном употреблении лексических заимствований. *Актуальні проблеми сучасної науки: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 17–19 жовтня 2016). Київ : ТК Меганом, 2016. С. 44–57.

244. Роман В. В. Класифікація лексичних запозичень за рівнем їх освоєності. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ*, (м. Слов'янськ, 22–24 травня 2018 р.). Слов'янськ : ДДПУ, 2018. Вип. 10. Ч. 2. С. 92–98.

245. Роман В. В. Контекстуальное значение лексических заимствований. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2013. № 14 (273). С. 231–239.

246. Роман В. В. Національно-культурна специфіка адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець XX ст. – початок XXI ст.). *Science and Education a New Dimension. Philology*, Budapest. II (7), Issue: 34, 2014. S. 70–75.

247. Роман В. В. Ознаки адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець XX ст. – початок XXI ст.). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2017. Вип. 5. С. 22–29.

248. Роман В. В. Особливості освоєння запозичених слів. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ (м. Слов'янськ, 19–20 травня 2016). Слов'янськ: ДДПУ, 2016. Вип. 8. Ч. 1. С. 257–261.

249. Роман В. В. Процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті: диференційні ознаки (лінгвоісторіографічний огляд). *Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії як найважливіших галузей науки про мову*: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. Слов'янськ: ДДПУ, 2017. С. 93–98.

250. Роман В. В. Тенденції адаптації нових суспільно-політичних лексичних запозичень у мові-реципієнті: функціональний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 19. Т. 2. С. 180–188.

251. Роман В. В. Функціонування лексичних запозичень у мові ЗМІ: соціолінгвістичний аспект. *Наукові записки. Філологічні науки*. Ніжин, 2013. Кн. 3. С. 90–95.

252. Роман В. В. The process of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient based on the intralingual principle (the end of the ХХth – the beginning of the ХХІst century). *Proceedings of X International scientific conference Scientific thought transformation*. Morrisville, September 22, 2017. Morrisville, Lulu Press, 2017. P. 96–100.

253. Россети А. Смешанный язык и смешение языков. *Новое в лингвистике. Языковые контакты*. 1972. Вып. VI. С. 112–120.

254. Рудницький Я. Чужомовні транслітерації українських назв. Інтернаціональна, англійська, французька, німецька, іспанська в португальська. Heidelberg, 1948. 136 с.

255. Русанівський В. М. Мова і культура. Київ: Наукова думка, 1986. 183 с.

256. Русанівський В. М. Мова і процеси суспільного розвитку : колект. монографія / ред. В. М. Русанівський. Київ : Наукова думка, 1980. 210 с.

257. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2007. 20 с.

258. Рябова І. В. Национально-культурная специфика заимствованной лексики (на материале экономической лексики) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Ин-т языкознания. Москва, 1996. 160 с.

259. Савинов М. П. Народная этимология на почве языка русского. *Русский филологический вестник*. 1889. Т. XXI, № 1. С. 15–58.

260. Самійленко В. І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / вступ. ст., упоряд. і приміт М. Г. Чернопиского; ред. П. І. Орлик. Київ : Наукова думка, 1990. 608 с.

261. Самійленко В. І. Чужомовні слова в українській мові. Київ : Шлях, 1918. 16 с.

262. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

263. Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові. I–III. *Мовознавство*. 2017. № 5. С. 3–18.

264. Селігей П. О. Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт? *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 9. С. 20–28.

265. Селігей П. О. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 49–66.

266. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*. 2007. № 3. С. 3–16.

267. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? (закінчення). *Українська мова*. 2007. № 4. С. 16–32

268. Селищев А. М. Труды по русскому языку. Том 1. Язык и общество / сост. Б. А. Успенский, О. В. Никитин. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 632 с.

269. Селищев А. М. Язык революционной эпохи. Из наблюдений над русским языком последних лет (1917–1926). Изд. 2-е. Москва : Работник просвещения, 1928. 248 с.

270. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ : Вища школа, 1988. 328 с.

271. Семчинський С. В. Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові. *Історична лексикологія румунської мови* : монографія / ред. І. П. Сунцова. Київ : КДУ, 1958. Вип. 1. 118 с.

272. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов: на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів. Київ : Вища школа, 1974. 256 с.

273. Семчинський С. В. Шляхи збагачення лексики: матеріали до лекцій з курсу загального мовознавства. Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1963. 62 с.

274. Сендровец Е. М. О месте экстралингвистических факторов в изучении заимствований. *Вестник МГУ*. 1989. № 4. С. 16–22.

275. Сергеева Е. В. Заимствования 80-90 х годов в социолингвистическом аспекте. *Русская речь*. 1996. № 5. С. 42–48.

276. Сергеева Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2002. 16 с.

277. Серебренников Б. А. О взаимодействии языков (Проблема субстрата). *Вопросы языкознания*. 1965. №1. С. 7–25.

278. Серебренников Б. А. Общее языкознание : монография. Москва : Наука, 1970. 602 с.

279. Серебренников Б. А. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований : монография. Москва : Наука, 1973. 319 с.

280. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление : монография / ред. Б. А. Серебренников. Москва : Наука, 1988. 242 с.
281. Серебренников Б. А. Языковая номинация (Общие вопросы). монография / ред. Б. А. Серебренников. Москва : Наука, 1977. 358 с.
282. Сеше А. Очерк логической структуры предложения / вступ. ст. В. М. Алпатова; пер. с фр. В. П. Мурат. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 222 с.
283. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 36 с.
284. Ситняк Р. М. Діахронна семасіологія: історія і сучасний стан : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса. 2015. 18 с.
285. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні. 2-ге вид., поширене. Нью-Йорк; Торонто; Сідней; Париж : Наук. т-во ім. Шевченка, 1969. 318 с. (Бібліотека Українознавства; Ч. 28).
286. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / ред. В. В. Пассек. Москва : Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. 260 с.
287. Смирнов Н. А. Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху. *Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук*. 1910. Т. 88, № 2. С. 33–35.
288. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания. *Анализ системы научного знания*. Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. С. 24–27.
289. Соболевский А. И. Из истории заимствованных слов и переводных повестей. *Университетские известия*. 1904. № 11, Ч. II. С. 236–240.
290. Соболевский А. И. История русского литературного языка. Ленинград : Наука, 1980. 194 с.
291. Соболевский А. И. Русские заимствованные слова. Литографический курс. Санкт-Петербург : лит. Д. Руднева, 1891. 152 с.

292. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е годы XIX века / ред. В. В. Виноградов. Москва-Ленинград : Наука, 1965. 566 с.

293. Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики / отв. ред. В. Е. Беспалов; пер. с франц.: А. Сухотина, С. В. Чистяков. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 432 с.

294. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка и других славянских наречий : (читано на акте Имп. С.-Петербур. ун-та 8 февраля 1849 г.): соч. Санкт-Петербург : Тип. В. С. Балашева, 1887. 164 с.

295. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. Москва : Наука, 1975. 311 с.

296. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка. Москва : Языки русской культуры, 1998. 784 с.

297. Степанова М. Д., Чернышева И. И. Лексикология современного немецкого языка. Москва : Академия, 2003. 252 с.

298. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Центр КНЛУ, 2003. 388 с.

299. Суперанская А. В. Ударение в заимствованных словах в современном русском языке / отв. ред. А. А. Реформатский. Москва : Наука, 1968. 309 с.

300. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва : Прогресс, 1993. 656 с.

301. Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2008. № 2–3 С. 159–199.

302. Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: протягування і підштовхування. I. Впливи, інтерференція, запозичення. *Мовознавство*. 2010. № 2-3. С. 55–82.

303. Таранець В. Г. Діахронія мови Діахронія мови : Збірка статей / заг. ред. Л. М. Голубенко. Одеса : Друкарський дім, 2008. 232 с.

304. Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков / Ин-т славяноведения и балканистики. Москва : Наука, 1994. 240 с.

305. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.

306. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / ред. Г. П. Півторак. Київ : Спалах, 2004. 272 с.

307. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 160 с.

308. Фаріон І. Д. Англомовний наступ в українській дійсності. *Сучасність*. 2000. № 3. С. 150–157.

309. Фасмер М. Р. Греко-славянские этюды. Ч. III. Греческие заимствования в русском языке. Санкт-Петербург : Типография АН, 1909. 236 с.

310. Федорець С. А. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2005. 18 с.

311. Фельчак О. О. Питання походження української мови: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2011. 20 с.

312. Филин Ф. П. Истоки и судьбы русского литературного языка : монография / АН СССР, Ин-т рус. яз. Москва : Наука, 1981. 326 с.

313. Філон М. І., Хомік О. Є. Сучасна українська мова. Лексикологія : навч. посібник Ч. I. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 220 с.

314. Франко І. Я. Говоримо на вовка – скажімо і до вовка. *Зоря*. 1891. № 18. С. 356–358.
315. Французова Н. П. Исторический метод в научном познании. Москва : Мысль, 1972. 303 с.
316. Хабургаев Г. А. Заимствовование как проблема лексикографии и исторической лексикологии русского языка. *Вестник Московского университета. Филология*. 1989. № 4. С. 3–9.
317. Хауген Э. Проблемы двуязычного описания *Новое в лингвистике. Языковые контакты*. 1972. Вып. VI. С. 277–289.
318. Хауген Э. Процесс заимствования. *Новое в лингвистике. Языковые контакты*. 1972. Вып. VI. С. 344–382.
319. Хауген Э. Языковой контакт. *Новое в лингвистике. Социолингвистика* 1975. Вып. VII. С. 61–80.
320. Холодов О. В. Теоретичні проблеми дослідження субстрату в європейському мовознавстві XIX – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2008. 20 с.
321. Холодова Н. В. Морфологічна класифікація мов у лінгвістиці XIX – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2010. 20 с.
322. Черных Л. П. Очерк русской исторической лексикологии. Древнерусский период : учеб. пособие. Москва : Изд-во Моск. Ун-та, 1956. 243 с.
323. Шанский Н. М., Иванов В. В. Современный русский язык. Ч. I. Введение. Лексика. Фразеология. Фонетика. Графика и орфография. Москва : Просвещение, 1987. 192 с.
324. Шарипова Н. Б. Траектория англоязычных заимствований и их лексическое значение в русском языке (на материале лексикографических источников конца XIX – начала XX веков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Тюмен. гос. ун-т. Челябинск, 2008. 185 с.

325. Шаровольский І. В. Німецькі позичені слова в українській мові. *Записки Київського інституту народної освіти*. 1927. Кн. 1. С. 62–79.
326. Шаровольский І. В. Німецькі позичені слова в українській мові. *Записки Київського інституту народної освіти*. 1926. Кн. 2. С. 27–44.
327. Шаровольский І. В. О славянских заимствованиях в северных германских языках. Киев : АЦД, 1904. 38 с.
328. Шахматов О. О., Кримський А. Ю. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI – XVIII вв. Київ : Друкар, 1922. 188 с.
329. Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка / вступ. ст. С. И. Бернштейна. 4-е изд. Москва : Учпедгиз, 1941. 288 с.
330. Шахрай О. Б. К проблеме классификации заимствованной лексики. *Вопросы языкознания*. 1961. № 2. С. 34–44.
331. Шевельов Ю. Пуризм в українській мові. *Українські Вісті*. 1966. 5 червня. (Ч. 23). С. 2–3.
332. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / вступ. слово Л. Масенко. Чернівці : Рута, 1998. 208 с.
333. Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові. *Збірник Комісії для дослідження історії української мови*. 1931. Т. 1. С. 1–60.
334. Щерба Л. В. О Языковая система и речевая деятельность / ред. Л. Р. Зиндер. Изд. 2-е. Ленинград : Наука, 1974. 424 с.
335. Шор. Р. О. Язык и общество. Москва : Работник Просвещения, 1926. 152 с.
336. Шпербер В. К соотношению между лужицкими и немецкими топонимами в двуязычной Лужице. *Новое в лингвистике. Языковые контакты*. Москва, 1972. Вып. VI. С. 383–397.

337. Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / ред., предисл. и примеч. Р. А. Будагова; пер. с нем. А. С. Бобовича. 2-е изд. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 296 с.

338. Юшманов Н. В. Грамматика иностранных слов. *Словарь иностранных слов* / ред. Ф. Н. Петрова. Москва : Изд-во иностранных и национальных словарей, 1933. С. 799–831.

339. Юшманов Н. В. Элементы международной терминологии : Словарь-справочник / Академия наук СССР. Комитет научно-технической терминологии. Москва : Наука, 1968. 72 с.

340. Языковые ситуации и взаимодействие языков : монография / отв. ред. Ю. А. Жлуктенко. Киев : Наук. думка, 1989. 204 с.

341. Яковлев К. Ф. Как мы портим язык. Ярославль : Верхне-Волжское книжное изд-во, 1974. 29 с.

342. Якубинский Л. П. Несколько замечаний о словарном заимствовании. *Язык и литература*. 1926. Т. 1, Вып. 1–2. С. 7–19.

343. Якубинский Л. П. Язык и его функционирование. Избранные работы / отв. ред. А. А. Леонтьев. Москва : Наука, 1986. 205 с.

344. Bailey G. et. al. Some patterns of linguistic diffusion. *Language variation and change*. 1993. Vol. 5. P. 359–390.

345. Brunot F. Précis de grammaire historique de la langue française. Paris: Masson et cie, 1937. 796 p.

346. Christiani W. A. Uber das Eindringen von Fremdwörtern in die russische Schriftsprache des 17 und 18 Jahrhunderts. Berlin, 1906. 67 S.

347. Chrystal D. Global understanding for global English. *Вестник МГУ*. Сер. 19. *Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2001. № 4. С. 13–28.

348. Cohen A. D. Sociolinguistic Approach to Bilingual Education: Experiments in the American Southwest. Rowley, Mass: Newbury House Publishers, Inc., 1975. 352 p.

349. Haugen E. The Analysis of linguistic borrowing. *Language*, 1950. Vol. 26, № 2. P. 210–231.
350. Hirsch Jr. E. D. Cultural Literacy (What every American Needs to Know). Boston : Houghton Mifflin Company, 1989. 251 p.
351. Hoffer B. L. Language Borrowing and the Indices of Adaptability and Receptivity. *Intercultural Communication Studies*. 2005. Vol. XIV, № 2. P. 53–72.
352. Hüttl-Worth G. Die Bereicherung des russischen Wortschatzes im XVIII. Jahrhundert. Wien: Adolf Holzhausens Nfg, 1956. 232 S.
353. Kleinpaul R. Das Fremdwort im Deutschen. Leipzig, 1910. 152 S.
354. Labov W. Sociolinguistic patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 1972. 440 p.
355. Labov W. The social stratification of English in New York City. Washington, DC: Center for applied linguistics. 1966. 498 p.
356. Milroy J. Linguistic variation and change: on the historical sociolinguistics of English. Oxford/Cambridge: Blackwell Ltd, 1992. 243 p.
357. Milroy L. Language and social networks. Oxford/Cambridge, MA: Blackwell, 1987. 244 p.
358. Möller Chr. Zur Metodik der Fremdwortkunde. *Acta Jutlandica*. V. Aarhus – V. Kobenhavn, 1933. S. 19–20.
359. Richter E. Fremdwortkunde. Leipzig, 1919. 246 S.
360. Rogers E. M. Diffusion of innovations. 5th ed. New York : Free Press, 2003. 512 p.
361. Römer Ch., Matzke B. Lexikologie des Deutschen. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2005. 236 S.
362. Savory T. H. The Language of Science. Its Growth, Character and Usage. London : Townbridge Printers, LTD, 1953. 184 p.
363. Schuchardt H. Der Individualismus in der Sprachforschung. 2-te Aufl. Halle (Saale), 1928. S. 432–433.

364. Smal Stockyj R. Abriss der ukrainischen Substantivbildung. Wien, 1915. 98 S.
365. Sulan B. Zu einigen Fragen des Bilinguismus. *Slavica*. III. Debrecen, 1963. P. 13–14.
366. Thomas G. Linguistic purism. *Studies in language and linguistics* / ed. G. Leech, M. Short. London; New York: Longman, 1991. 250 p.
367. Vachek J. On the interplay of external and internal factors in the development of language. *Lingua*, Amsterdam, vol. XI, 1962. P.433–449.
368. Weinreich U. Languages in contact. Findings and problems. The Hague: Mouton, 1963. 149 p.
369. Weisgerber J. L. *Zweimal Sprache: Deutsche Linguistik 1973 – Energetische Sprachwissenschaft*. Dusseldorf : Schwann, 1973. 228 S.

СЛОВНИКИ ТА ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

370. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. 2-е изд., Москва : Эдиториал УРСС, 2004. 576 с.
371. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Сов. Энциклопедия, 1969. 608 с.
372. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / вступ. ст. В. А. Звегинцев; пер. с фр.: Н. Д. Андреева. Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. 439 с.
373. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Просвещение, 1985. 399 с.
374. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
375. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

376. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. – Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.

377. Crystal D. The Cambridge encyclopedia of the English Language / D. Crystal. – Cambridge : University Press, 1995. – 489 p.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у фахових виданнях України:

1. Роман В. В. Адаптація лексичних запозичень у концепції І. І. Огієнка: загальнолінгвістичний аспект. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2013. № 53. С. 149–153.
2. Роман В. В. Тенденції адаптації нових суспільно-політичних лексичних запозичень у мові-реципієнті: функціональний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 19. Т. 2. С. 180–188.
3. Роман В. В. Екстралінгвальні чинники адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті: лінгвоісторіографічний аспект (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Сучасні тенденції розвитку мов. Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2013. Вип. 10. Серія № 9. С. 225–234.
4. Роман В. В. Дослідження процесу адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на основі лінгвального характеру (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Нова філологія*. Запоріжжя, 2013. № 56. С. 192–197.
5. Роман В. В. Контекстуальное значение лексических заимствований. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2013. № 14 (273). С. 231–239.
6. Роман В. В. До питання способів і типів адаптації сучасної запозиченої лексики (на матеріалі лексики ЗМІ). *Актуальні проблеми слов'янської філології: лінгвістика і літературознавство*. Бердянськ, 2013. Вип. XXVII. Ч. 1. С. 492–503.

7. Роман В. В. З історії вивчення процесу адаптації лексичних запозичень крізь призму соціолінгвістичного підходу (перша половина ХХ ст.). *Лінгвістика*. Луганськ, 2013. № 2 (29). С. 45–53.

8. Роман В. В. Функціонування лексичних запозичень у мові ЗМІ: соціолінгвістичний аспект. *Наукові записки. Філологічні науки*. Ніжин, 2013. Кн. 3. С. 90–95.

9. Роман В. В., Куренна К. Д. До питання про способи адаптації лексичних запозичень. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2016. Вип. 3. С. 97–107.

10. Роман В. В. Ознаки адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2017. Вип. 5. С. 22–29.

11. Роман В. В. Вплив екстра- та інтралінгвістичних чинників на процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ, 2018. Вип. 6. С. 44–53.

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації, у зарубіжних спеціалізованих виданнях:**

12. Роман В. В. Національно-культурна специфіка адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Science and Education a New Dimension. Philology*, Budapest. II (7), Issue : 34, 2014. S. 70–75.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

13. Роман В. В. Екстралінгвальні чинники адаптації лексичних запозичень у мові ЗМІ: лінгвоісторіографічний аспект (кінець ХХст. – початок ХХІ ст.). *Германістика у ХХІ столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика: тези доповідей III Всеукраїнської наукової конференції германістів з міжнародною участю, (м. Харків, 5 квітня 2014 р.)*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 114–116.

14. Роман В. В. До питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на основі лінгвального характеру (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

Актуальні питання сучасної науки і освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ (м. Слов'янськ, 22–24 травня 2014 р.). Слов'янськ : ДДПУ, 2014. Вип. 6. С. 405–408.

15. Роман В. В. Особливості освоєння запозичених слів. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ (м. Слов'янськ, 19–20 травня 2016). Слов'янськ : ДДПУ, 2016. Вип. 8. Ч. 1. С. 257–261.

16. Роман В. В., Куренна К. Д. К вопросу о контекстуальном употреблении лексических заимствований. *Актуальні проблеми сучасної науки*: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 17–19 жовтня 2016 р.). Київ : ТК Меганом, 2016. С. 44–57.

17. Роман В. В. The process of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient based on the intralingual principle (the end of the XXth – the beginning of the XXIst century). Proceedings of X International scientific conference *Scientific thought transformation*. Morrisville, September 22, 2017. Morrisville, Lulu Press, 2017. P. 96–100.

18. Роман В. В. Процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті: диференційні ознаки (лінгвоісторіографічний огляд). *Актуальні проблеми лінгвістичної методології та історіографії як найважливіших галузей науки про мову* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. Слов'янськ : ДДПУ, 2017. С. 93–98.

19. Роман В. В. Класифікація лексичних запозичень за рівнем їх освоєності. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДПУ, (м. Слов'янськ, 22–24 травня 2018 р.). Слов'янськ: ДДПУ, 2018. Вип. 10. Ч. 2. С. 92–98.

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ І ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено здобувачем на 20-ти наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях, з них 8 – *міжнародні*: II Міжнародна наукова конференція молодих учених «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 27–28 вересня 2012 р.); V Міжнародна наукова конференція «Іноземна філологія у XXI столітті» (Запоріжжя, 5–6 квітня 2013 р.); II Міжнародна наукова інтердисциплінарна конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Рівне, 18–19 квітня 2013 р.); VI Міжнародна наукова конференція «Лексико-граматичні інновації у сучасних слов'янських мовах» (Дніпропетровськ, 22–23 квітня 2013р.); Міжнародна науково-практична конференція «Методологія та історіографія мовознавства», присвячена Дню слов'янської писемності й культури та 1025-річчю Хрещення Русі (Слов'янськ, 23–25 травня 2013 р.); XIII Міжнародна інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасної науки» (Київ, 17–19 жовтня 2016 р.); Міжнародна наукова та професійна конференція «Urgent Problems of Philology and Linguistics» (Будапешт, Угорщина, 31 жовтня 2014 р.); X Міжнародна наукова конференція «Scientific thought transformation» (Морісвіль, США, 22 вересня 2017 р.); 11 – *всеукраїнські*: Всеукраїнська науково-практична конференція «Ключові проблеми сучасної германської та романської філології» (Луганськ, 23–24 травня 2013 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання сучасної науки та освіти» (м. Слов'янськ, 2013 р., 2014 р.); III Всеукраїнська наукова конференція германістів з міжнародною участю «Германістика у XXI ст.: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика» (Харків, 5 квітня 2014 р.); IV, V, VI, VII, VIII, IX, X Всеукраїнські науково-практичні конференції «Перспективні напрямки сучасної науки та освіти» (Слов'янськ,

2012–2018 pp.); 1 – *науково-практична Інтернет-конференція: «Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства»* (Слов'янськ, 2016 р.).
Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури та кафедри германського та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (2011 –2018 pp.).